

Міністерство освіти і науки України
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

АСОЯН Емма Шаваршівна

УДК 351:338.2:339.9

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

281 «Публічне управління та адміністрування»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Е.Ш. Асоян

Науковий керівник:

Євмешкіна Олена Леонідівна,
доктор наук з державного управління,
професор

КИЇВ – 2023

АНОТАЦІЯ

Асоян Е.Ш. Формування державної економічної політики в умовах глобалізації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, Київ, 2023.

У дисертації наведено вирішення важливого наукового завдання, що полягає в розвитку теоретико-методологічних засад, методичних і науково-практичних рекомендацій щодо формування державної економічної політики в умовах глобалізації.

Розроблено підходи до осмислення глобалізаційних та деглобалізаційних ефектів на формування стратегій державної економічної політики, що містять наступні складові, а саме: передумови, структуру, фази розвитку, тренди розвитку. Розвинуто підходи до визначення тенденцій трансформації державної економічної політики та державних стратегій на глобальному рівні на тлі еволюції глобального фінансового капіталу, а саме: до виникнення процесу глобалізації виявлено циклічність «лібералізм – протекціонізм»; після еволюціонування глобалізації виявлено зміну концепції державної економічної політики у циклі «ліберальна-дирижистська».

Визначено сутність економічної політики як комплексу дій держави, що реалізується на міжнародному, макроекономічному, галузевому та регіональному рівнях і спрямований на вибір та забезпечення оптимальної інституційної моделі національної економіки та досягнення максимально ефективного функціонування національної економіки у світовій системі поділу праці в інтересах досягнення та підтримки високого рівня добробуту та якості життя населення в довгостроковій перспективі. Удосконалено класифікацію завдань державної економічної політики, що на відміну від існуючого переліку розмежовує завдання і принципи, відповідно

до сучасних викликів розвитку національної економіки.

Ґрунтуючись на структурно-функціональних особливостях процесу глобалізації виділено властивості фінансового капіталу, ризики глобалізації та відповідні заходи держави в економічній політиці (макропруденційний підхід та макропруденційні інструменти, інституційні зміни регулюючих органів, законодавче регулювання учасників ринку, заходи щодо деофшоризації економіки, дії держави щодо проблеми розмивання бази оподаткування та виведення прибутку з під оподаткування, національна податкова політика).

Розвинуто підходи до виділення взаємозв'язків за рівнями державної економічної політики, що передбачають: розвиток та впровадження інструментарію формування та управління горизонтальними зв'язками в національній економіці та стимулювання розвитку таких зв'язків; інституційну орієнтацію регіонів, що дозволяє класифікувати їх з погляду цілей та моделей участі у світовій системі поділу та кооперації праці. Сформовано підходи до реалізації державної економічної політики на засадах платформенної моделі, що передбачає технологічну і організаційну складові, які відрізняються від раніше існуючих цілями створення умов для ефективного використання державних і приватних ресурсів шляхом їх гнучкого оптимального комбінування та інструментами платформенної інфраструктури для взаємодії стейкхолдерів державної економічної політики.

Розроблено комплекс функцій цифрової платформи державної економічної політики за сервісною та регулюючою компонентами, а саме: нормативно-правовий супровід діяльності; сприяння у підборі оптимального контрагента; надання інструментарію для вибудовування взаємодії між контрагентами; надання інструментарію для узгодження інтересів; підготовка рекомендацій щодо формування економічної політики.

Удосконалено систему обліку трансформації світової економіки у державній економічній політиці за напрямками, а саме: технологічна трансформація; організаційна трансформація; вжиття заходів щодо адаптації національної економіки

до організаційної трансформації; ціннісна трансформація.

Розвинуто підходи до розвитку державно-приватного партнерства як інструменту реалізації державної економічної політики, що передбачають наступне: у рамках державної економічної політики виділено три рівні управління: інституційний, макроекономічний та мікроекономічний. Визначено, що державно-приватне партнерство є складнішим явищем, ніж взаємодія держави та бізнесу в рамках конкретного проекту. Елементами політики з формування національної екосистеми в Україні є: підтримка національних ланцюжків створення цінності в тих галузях, де передбачається активне використання державно-приватного партнерства, розвиток фінансової компоненти екосистеми державно-приватного партнерства, розвиток інститутів підтримки партнерства, формування каналів взаємодії та зворотного зв'язку між ключовими елементами екосистеми, протидія спрощенню екосистеми.

Систематизовано вектори та очікувані результати розробки комплексу когнітивних інструментів формування державної економічної політики, а саме: вектор ініціації ринкового інтересу до стратегічних цілей розвитку соціально-економічної системи, що висуваються (інструменти політичного маркетингу, що забезпечують збільшення інтересу учасників ринку до висунутих цілей державної економічної політики); вектор системної експрес-оцінки результатів реалізації державної економічної політики (методики експрес-оцінки результатів реалізації державної економічної політики на основі систематизації стратегічних цілей); вектор забезпечення потреб генерації стратегічних ідей для формування державної економічної політики (центр генерації стратегічних ідей для формування державної економічної політики).

Ключові слова: глобалізація, деглобалізаційні ефекти, державна економічна політика, державні стратегії, державно-приватне партнерство, когнітивні інструменти, платформенна модель, трансформація.

ANNOTATION

Asoian E.Sh. Formation of state economic policy in the minds of globalization. – Qualification of scientific work on the rights of a manuscript.

The dissertation for a PhD degree in Public Administration, specialty 281 "Public administration". – V.I. Vernadsky Taurida National University, Kyiv, 2023.

The dissertation has the culmination of an important scientific task, which is used to develop theoretical and methodological approaches, methodical and scientific and practical recommendations on how to form state economic policy in the minds of globalization.

It has been disassembled to understand the globalization and deglobalization effects on the formation of the strategic state economic policy in order to avenge the advancing warehouses, and itself: change your mind, structure, development phase, development trends. Resolutely approach the trend of transformation of the state economic policy and state strategies on a global level on the revolution of global financial capital, and itself: before the end of the process of globalization, the cyclical nature of "liberalization" was revealed. m - protectionism "; After the evolution of globalization, a change in the concept of state economic policy was revealed in the "liberal-conductor" cycle. The significance of the economic policy as a complex of the state power, which is implemented on the international, macroeconomic, Galuze and regional levels and directs for the selection of the optimal institutional model of the national economy and achievement of the most efficient functioning of the national economy in the light system under the law in the interests of reaching that support of the high level dobrobutu and the quality of life of the population in the pre-stroke perspective.

The classification of the head of the state economic policy has been improved, which is on the basis of the main change of the border task and principles, leading to the current development of the national economy. Based on the structural and functional features of the process of globalization, it was seen the power of financial capital, the risks of globalization and the emergence of powers in the economic policy (macroprudence and macroprudence tools) , institutional changes of regulatory bodies, legislator regulation of

participants in the market, go to deoffshorization of the economy, to the powers that be (taxation and withdrawal of income from the payment of taxation, national taxation policy). Resolutely come to see the mutual relations with the equals of the state economic policy, which convey: the development and promotion of tools for the formation and management of horizontal links in the national economy and stimulation of the development of such links; the institutional orientation of the regions, which allows classifying them at a glance, the goals and models of participation in the light system under and cooperation of practice.

Formed approach to the implementation of the state economic policy on the ambush of the platform model, which provides for technological and organizational warehouses, which are conceived in the past due to the existing goals for the efficient selection of state and private their resources in the way of their flexible optimal combination and platform infrastructure tools for the interaction of stakeholders of the state economic policy. The complex of functions of the digital platform of the state economic policy for the service and regulatory components has been disassembled, as well as: regulatory and legal support of activity; matching with the selection of the optimal counterparty; providing tools for vibudovuvannya vzaemodii between contractors; providing tools to satisfy interests; preparation of recommendations on how to shape the economic policy. Improved the system for the appearance of the transformation of the world economy in the state economic policy for direct, and itself: technological transformation; organizational transformation; living in the way of adaptation of the national economy to organizational transformation; valuable transformation.

Proactively approach the development of state-private partnership as an instrument for the implementation of the state's economic policy, which is more advanced: within the framework of the state's economic policy, three equal managements have been seen: institutional, macroeconomic and micro economical. It has been determined that the state-private partnership is a folding phenomenon, lower than the interaction between the state and business within the framework of a specific project. Elements of the policy for the formation of the national ecosystem in Ukraine: promotion of national language values in

quiet circles, de-promotion of the state-private partnership, development of the financial component of the state-private partner ecosystem partnerships, development of partnership support institutions, formation of channels for mutual cooperation and a vital link between the key elements of the ecosystem, protidium of the simpler ecosystem.

The vector and evaluation of the results of development of a complex of cognitive tools for the formation of state economic policy, and the vector of initiation of market interest to strategic goals, the development of a socio-economic system that are itical marketing, which will ensure the improvement of the interest of the participants in the market to the hanging goals of the state economic policy) ; vector of systemic express evaluation of results in the implementation of state economic policy (methods of express evaluation of results in the implementation of state economic policy on the basis of systematization of strategic goals); vector of security needs for the generation of strategic ideas for the formation of state economic policy (the center for the generation of strategic ideas for the formation of state economic policy).

Key words: globalization, deglobalization effects, state economic policy, state strategies, state-private partnership, cognitive tools, platform model, transformation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Асоян Е. Ш. Теоретична сутність державної економічної політики та її завдання. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 13. С. 144-150.
2. Асоян Е. Ш. Підходи до виділення та аналіз взаємозв'язків за рівнями державної економічної політики. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. Том 34 (73). № 2. 2023. С. 35-39.
3. Близнюк А.С., Асоян Е. Ш. Механізм та спрямованість трансформації державної економічної політики в сучасних соціально-економічних умовах. Державне будівництво. 2022. № 2 (32). С. 28-39. *Особистий внесок: удосконалено систему обліку трансформації світової економіки у державній економічній політиці.*

Стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Європейського Союзу:

4. Asoian Emma. Tools for the development and implementation of state economic policy in the conditions of digital transformation. Public Administration and Law Review, No. 2 (2023). P. 44-51. URL: <https://public.scnchub.com/palr/index.php/palr/issue/view/15>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Тези конференцій

5. Асоян Е. Ш. Розробка механізму формування державної економічної політики на основі систематизації стратегічних цілей. Тренди розвитку менеджменту, фінансів та бізнес-технологій в умовах формування сучасної економіки та

суспільства: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (30 листопада 2022 року). Київ : Міжнародний європейський університет. 2022. С. 15-17.

6. Асоян Е. Ш. Детермінанти української державної економічної політики. Управління та адміністрування в умовах протидії гібридним загрозам національній безпеці: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22 листопада 2022 року). К.: ДУІТ, ХНУРЕ. 2022. С. 262-264.

7. Асоян Е. Ш. Нові функції та рівні державної економічної політики. Теоретичні аспекти та практичні проблеми управління, економіки та природокористування в Україні. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25-26 листопада 2022 р.) / упоряд. Сафронова О.М. Київ: УкрСІЧ, 2022. С. 48-49.

ЗМІСТ

ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	23
1.1. Глобалізаційні та деглобалізаційні ефекти на формування стратегій державної економічної політики	23
1.2. Концептуалізація державної економічної політики під впливом глобалізації	39
1.3. Теоретична сутність державної економічної політики та її завдання	53
Висновки до розділу 1	64
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	67
2.1. Заходи державного регулювання з урахуванням ризиків глобалізації	67
2.2. Аналіз взаємозв'язків за рівнями державної економічної політики	89
2.3. Інструменти розробки та реалізації державної економічної політики в умовах цифрової трансформації	97
Висновки до розділу 2	115
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	118
3.1. Механізм та спрямованість трансформації державної економічної політики	118
3.2. Розвиток державно-приватного партнерства як інструменту реалізації державної економічної політики	131

3.3. Вектори та очікувані результати розробки комплексу когнітивних інструментів формування державної економічної політики	145
Висновки до розділу 3	154
ВИСНОВКИ	157
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	163

ВСТУП

Актуальність теми. Глобалізаційний процес суттєво змінив систему світової економіки, його фінансова складова, розвиваючись особливо динамічно за допомогою транснаціональних потоків капіталу, стала провідником різноспрямованих імпульсів національних господарських систем, просторового розвитку та всіх сфер суспільного життя. Глобалізація зумовила нову якість конкурентного середовища, сприяла переструктуруванню світової економіки, посилила диференціацію держав та призвела до того, що національні економіки опинилися у подвійній ситуації: під впливом викликів глобалізації та необхідністю захисту національних інтересів. Україна обрала свій шлях та пройшла кілька етапів трансформації державної економічної політики та адаптації механізму господарювання з метою мінімізації ризиків впливу глобалізації. Розширення глобалізації супроводжується прискоренням глобальних криз та світових конфліктів, зміною характеру взаємин між державами, посиленням нестабільності сучасної світової економіки. Акумуляція ризиків випереджає появу переваг від глобалізаційних процесів. Пандемія COVID-19 призвела до глобального економічного шоку та рецесій у всіх країнах, зростає ризик настання стагнації. У сучасних умовах актуальною стала необхідність дослідження формування державної економічної політики з урахуванням ризиків та переваг глобалізації, що дозволить визначити практичні підходи до формування стратегій, адекватних глобалізаційній циклічності та ефективних для національної економіки.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали наукові та практичні розробки вітчизняних та зарубіжних науковців у галузі формування державної економічної політики. Методологічні основи державної економічної політики закладено у роботах С. Білої, К. Вайса, В. Геєця, С. Домбровської, Ю. Ковбасюка, С.

Корабліна, А. Литвиненко, А. Мазаракі, А. Мельника, Н. Нижник, В. Осецького, В. Тертички Ю. Уманціва та інших. Теоретична база дослідження була сформована в результаті вивчення різних аспектів глобалізації в роботах Д. Аджемоглу, Ж. Аталі, Д. Купера, Р. Робертсона, Дж. Робінсона, Д. Родріка, Н. Рубіні, Д. Стігліца, Б. Ейхенгріна та інших.

При всій важливості проведених наукових досліджень окремі аспекти формування державної економічної політики в умовах глобалізації залишилися не достатньо розкритими. Так, зокрема, потребують розроблення підходи до осмислення глобалізаційних та деглобалізаційних ефектів на формування стратегій державної економічної політики та підходи до визначення тенденцій трансформації державної економічної політики та державних стратегій на глобальному рівні. Потребує також уточнення сутність державної економічної політики та удосконалення класифікація її завдань. В умовах глобалізації птребують розроблення підходи до виділення взаємозв'язків за рівнями державної економічної політики. На даний час не систематизовано вектори та очікувані результати розробки комплексу когнітивних інструментів формування державної економічної політики.

Актуальність, теоретична та практична значущість формування державної економічної політики в умовах глобалізації зумовили вибір теми дисертаційного дослідження, визначили його мету, завдання та структуру.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведено в межах науково-дослідної роботи, яка виконувалась Таврійським національним університетом імені В.І. Вернадського за темами: «Розвиток публічного управління в Україні на сучасному етапі державотворення» (2018-2020 рр.) (ДР № 0118U100303), «Розвиток механізмів належного урядування в Україні» (2021-2023 рр.) (ДР № 0121U100169), у процесі виконання яких

запропоновано інструментарій та напрями формування державної економічної політики в умовах глобалізації.

Мета й завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад та розроблення практичних пропозицій щодо формування державної економічної політики в умовах глобалізації.

Відповідно до мети поставлені такі **завдання**:

- розробити підходи до осмислення глобалізаційних та деглобалізаційних ефектів на формування стратегій державної економічної політики;
- розвинути підходи до визначення тенденцій трансформації державної економічної політики та державних стратегій на глобальному рівні;
- уточнити сутність державної економічної політики та удосконалити класифікацію її завдань;
- визначити структурно-функціональні особливості процесу глобалізації;
- розвинути підходи до виділення взаємозв'язків за рівнями державної економічної політики;
- сформувані підходи до реалізації державної економічної політики на засадах платформенної моделі;
- удосконалити систему обліку трансформації світової економіки у державній економічній політиці;
- розвинути підходи до розвитку державно-приватного партнерства як інструменту реалізації державної економічної політики;
- систематизувати вектори та очікувані результати розробки комплексу когнітивних інструментів формування державної економічної політики.

Об'єкт дослідження – державна економічна політика.

Предмет дослідження – формування державної економічної політики в умовах глобалізації.

Методи дослідження. Методологічною та теоретичною основами дослідження послужили концепції та положення, представлені у працях провідних вітчизняних та зарубіжних науковців з питань державної економічної політики, глобалізації та деглобалізації, змісту та форм державних стратегій. Аргументація положень та висновків здійснювалася на основі застосування загальнонаукових методів дослідження: історико-логічного, структурно-функціонального, суб'єктно-об'єктного, логічного, компаративного, теоретичного моделювання та сценарного підходу.

Інформаційну базу дослідження складають законодавчі та нормативні акти України, інформаційно-аналітичні матеріали та статистичні дані державної служби статистики України, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, інформаційних та рейтингових агентств, експертні оцінки аналітиків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні наукового завдання розвитку теоретико-методологічних засад, методичних і науково-практичних рекомендацій щодо формування державної економічної політики в умовах глобалізації.

Найбільш вагомими науковими результатами дисертаційного дослідження є такі:

удосконалено:

- класифікацію завдань державної економічної політики, що на відміну від існуючого переліку розмежовує завдання і принципи, відповідно до сучасних викликів розвитку національної економіки, а саме: створення та підтримання зростання національної економіки на основі формування довгострокових конкурентних переваг у багатогалузевості, технологічній розвиненості та інноваційній орієнтованості; забезпечення повної та гідної зайнятості населення; забезпечення національної економіки фінансовими, людськими, інфраструктурними та іншими ресурсами, які необхідні для її стабільного та ефективного функціонування; створення економічної бази для захисту національної безпеки;

недопущення надмірної економічної нерівності населення; створення системи соціальних гарантій; формування та підтримання ефективної системи зовнішньоторговельних зв'язків, що дозволяють сформувати та реалізувати конкурентні переваги національної економіки на міжнародному ринку;

- комплекс функцій цифрової платформи державної економічної політики за сервісною та регулюючою компонентами, а саме: нормативно-правовий супровід діяльності (інформаційно-консультаційна підтримка діяльності організації та автоматизований контроль за дотриманням норм чинного законодавства); сприяння у підборі оптимального контрагента (інформаційно-консультаційна підтримка вибору оптимального партнера з урахуванням потреб організації та можливість вибудовування виробничих ланцюжків на користь держави); надання інструментарію для вибудовування взаємодії між контрагентами (сервісний супровід співпраці між компаніями та можливість «м'якого підштовхування» бізнесу до прийняття вигідних для нього, але при цьому відповідних інтересам держави рішень); надання інструментарію для узгодження інтересів (цифровий майданчик для узгодження інтересів різних стейкхолдерів та автоматизований контроль виконання рішень, прийнятих у результаті погодження); підготовка рекомендацій щодо формування економічної політики (врахування інтересів різних гравців та автоматизований контроль за виконанням вимог економічної політики);

- систему обліку трансформації світової економіки у державній економічній політиці за напрямками, а саме: технологічна трансформація (вжиття заходів, що дозволяють максимально повно реалізувати позитивний потенціал та знизити загрози негативних наслідків; створення національної екосистеми нового технологічного укладу); організаційна трансформація (створення нормативно-правової бази для використання гнучких форм господарювання (в т. ч. у сфері державно-приватного партнерства); вжиття заходів щодо адаптації національної економіки до організаційної трансформації); ціннісна трансформація (розробка заходів щодо використання нових технологічних та організаційних інструментів для

обліку нових ціннісних запитів суспільства; створення законодавчої бази для обліку нових запитів; формування фінансових ресурсів та механізмів їх розподілу з метою задоволення ціннісних запитів (в т. ч. шляхом перегляду податкової системи);

- систематизацію векторів та очікуваних результатів розробки комплексу когнітивних інструментів формування державної економічної політики, а саме: вектор ініціації ринкового інтересу до стратегічних цілей розвитку соціально-економічної системи, що висуваються (інструменти політичного маркетингу, що забезпечують збільшення інтересу учасників ринку до висунутих цілей державної економічної політики); вектор системної експрес-оцінки результатів реалізації державної економічної політики (методики експрес-оцінки результатів реалізації державної економічної політики на основі систематизації стратегічних цілей); вектор забезпечення потреб генерації стратегічних ідей для формування державної економічної політики (центр генерації стратегічних ідей для формування державної економічної політики);

дістали подальшого розвитку:

- підходи до осмислення глобалізаційних та деглобалізаційних ефектів на формування стратегій державної економічної політики, що містять наступні складові, а саме: передумови (поява світової торгівлі та світового товарного ринку; монополізація виробництва та посилення транскордонних потоків капіталу; розвиток технологій транспорту та комунікації; активна лібералізація ринків капіталу; інтернаціоналізація капіталу; бурхливий розвиток зовнішньої торгівлі, банківської діяльності та становлення світового валютного ринку; технологізація фінансової сфери та розвиток глобального ринку електронних фінансових послуг), структуру (міжнародні фінансові інститути, транснаціональні корпорації, регіональні наднаціональні організації, інституційні та приватні інвестори, уряди країн), фази розвитку (фаза розширення (1990-2008 рр.); фаза стиснення (2008 р. - по теперішній час)), тренди розвитку (у фазі розширення (розширення діяльності ТНК, збільшення їх кількості та активів; різке зростання потоку прямих та портфельних іноземних

інвестицій; прискорення світової торгівлі; зростання різноманітності фінансових інструментів; зростання значення інституційних інвесторів; активізація офшоризації світової економіки); у фазі стиснення (зниження обсягу світової торгівлі, стабілізація його частки до світового ВВП, і навіть просторовий перерозподіл торгових потоків; скорочення транскордонних потоків капіталу; зростання національних боргових дефолтів; поява феномена низьких реальних процентних ставок та його схожість із довгостроковою стагнацією; прискорення цифрової трансформації, що супроводжується наростаючими ризиками у сфері кібербезпеки; поява особливих фінансово-технологічних продуктів та формування їх ринків);

- підходи до визначення тенденцій трансформації державної економічної політики та державних стратегій на глобальному рівні на тлі еволюції глобального фінансового капіталу, а саме: до виникнення процесу глобалізації виявлено циклічність «лібералізм – протекціонізм»; після еволюціонування глобалізації виявлено зміну концепції державної економічної політики у циклі «ліберальна-дирижистська»;

- визначення сутності економічної політики як комплексу дій держави, що реалізується на міжнародному, макроекономічному, галузевому та регіональному рівнях (а в окремих випадках - і на мікроекономічному рівні), і спрямований на вибір та забезпечення оптимальної інституційної моделі національної економіки та досягнення максимально ефективного (з урахуванням національних економічних інтересів та наявних ресурсів) функціонування національної економіки у світовій системі поділу праці в інтересах досягнення та підтримки високого рівня добробуту та якості життя населення в довгостроковій перспективі;

- ґрунтуючись на структурно-функціональних особливостях процесу глобалізації виділено властивості фінансового капіталу (глобальність, волатильність, мобільність, фіктивність, нерівномірність у розподілі), ризики глобалізації (інфекційність криз, підрив фінансової стабільності, системний ризик фінансового сектора, ризик пенсійного сектора, втеча капіталу та глобальні податкові втрати,

зростаюча податкова конкуренція, криміналізація фінансової системи, нерівномірний розподіл капталу, вразливе становище країн, що розвиваються, втрата національного суверенітету визначення національних показників на глобальному рівні) та відповідні заходи держави в економічній політиці (макропруденційний підхід та макропруденційні інструменти, інституційні зміни регулюючих органів, законодавче регулювання учасників ринку, заходи щодо деофшоризації економіки, дії держави щодо проблеми розмивання бази оподаткування та виведення прибутку з під оподаткування, національна податкова політика);

- підходи до виділення взаємозв'язків за рівнями державної економічної політики, що передбачають: розвиток та впровадження інструментарію формування та управління горизонтальними зв'язками в національній економіці та стимулювання розвитку таких зв'язків; інституційну орієнтацію регіонів (стратегічні напрями розвитку регіонів з погляду їх вбудовування у світову економічну систему поділу та кооперації праці), що дозволяє класифікувати їх з погляду цілей та моделей участі у світовій системі поділу та кооперації праці, а саме: пряма чи опосередкована участь у світовій економіці (у першому випадку провідні економічні галузі регіону безпосередньо пов'язані зі світовою економікою через імпорт сировини чи експорт готової продукції. За непрямой участі економіка регіону вбудована в національні виробничі ланцюжки як проміжна ланка, і прямого виходу на світову економіку не має); орієнтація на певні ринки (наявність або відсутність географічної спеціалізації. За наявності географічної спеціалізації регіон співпрацює з конкретною країною (або групою близьких країн). Відсутність географічної спеціалізації передбачає, що партнерами регіону є різні частини світу); додана вартість, що створюється (та вигода, яку отримує регіон від участі у світовому ринку, чи є він постачальником природних ресурсів або продукції з низькою доданою вартістю, або він виступає як повноправний учасник глобальних виробничих ланцюжків);

- підходи до реалізації державної економічної політики на засадах платформенної моделі, що передбачає технологічну (організується гнучка система інформаційного обміну між усіма стейкхолдерами державної економічної політики

на основі цифрових технологій) і організаційну (у держави виникає можливість довести свої заходи щодо регулювання національної економіки до окремих суб'єктів підприємництва та формувати господарські об'єднання, спрямовані на досягнення цілей державної економічної політики) складові, яка відрізняється від раніше існуючих цілями створення умов для ефективного використання державних і приватних ресурсів шляхом їх гнучкого оптимального комбінування та інструментами платформенної інфраструктури для взаємодії стейкхолдерів державної економічної політики;

- підходи до розвитку державно-приватного партнерства (ДПП) як інструменту реалізації державної економічної політики, що передбачають наступне: у рамках державної економічної політики виділено три рівні управління ДПП: інституційний (спрямований на формування правил використання ДПП), макроекономічний (орієнтований на створення сприятливого економічного середовища для функціонування ДПП) та мікроекономічний (реалізація конкретних ДПП-проектів); ДПП є складнішим явищем, ніж взаємодія держави та бізнесу в рамках конкретного проекту (ефективне функціонування ДПП має спиратися на сприятливе середовище - національну екосистему ДПП (сукупність стейкхолдерів, чиї інтереси пов'язані з використанням ДПП як інституту); елементами політики з формування національної екосистеми ДПП в Україні є: підтримка національних ланцюжків створення цінності в тих галузях, де передбачається активне використання ДПП, розвиток фінансової компоненти екосистеми ДПП (диверсифікація каналів фінансування ДПП), розвиток інститутів підтримки ДПП, формування каналів взаємодії та зворотного зв'язку між ключовими елементами екосистеми, протидія спрощенню екосистеми (під яким розуміється усунення конкуренції в межах однієї групи стейкхолдерів та зрощування різних груп стейкхолдерів один з одним).

Практичне значення одержаних результатів. Основні ідеї та висновки дослідження доведено до конкретних положень, методик і рекомендацій. Вони можуть бути використані у практичній діяльності органами державного управління

на національному й регіональному рівнях, підприємствами, громадськими організаціями.

Центральним міжрегіональним управлінням Національного агентства України з питань державної служби прийнято до впровадження розроблені підходи до виділення взаємозв'язків за рівнями державної економічної політики (довідка № 49/16-17/23 від 08.09.2023 р.). Підходи до реалізації державної економічної політики на засадах платформенної моделі прийняті до впровадження Обухівською районною радою Київської області (довідка № 100/02-03/221 від 07.09.2023 р.). ТОВ ВТП «Промтехбуд» прийнято до впровадження систему інформаційного обміну між усіма стейкхолдерами державної економічної політики на основі цифрових технологій (довідка № 34 від 03.08.2023 р.).

Матеріали дисертації використані Таврійським національним університетом імені В.І. Вернадського при підготовці програм навчальних курсів: «Стратегічне управління», «Соціально-економічне прогнозування», «Політика в публічному управлінні», «Економіка та врядування» (довідка № 02/1 від 08.06.2023 р.).

Особистий внесок здобувача. Теоретичні обґрунтування, практичні рекомендації, висновки та пропозиції, які отримані в ході проведення досліджень, розроблено здобувачем самостійно. У працях, що опубліковані в співавторстві, особистий внесок відображений у списку публікацій здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження були представлені та пройшли апробацію на науково-практичних конференціях, а саме: «Тренди розвитку менеджменту, фінансів та бізнес-технологій в умовах формування сучасної економіки та суспільства» (м. Київ, 2022), «Управління та адміністрування в умовах протидії гібридним загрозам національній безпеці» (м. Київ, 2022), «Теоретичні аспекти та практичні проблеми управління, економіки та природокористування в Україні» (м. Київ, 2022).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано в 7 наукових працях загальним обсягом 3,25 обл.-вид. арк. (2,95 обл.-вид. арк. належить авторіві), у тому числі 3 статтях у вітчизняних наукових фахових виданнях з державного управління, 1 статті у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Європейського Союзу, 3 тезах конференцій.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг роботи – 182 сторінок комп'ютерного набору. Дисертація містить 8 таблиць, 1 рисунок, 4 додатки. Список використаних джерел містить 187 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1.1. Глобалізаційні та деглобалізаційні ефекти на формування стратегій державної економічної політики

Соціально-економічні процеси, що відбуваються на глобальному рівні, кардинально змінюють систему публічного управління, зумовлюють нові дослідницькі можливості та розширення наукових поглядів з урахуванням змін, що відбуваються. Імперативом сучасної структури світової економіки виступає процес глобалізації, який є об'єктивною закономірністю еволюції змісту та форм господарського життя людства на основі посилення інтеграції суспільств та економік у світовому просторі. Глобалізація є процесом об'єднання світу в єдину систему, посилення інтеграції та уніфікації відбувається у всіх сферах суспільного життя: в публічному управлінні, економічній, політичній, фінансовій, культурній та релігійній, результатом чого є безперешкодне переміщення товарів, послуг, інформації та капіталу, з'являється єдиний культурний, інформаційний, правовий, економічний та фінансовий простір.

Передумовами глобалізації стали: по-перше, поява світової торгівлі та світового товарного ринку, по-друге, монополізація виробництва та посилення транскордонних потоків капіталу наприкінці XIX – на початку XX століття, по-третє, розвиток технологій транспорту та комунікації у XX столітті та активна лібералізація ринків капіталу на початку XXI століття.

Термін «глобалізація» набув широкого поширення у 1980-х роках, коли став відображати досягнення у технологічній сфері, які допомогли прискорити міжнародні торгові та фінансові транзакції. У 1983 р. американський економіст Т. Левітт застосував термін «глобалізація» для позначення процесу утворення єдиних світових ринків, на яких діють глобальні корпорації, що виробляють аналогічні

товари та послуги [154]. Він показав, що нові технології ведуть світ до спільності, активний розвиток зв'язку, транспорту та подорожей призвело до появи нових глобальних ринків стандартизованих споживчих товарів, а головне місце в новому світі займуть по-справжньому глобальні компанії, що працюють за низьких витрат і продають одні й ті ж товари однаково.

Сучасні глобалізаційні процеси докорінно відрізняються від процесів еволюції світової економіки, які раніше розгорталися в економічній історії суспільств. Тому глобалізацію визначають як процес створення та розвитку цілісного загальносвітового фінансово-економічного простору на основі комп'ютерних технологій [13]. Р. Робертсон визначає глобалізацію як сучасний етап інтернаціоналізації, що характеризується посиленням взаємозв'язку різних сторін життя суспільства [174]. У результаті посилюються вертикальні та горизонтальні зв'язки у світовому суспільному та господарському устрої.

Зарубіжні вчені в оцінці природи сучасної глобалізації підкреслюють той чи інший її параметр, що визначає актуальний зміст. Д. Хелд стверджує, що економічна глобалізація включає комерційну, виробничу та фінансову складові [145]. Р. Робертсон зазначає, що глобалізація – це процес впливу факторів міжнародного значення (економічних і політичних зв'язків) на соціальну дійсність у країнах [174]. А. МакГрюв та Д. Хелд припускають, що наслідком глобалізації є все більше залучення держав до глобальної системи та мережі взаємодії, а глобальні події можуть мати наслідки для національних економік так само, як і локальні події можуть викликати глобальні потрясіння [144]. Феномен економічної глобалізації слід оцінювати як багатоаспектну проблему. На думку А. В.Толстоухова, економічна глобалізація є «формою ведення бізнесу на основі транскордонного переміщення факторів бізнесу та його результатів, при якому поведінка підприємців підпорядкована жорсткій логіці ефективності створення доданої вартості» [110].

Економічна глобалізація постає еволюційною стадією економічної організації суспільства, коли фінансові параметри задають цілі економічних суб'єктів, а механізми їхньої взаємодії визначаються фінансовими відносинами. Саме тому у

вітчизняній та західній економічній літературі сформувалося поняття «фінансова глобалізація».

Визнання фінансової природи глобалізаційних процесів дозволяє провести аналіз основних її параметрів, визначити динаміку еволюції та показати сучасні процеси фінансової глобалізації в актуалізації трендів. Відомо, що важливою рисою глобальної економіки є транскордонні потоки капіталів, які як прямі інвестиції забезпечують створення окремих виробництв і галузей поза національними кордонами їх походження. Розвиток міжнародних фінансів наприкінці ХХ століття випередило зростання і світового виробництва, і обсягів експорту та імпорту товарів та послуг. Сучасна фінансова глобалізація насамперед характеризується зростанням транзакцій: при цьому спостерігається не тільки зростання обсягів прямих іноземних інвестицій, розширення угод з фінансовими активами, а й створюються нові похідні фінансові інструменти, здатні прискорювати транскордонні трансакції та оперувати на всьому глобальному просторі. Міжнародна торгівля поступається лідерством міжнародним валютно-фінансовим операціям та обсягом глобальних фінансових активів. Обсяг глобальних фінансових активів у 1980 р. становив 109% від світового ВВП, до 2005 р. – 378 %, а до 2018 – вже 445%, тоді як обсяг міжнародної торгівлі зріс із 45% до 59% за цей час [184].

Розширення та інтеграція національних фінансових ринків у світовій економіці на основі зростання потоків вільних транскордонних капіталів, поява нових фінансових інструментів та валют у 1990-х роках сприяли появі процесу фінансової глобалізації. Експерти дали її спрощене формулювання як «процес інтеграції країн у міжнародні фінансові ринки» [136]. Економісти МВФ визначили фінансову глобалізацію як «ступінь зв'язку країн через взаємне транскордонне володіння фінансовими активами» [172]. На думку Р. Манзі, фінансова глобалізація характеризується транзакціями, що здійснюються міжнародними інвесторами, які включають купівлю та продаж валюти, операції на деривативних та ф'ючерсних ринках, короткострокові інвестиції, міжнародні банківські кредити та прямі іноземні інвестиції [158].

Логіка дослідження глобалізації передбачає аналіз передумов її виникнення та розвитку, суб'єктно-об'єктної, організаційної та інституційної її структур, оцінку тенденцій функціонування та їх трансформацію у часі.

Першою із передумов розвитку сучасної глобалізації є процес інтернаціоналізації капіталу. Особливу роль у вивченні процесу становлення фінансового капіталу відіграють праці Р. Гільфердінга, який визначив фінансовий капітал як такий банківський капітал, який перетворений на промисловий, тобто. знаходиться у розпорядженні банків та застосовується промисловцями [132].

Другою передумовою глобалізації став бурхливий розвиток зовнішньої торгівлі, банківської діяльності та становлення світового валютного ринку у другій половині XIX століття. У 1867 р. на Паризькій конференції було інституційно закріплено особливий новий формат світового економічного порядку та регулювання - світова валютна система золотомонетного стандарту, яка вперше продемонструвала інтегративні процеси на рівні світової економіки та можливості наднаціонального регулювання кредитно-грошових систем національних держав.

Третьою передумовою глобалізації стала поява відповідної інституційної структури – міжнародних фінансових інститутів через необхідність регулювання величезних фінансових потоків у світовій економіці. У 1944 р. на Бреттон-Вудській конференції з метою забезпечення стабільності валютної системи було створено Міжнародний Валютний Фонд (МВФ) та Міжнародний Банк реконструкції та розвитку (МБРР), який займався фінансуванням інвестицій з відновлення економіки країн Європи. Основним завданням МВФ став контроль за стабільністю обміну валют і надання короткострокових позик для країн. Це дозволило вже визначити параметри та стандарти світової фінансової активності, а надалі сформувати ринок похідних фінансових інструментів, який став основою для фінансової глобалізації та дозволив посилити процеси фінансового зростання та потенціал кредитного впливу на національні державні економічні системи.

У другій половині XX століття на розвиток фінансової глобалізації впливала активність світового кредитного ринку, ринку довгострокових капіталів,

інвестиційного ринку, ринку євродоларів, євродевізів, міжнародного ринку позичкових капіталів. Європейські підприємства стали зберігати власні капітали поза зоною доступності національних валютних регламентацій, європейські банки – вести свою діяльність у доларах, що дало поштовх до розвитку міжнародних операцій. Важливими передумовами фінансової глобалізації після 1980-х. стали скасування золотого стандарту в 1976 р. та зняття обмежень щодо транскордонних операцій з капіталом на національному рівні. Було прийнято діючу досі Ямайську валютну систему, де встановлення плаваючих валютних курсів дало поштовх появи нових форм фіктивного капіталу – ф'ючерси, форварди, опціони. Тим самим поява ринку похідних фінансових інструментів була завершена і основною метою їхньої динаміки стало поширення їхнього регулятивного впливу на всю світову економіку і всі національно-державні економічні системи. Це спровокувало розвиток міжнародної активності національних компаній та поява нових організаційних форм інтернаціоналізації капіталу – міжнародних монополій, що трансформуються надалі у транснаціональні корпорації (ТНК).

Інструментом реалізації цього процесу виступили прямі іноземні інвестиції. ТНК стали основними позичальниками на євrorинках, а транснаціональні банки (ТНБ) сформувалися як основні посередники між ними, національними державами та міжнародними фінансовими організаціями. Тим самим відбулося утворення транснаціонального капіталу, нового глобального фінансового капіталу, який сьогодні визначає всю світову економічну динаміку та виступає головним економічним суб'єктом у глобальному просторі. Іншою важливою передумовою розвитку сучасної глобалізації слід визнавати інформаційно-комунікаційну революцію в останній третині минулого століття, що спровокувала процес технологізації фінансової сфери та розвиток глобального ринку електронних фінансових послуг.

Процес інформатизації та нові технології посилили синхронізацію фінансових процесів у національних державах, змінили методи роботи на фінансових ринках та підвищили ефективність міжнародної взаємодії у фінансовій сфері. Отже, процес

наростання транскордонної мобільності капіталу, нові інституційно-організаційні рамки розвитку фінансового капіталу, всіляка технологізація трансакцій призвели до того, що фінансовий капітал став набувати глобального характеру та здатності функціонувати у будь-який момент часу у будь-якій точці глобального економічного простору. Глобальний фінансовий капітал перетворився на фінансові активи національно-державних систем та міжнародних організацій, які набули спроможності до транскордонного руху та глобального поширення. Сучасний глобальний капітал – це найвища стадія розвитку фінансового капіталу, що його домінування і масштабність поширюється на весь глобальний простір. Саме він впливає на економічні відносини, параметри, інститути та забезпечує постійний приплив характерного йому доходу – фінансової ренти. Перерозподіл глобальної фінансової ренти як прибутку від володіння фінансового капіталу веде до конкуренції між учасниками глобального простору.

Таким чином основним об'єктом глобалізації стає глобальний фінансовий капітал. Отже, фінансовий капітал відрізняється глобальним, фіктивним, спекулятивним, волатильним характером, нерівномірним розподілом по глобальному простору, а його діяльність спрямована на ще більше поширення та захоплення нових ринків та територій для їхнього освоєння. Водночас слід зазначити, що однією з головних переваг глобалізації є підвищення ефективності використання фінансових ресурсів завдяки розширенню можливостей щодо розміщення та залучення коштів до глобальних масштабів. Фінансова глобалізація характеризується широким суб'єктним складом, який схильний до постійного поповнення та трансформації. А основною характеристикою діяльності суб'єктів стає конкуренція щодо перерозподілу глобального фінансового капіталу.

У ході дослідження необхідно визначити основних суб'єктів глобалізації: ТНК і ТНБ, міжнародні організації, такі як МВФ, регіональні наднаціональні організації, інституційні та приватні інвестори, уряди розвинених країн. (Основним місцем перерозподілу глобального фінансового капіталу виступає глобальний фінансовий ринок, який, з одного боку, є сукупністю національних фінансових ринків, з іншого

ж виступає формою руху глобальних фінансів, в результаті якої відбувається перерозподіл капіталів як усередині національних економік, так і за їх межами. Усі структурні елементи глобального ринку пронизані єдиною складовою – похідними фінансовими інструментами. Тому структурно він представлений світовими фінансовими центрами та офшорними фінансовими центрами, де критерієм поділу є саме феномен нерівномірного просторового розподілу глобального фінансового капіталу.

Як було зазначено, у структурі глобального фінансового ринку особливе місце займають світові фінансові центри, де національний фінансовий капітал перетворюється на глобальний. Відомо, що фінансові центри протягом усієї світової економічної історії були каталізаторами світового економічного зростання і мали величезний вплив на світову фінансову систему (Амстердам, Лондон, Нью-Йорк та ін.) Засобом вимірювання ефективності фінансових центрів світу служить індекс глобальних фінансових центрів (GFCI) , який порівнює конкурентоспроможність провідних фінансових центрів світу на основі п'яти ключових сфер: «ділове середовище», «розвиток фінансового сектора», «чинники інфраструктури», «людський капітал» та «репутація та загальні фактори».

За обсягом розподілу глобального фінансового капіталу до світових фінансових центрів близькі офшорні фінансові центри. Функціонування та розвиток офшорних зон, тобто територій з особливими умовами для бізнесу іноземних компаній: низькими податками та спрощеними правилами звітності та управління, є умовою посилення фінансової глобалізації.

МВФ 2000 року визначив офшорні фінансові центри. Офшорними зонами часто є малі території країн, і накопичений там фінансовий капітал часто перевищує ВВП країни в багато разів. Наприклад, у 2015 році лідером із офшорних інвестицій став Сінгапур з обсягом інвестицій у країну 1,7 трлн. дол. США, що становило понад 470% ВВП. А накопичений та зареєстрований у Люксембурзі капітал у 2017 році становив понад 3000% по відношенню до його ВВП.

У зв'язку з наявністю спрощених умов є проблематичним поррахувати кількість

вкладеного в офшорні зони капіталу, хоча в той же час мають різні дослідження щодо таких підрахунків. За оцінками Boston Consulting Group, обсяги коштів у офшорних зонах з 2005 по 2016 роки зросли майже вдвічі, досягнувши 10 трлн. дол. США. Організація Tax Justice Network підрахувала не лише фінансовий капітал, а й нерухомість, зареєстровану в офшорних зонах. За підсумками дослідження, загальна сума в офшорних зонах може сягати близько 32 трлн. дол. США [166]. У доповіді Національного бюро економічних досліджень США (NBER) у 2017 р. було зроблено висновок, що близько 10% глобального ВВП зберігається в офшорних фінансових центрах [126]. Світовий ВВП у 2017 році становив 81 трлн. дол. США. Відтак близько 8,1 трлн. дол. США знаходиться на рахунках в офшорних зонах. Автори дослідження А. Альстадсетер, Н. Йохансен та Г. Зукман включили до цієї оцінки лише фінансові активи, гроші та цінні папери. Також економісти розраховали обсяг коштів, які резиденти країн тримають в офшорах, у відсотках щодо ВВП країн. Так, обсяг коштів в офшорах резидентів ОАЕ склав 73,1%, Венесуели – 64,1%, Саудівської Аравії – 56,2%. Ці дані показують, наскільки глобальний фінансовий капітал здатний просторово впливати на національно-державні економічні системи та моделювати нерівномірність глобального розвитку. У разі розвитку глобалізаційних процесів розширюється список суб'єктів фінансової глобалізації з допомогою регіональних наднаціональних фінансових організацій, кількість яких постійно збільшується.

Так, наприклад, у 1991 р. було засновано Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), який є інвестиційним механізмом між країнами та двома міжнародними організаціями, Європейським Союзом та Європейським інвестиційним банком. У 2014 році країнами БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай) був створений Новий банк розвитку, який займається фінансуванням інфраструктурних проектів у країнах. Велике значення у розширенні суб'єктів фінансової глобалізації відіграла установа у 2014 році з ініціативи Китаю Азіатського банку інфраструктурних інвестицій (АБІ), який є міжнародною фінансовою організацією, яка має на меті стимулювання фінансової співпраці,

фінансування інфраструктурних проєктів в азіатському регіоні.

Однак слід підкреслювати, що основною рушійною силою глобалізації та її центральним суб'єктом виступають ТНК, які мають фінансову силу, порівнянну з економіками деяких держав. Згідно з рейтингом найбільших корпорацій світу The New American Fortune – 500, у 2019 р. перше місце займає компанія «Walmart», доходи якої перевищили 500 млрд. доларів. З другого по п'ятий рядок розташувалися американські компанії Exxon Mobil, Apple, Berkshire Hathaway та Amazon.com відповідно. Загалом виторг п'ятиста найбільших корпорацій склав 13,7 трлн. дол., а прибуток – 1,1 трлн. дол., внесок цих корпорацій в американський ВВП оцінюється у понад 60% [141].

Зрозуміло, що ТНК є частиною як національної, так і глобальної економіки, і посилюють протиріччя між цілями корпорацій на глобальному рівні та національними інтересами, обмежують економічний суверенітет національних держав, нехтуючи багато в чому їхніми потребами та інтересами. Саме транснаціоналізація як виробництва, так і капіталу вплинула на трансформацію фінансового капіталу. Ці структурні елементи впливають на трансформацію глобального простору своїми інформаційними, комунікаційними, фінансовими та ідеологічними технологіями. Сенс феномена цих нових утворень відбито у понятті «глобальна монополія». Глобальний простір стає місцем конкуренції, саме вони починають визначати правила гри.

Наступним важливим суб'єктом процесу сучасної глобалізації виступають уряди національно-державних економічних систем. В умовах глобалізаційних процесів та викликів, які створює глобалізація для країн, що розвиваються, доцільно розділити серед суб'єктів уряду розвинених країн і уряди країн з ринком, що формується. МВФ як критерій поділу країн використовує кілька показників: рівень доходу на душу населення, диверсифікація експорту і рівень інтеграції у світову фінансову систему.

Ці дві групи країн займають абсолютно протилежне становище у процесі глобалізації. Країни, що розвиваються, були залучені в процес глобалізації світових

фінансів набагато пізніше країн розвинених. Саме тому розвинені держави, на територіях яких переважно базується ТНК, перебувають у більш вигідному становищі, ніж ті, що розвиваються, і глобальний фінансовий капітал, здебільшого, накопичений на їхній території, вони використовують транскордонні потоки капіталу для його ефективного розміщення, що значно підвищує їхню продуктивність.

Перерозподілом глобального фінансового капіталу займаються також інституційні та приватні інвестори. Результатом посилення процесів глобалізації стало розширення кола інституційних інвесторів-посередників, які самостійно акумулюють фінансові ресурси та розміщують їх у фінансових інструментах компаній. У 2003 р. фахівці МБРР віднесли до інституційних інвесторів схеми колективного інвестування, пенсійні фонди та страхові компанії, і навіть виділили типи інституційних інвесторів. В останні 20 років відбувається розширення кола інституційних інвесторів та посилення ролі інвестиційних фондів, як акціонерних, так і пайових, спеціалізованих банків, що займаються наданням брокерських послуг та торгівлею цінними паперами, страхових компаній та пенсійних фондів.

З 1980-х років за умов активної лібералізації ринку капіталів великого поширення набув новий тип інвестиційних інститутів – хедж-фонди. Особливістю таких інститутів є те, що до кризи 2008 р. вони не реєструвалися фінансовим регулятором і на них було покладено менші державні обмеження, у тому числі й щодо розкриття інформації.

Таким чином, структура процесу глобалізації може бути представлена такими суб'єктами: МВФ, Світовий банк (СБ), регіональні наднаціональні організації, ТНК, інституційні та приватні інвестори, уряди розвинених країн та країн, чия діяльність спрямована на конкурування за перерозподіл об'єкта - глобального фінансового капіталу. Структурні зміни процесу фінансової глобалізації та особливості її розвитку актуалізують завдання визначення трендів її розвитку. Процес фінансової глобалізації – це феномен історичної та різнопланової еволюції. В еволюційному розвитку сучасної фінансової глобалізації слід виділяти дві тимчасові фази, що

відрізняються за динамікою процесу, характерними трендами та особливими подієвими рядами: 1) фаза розширення (1990-2008 рр.); 2) фаза стиснення (2008 р. - по теперішній час). Перша фаза – фаза розширення, що тривала до 2008 року, і була перервана глобальною економічною кризою.

Характерними рисами першої фази стало розширення діяльності суб'єктів фінансової глобалізації та зростання глобальних фінансових потоків. Саме цей період можна оцінювати як становлення феномена фінансової глобалізації та формування основних тенденцій її розвитку. Велику роль у посиленні процесу на першій фазі відіграли МВФ та СБ. У 1989 р. було сформульовано правила Вашингтонського консенсусу. Це були рекомендації МВФ і СБ для економічної політики держав, що розвиваються. Основна ідея була спрямована на концепцію загального дерегулювання економіки. На думку Д. Стігліца: «стратегія МВФ заснована на «трьох стовпах» Вашингтонського консенсусу: жорсткої фіскальної економіки, лібералізації капіталів та приватизації» [177]. Він охарактеризував пропоновану економічну політику як розсудливу політику, орієнтовану на відкриту економіку та капіталізм вільного ринку. Перша фаза характеризувалася такими трендами.

1. Розширення діяльності ТНК, збільшенням їх кількості та активів.
2. Різке зростання потоку прямих та портфельних іноземних інвестицій. Скасування контролю за рухом капіталу призвело до різкого зростання короткострокових іноземних інвестицій у глобальній економіці. Зростання прямих іноземних інвестицій на глобальному рівні багато в чому було обумовлено зростаючою продуктивною інтернаціоналізацією країн з ринковою економікою, що формується. Відбилося це у наростаючій тенденції формування глобальних ланцюжків поставок, які відображали мети транснаціонального капіталу з освоєння світового економічного простору та розвитку бізнес-мереж.
3. Прискорення світової торгівлі.
4. Зростання різноманітності фінансових інструментів. Ця тенденція виявлялася у зростанні міжнародного кредитування (особливо у єврооблігаціях та

євроакціях), швидкому розвитку ринку похідних фінансових інструментів (деривативів), різкому нарощуванні обсягів товарообігу іноземної валюти та, головне, формуванні механізмів хеджування та управління фінансовими ризиками.

5. Зростання значення інституційних інвесторів. Все більшу роль починають як провідні інвестори на глобальному ринку починають набувати Центральні банки, урядові фонди країн і хедж-фонди. Це призводило до зміни переваг інвесторів: зменшувалась частка національного орієнтованого використання активів та зростала кількість міжнародних інструментів у структурі портфеля. В умовах лібералізації та відкритості національної економіки відбувалося зростання зовнішнього запозичення та спостерігалось підвищення еластичності цін на іноземні активи.

6. Активізація офшоризації світової економіки. У період з 1980-1984 по 2000-2004 роки зростання міжнародних активів та боргів у світовій економіці збільшилося майже вдесятеро. У цей час загальні суми збільшилися із середнього рівня періоду із 1980-1984 рр., становив близько 7 трлн. дол., рівня близько 76 трлн. дол. як середньорічний показник у період з 2000 по 2004 рік. Це збільшення стало результатом не тільки зростання запасів прямих іноземних інвестицій, а й розширення міжнародної банківської діяльності, інвестицій на фондовому ринку, державних та приватних облігацій та операцій із похідними фінансовими інструментами.

Слід зазначити, що хоча на даній фазі процес глобалізації демонстрував активне зростання, проте одночасно формувався процес наростання ризиків, що виявилось в 1998 р. у фінансовій кризі, що розгорнулася в Південно-Східній Азії і обмеженим варіантом, що поширився на світову економіку. 2008 став переломним моментом у розвитку глобальної економіки в цілому.

Почалася друга фаза – фаза стиснення, основними характеристиками якої слід визнавати не просто уповільнення потоків транснаціонального капіталу та зниження економічного зростання, а наростання деглобалізаційних ефектів за рахунок стримування транскордонної фінансової активності та зростання протекціоністських настроїв та заходів у рамках національних економік. Шоковими подіями, що

визначили контекст розвитку фінансової глобалізації та її стиснення, стали глобальна економічна криза 2008 р., економічна криза 2012 – 2014 рр., пандемія COVID – 19 у 2020 р.

Після кризи 2008 року держави почали вносити зміни до своєї політики, на перший план висунулась мета збереження фінансової стабільності та утримання національної економічної суверенності. У 2009 р. на зустрічі «Великої Двадцятки» було заявлено про необхідність створення нових міжнародних фінансово-економічних правил замість «Вашингтонського консенсусу». Факт визнання необхідності пошуку нових правил показав поворот у процесах глобалізації, розвиток якої відбувався багато в чому завдяки політиці МВФ.

У 2020 р. у світі відбулася економічна криза, спричинена пандемією COVID – 19, яка стала третім великим глобалізаційним шоком на другій фазі фінансової глобалізації, що підтверджує процеси деглобалізації. Незважаючи на біологічний характер виникнення інфекції, наслідки пандемії мають фінансовий, економічний, соціальний, культурний характер. Світовий Банк спрогнозував скорочення світової економіки більш ніж на 5% у 2020 р. Пандемія COVID – 19 безпосередньо вплинула на зниження торгівлі товарами та послугами. Можна відзначити найбільше річне відсоткове падіння у глобальній торгівлі послугами 2020 року, починаючи з 2008 року.

Отже, необхідно визначити основні тренди, які проявилися у другій фазі розвитку сучасної глобалізації.

1. Зниження обсягу світової торгівлі, стабілізація його частки до світового ВВП, і навіть просторовий перерозподіл торгових потоків. Згідно з актуальними прогнозами світових інвестиційних агентств, обсяг світової торгівлі знижуватиметься ще швидшими темпами, ніж у 2009 році. Країни, що розвиваються, стають двигуном світової торгівлі, якщо в останні десятиліття на країни БРІКС припадало половина глобального зростання, то зараз економіка Китаю посідає друге місце, а економіка Бразилії піднялася на сьоме в порівнянні з шістнадцятим місцем в 1970 р. У двадцятку найбільших економік світу входить Індонезія та Південна

Корея, які ще кілька десятиліть тому були далекі від цього рейтингу. У міру посилення впливу неурядових організацій транснаціональних корпорацій відбувається зміщення глобального економічного впливу у бік країн із ринком, що формується. Розподіл світового ВВП став більш рівномірним, відбувається зниження відставання країн, що розвиваються, від розвинених.

2. Скорочення транскордонних потоків капіталу. Глобальна криза та гальмування активності на фінансовому ринку стали точкою звороту зниження транскордонних потоків капіталу, рівень яких знаходиться нижче свого максимального значення на початку 2000-х років. Процеси фінансової глобалізації досі не відновилися. Ще одним проявом стримування транскордонних потоків капіталу став скорочення транскордонного банківського кредитування.

3. Зростання національних боргових дефолтів. Внаслідок глобальної кризи 2008 р. у багатьох країнах зросли потреби у позикових коштах. Падіння відсоткових ставок і необхідність нав'язування кредитів країнам з ринком, що розвивається, і країнам, що розвиваються, призвели до того, що по ряду країн обсяг накопиченого боргу перевищив потенціал його обслуговування. Це спровокувало зростання тиску на бюджетні показники та відповідне зниження рейтингів суверенного боргу, що перевершує пікові значення попередніх криз. Таким чином, нова хвиля зниження рейтингів 2020 року перевершила пікові значення попередніх криз.

Цей тренд зберігається навіть попри пом'якшення умов кредитування центральними банками розвинутих країн. Також варто відзначити, що уряди країн, що розвиваються, надавали підтримку національним компаніям за допомогою операцій з купівлі корпоративних облігацій, що також сприяло зниженню кредитних рейтингів. На основі цього сформувалася тенденція зростання потреби у реструктуризації боргу в обсягах, що не спостерігалися з часів боргової кризи 1980-х років. Особливо слід зазначити і затяжний характер боргових криз. За розрахунками західних економістів подолання ефектів дефолту загалом йде сім років, і навіть, зазвичай, мають місце кілька періодів реструктуризації. Сам процес реструктуризації може перетворитися на постійний процес, коли країна-боржник готова прийняти

вищу заборгованість у майбутньому в обмін на нижчі відсотки в сьогодні, з повним наміром потім знову реструктурувати борг у міру потреби. За рахунок такого процесу формується мережа суверенного боргу у рамках глобальної економіки, яка виступає провокатором майбутніх фінансових криз.

4. Поява феномена низьких реальних процентних ставок та його схожість із довгостроковою стагнацією. Масштаби такого зниження можна спостерігати за ставками ФРС. Базова ставка скоротилася з 8% у 1990 р. до 0,5% у 2016 р. Нерозривними факторами, пов'язаними з такою тенденцією, є нерівність доходів, що зростає, що призводить до збільшення заощаджень, технологічна та демографічна стагнація, яка знижує рентабельність бізнесу, низька фактична та очікувана інфляція; інформаційні збої ринку, що означає, що ринки не можуть забезпечувати прибутковість інвестицій в інновації, підвищення бар'єрів для конкуренції, діяльність неринкових суб'єктів, які мають попит на ліквідні активи, викликана політичними факторами і неможливість прийняття ризику через високий рівень позикових коштів фінансового сектора.

5. Прискорення цифрової трансформації, що супроводжується наростаючими ризиками у сфері кібербезпеки. Всесвітній економічний форум визнав цю загрозу ще у 2019 році, поставивши кібербезпеку у верхній низку глобальних ризиків поряд зі змінами клімату [183]. Для країн, які прагнуть скористатися вигодами цифрової трансформації, кіберзлочинність є лише одним із багатьох цифрових ризиків. Страх перед штучним інтелектом виростає із цілком реальної стурбованості прискореною автоматизацією деяких професій, посиленням гендерної та расової упередженості та так званою проблемою «чорної скриньки». Перехід до гіперпідключеного світу надає населенню можливість отримати покращений доступ до освіти, охорони здоров'я, ринку праці та фінансових послуг, але, при цьому, і формує групи особливих ризиків, якими в даний час не завжди можна управляти.

6. Поява особливих фінансово-технологічних продуктів та формування їх ринків (наприклад, біткоіни). Фінансово-технологічні продукти є звичайним набором «операційних ризиків», що виникають із збоїв у роботі технологічних

систем і процесів, і ризиків, створюваних залежністю від технологій третіх сторін і постачальників послуг. Вони є цифровими і не можуть утримуватись у рамках національних кордонів, тому розробляється концепція «регуляторної пісочниці» чи безпечних зон.

Отже, нині можна спостерігати як сформувалися дві тенденції у глобальному розвитку: глобалізація – деглобалізація, які мають дві методологічні підстави розуміння еволюційної природи сучасної глобалізації. Процеси глобалізації йшли прискореними темпами до світової фінансової кризи. Події, що відбулися після 2008 р., змінили тенденцію, глобальна фінансова криза започаткувала як другу фазу фінансової глобалізації – фазу стиснення, так і процес деглобалізації.

Деглобалізація – процес зменшення економічної взаємозалежності та інтеграції між державами. Поточні економічні оцінки підтверджують, що процес глобалізації уповільнив свій активний розвиток та увійшов у фазу стиснення, що асоціюється з тенденцією до деглобалізації. Уповільнення темпів глобалізації після кризи 2008 року показує індекс глобалізації КОФ, розрахований швейцарським економічним інститутом [147].

Незважаючи на те, що протекціонізм зможе покращити рівність доходів у деяких країнах, знизяться доходи як бідних, так і багатих, при цьому чисельність бідності може зрости. Серед ефектів від деглобалізаційних процесів можна виділити зменшення торговельної залежності, скорочення потоків капіталу та міграції, зниження доходів, зростання бідності та нерівності. Спостерігається зниження економічного зростання в усіх країнах, посилюється політична нестабільність та суттєво підвищуються ризики воєн. Протягом десятиліть другої фази відбувалося звуження транскордонних потоків капіталу. Криза 2020 р., викликана коронавірусом, є прискоренням вже існуючих тенденцій глобалізаційних процесів. Пандемія виявила ризики, пов'язані із залежністю від глобальних ланцюжків поставок, викликала ренаціоналізацію виробництва та посилила протекціоністські заходи у країнах, що скоротилося як виробництво, так і споживання, сповільнилося зростання світової економіки. Криза виявила принципово важливу роль національних заходів у

відповідь на відміну від міжнародних. Результатом таких процесів стала нова – обмежена форма глобалізації.

Дедалі більше на перший план виходять інтереси національно-державних економічних систем, відбулося зрушення у бік внутрішнього попиту та внутрішніх інвестиційних можливостей. Все це ставить питання – наскільки сучасні процеси скорочення глобальних фінансів можна оцінювати як деглобалізаційні ефекти, що мають схильність до регресії, як відкіт від тенденції глобального розвитку.

На нашу думку, навряд чи умови та фактори динамічного сучасного розвитку можна реалізувати в умовах окремо взятої закритої економічної системи. Технологічна, інформаційна, комунікаційна основа сучасної економіки потребує глобального просторового використання та взаємодії всіх зацікавлених суб'єктів як економічних, так і політичних. Проте ті тренди, які сьогодні спостерігаються за тридцятирічний період, говорять про необхідність формування нової концепції управління глобальною економікою з урахуванням інших принципів та підходів, в альтернативу тим, що підтримувалися на першому етапі розвитку глобалізації. Аналіз деглобалізаційних ефектів дозволить сформулювати нові підходи до раціонального та рівноправного глобального управління.

Таким чином, в результаті осмислення методологій глобалізму та деглобалізму було виявлено причини та передумови, визначено структуру, обґрунтовано тренди розвитку глобалізації, а також визначено та тенденційно охарактеризовано фази розвитку цього процесу, що дозволить надалі оцінювати потенціал публічного управління при формуванні стратегій державної економічної політики.

1.2. Концептуалізація державної економічної політики під впливом глобалізації

В умовах глобалізаційних процесів необхідно розглядати державну економічну політику у нерозривному зв'язку з економічною стратегією. Тому для аналізу

застосовується метод вивчення цих явищ як єдиної системи становлення державних пріоритетів та інструментів реалізації на основі історичного підходу. У широкому значенні державна економічна політика визначається як система заходів та дій уряду країни щодо здійснення макроекономічних рішень для досягнення національних цілей країни, тобто це державний механізм на макроекономічні показники для реалізації національних інтересів країни. Стратегія держави є системою завдань соціально – економічного розвитку відповідно до пріоритетами на тривалий період.

У разі сучасної глобалізації важливим стає стратегічне планування державної економічної політики з урахуванням нерівномірного розподілу глобального фінансового капіталу у світі. Стратегічне планування представляє розрахунок ефективного використання національних ресурсів для руху в майбутньому в найкращому напрямку з урахуванням циклічності глобалізаційних процесів. Саме ці контексти наводять на думку про те, що державну економічну політику слід розуміти як систему заходів урядів держав у відповідь на виклики фінансової глобалізації з урахуванням нерівномірного розподілу глобального капіталу суб'єктами процесу, а також спрямованих на використання переваг від цього процесу. Однією з основних рис глобалізації є залежність та прихильність становища національної держави від інших країн.

Вважається, що глобалізація є процес у чотирьох вимірах: економічна, політична глобалізація, формування громадської думки та демократизація. Будь-яка зміна в одній із складових призведе до змін в інших [163]. Глобалізація розглядає та вимірює ефект економічної глобалізації та її реальний внесок у розвиток державного суверенітету, економічне розшарування суспільства та світову торгівлю. Суверенітет має на увазі незалежність території в рамках глобального порядку. Суверенна держава повинна мати можливість вести власну політичну, економічну та соціальну політику без зовнішнього впливу та примусу.

Глобалізація призвела до посилення взаємозалежності, послаблення національних бар'єрів між країнами. Дедалі більшу роль починають грати ТНК та міжнародні організації, а можливість контролювати національну економіку у

держави знижується. Заперечується роль національної держави як ефективного регулятора економіки. У зв'язку зі світовим економічним розвитком та появою міжрегіональних взаємин роль локальної економіки та держави зменшується. У суспільному полі глобалізація несе негативний ефект, наражаючи державу на ризик і змінюючи його роль. Глобалізація змінила роль держави за всіма напрямками: політично – через взаємозалежність та незалежність держав, соціально – для вирішення проблем тероризму та епідемій, технологічно – через ЗМІ та інтернет, та економічно – через зміни локальних та глобальних економік.

Глобалізація придушує національний суверенітет, підриває статус держави, як головного суб'єкта міжнародних відносин. Глобалізаційні процеси призводять до збільшення суб'єктів глобального простору, посилення зв'язків між ними, роблять національну державу залежною від проблем інших країн. У разі глобалізаційних процесів трансформується картина світу. Глобальний економічний простір починає являти собою сферу конкуренції між його учасниками. Конкуренція виникає через розподіл глобального фінансового капіталу серед суб'єктів глобалізації.

Еволюціонування глобалізації формує концепти економічної політики держав. Глобалізації притаманні дві фази, і цим двом фазам відповідають дві концепції державної економічної політики. У першу фазу – фазу розширення, на перший план виходять міжнародні організації, транснаціональні корпорації, уряди розвинених держав – лідерів, інституційні інвестори, які, користуючись перевагами глобалізації, перерозподіляють глобальний фінансовий капітал у своїх інтересах. Напрямок фінансових потоків приймає односпрямованість у бік лідера, що веде до концентрації та централізації капіталу в руках однієї держави. Так, в умовах відкритих кордонів цим суб'єктам стає вигідною лібералізація капіталу, і вони реалізують ліберальну стратегію державної економічної політики. Таким чином, першій фазі глобалізації відповідає ліберальна державна економічна політика, основними критеріями якої є відкритість фінансових ринків, вільне транскордонне переміщення капіталу та невтручання держави.

У фазу стиснення держави намагаються протистояти викликам та захистити

свій національний суверенітет за допомогою протекціоністських стратегій економічної політики. Посилюється державне регулювання національної економіки. Саме друга фаза фінансової глобалізації започаткувала процес деглобалізації. Початі процеси деглобалізації надали кожній країні простір для маневру з метою розвитку своєї власної економічної стратегії відповідно до власних культурних та соціальних цінностей. Процес деглобалізації може призвести не до автаркії, а до нового принципу національного суверенітету, переорієнтування глобальної економіки з метою позбавлення від неефективних процесів. Отже, реакцією країн посилення процесів стає застосування дирижистських стратегій економічної політики.

Процес глобалізації оформився до 1990 року. До моменту оформлення процесу глобалізації державні економічні стратегії змінювалися на тлі руху та трансформації глобального фінансового капіталу. У цьому аспекті також можна простежити трансформацію в циклі «протекціонізм – лібералізм». Початкове накопичення капіталу стало важливою характеристикою XV – XVI століть. Великі європейські держави, такі як Франція, Англія, Іспанія, Португалія та Нідерланди, заперечували першість на світовій арені. Держава завжди виконувала економічні функції, але її дії не були систематизовані і не мали чітко сформульованої політики та обґрунтованої системи заходів. І лише у XVII столітті з'являється перша система принципів господарювання, які мають на меті збільшення багатства держави. Найбільшими представниками політики меркантилізму були А. Монкретьєн, У. Стаффорд, Т. Ман. У XVII і XVIII століттях області, у яких розвивалися промисловість і торгівля, давали набагато більші доходи, ніж області, де займалися землеробством. Саме А. Монкретьєн ввів термін «політична економія», розуміючи під новою наукою економіку національних держав [175]. Основним принципом політики меркантилізму стає протекціонізм, спрямований на захист національної промисловості та переслідує прискорення зростання продуктивності національної праці.

В Англії почала проводитися економічна політика з метою заохочення національної промисловості, країна вийшла на провідні світові позиції. У цей

момент у політиці обмежувався чи навіть заборонявся вивіз вітчизняної сировини та ввезення іноземних товарів: усе було зосереджено на централізації капіталу всередині країни. Було створено державну комісію, куди увійшов Томас Ман, який почав активно впроваджувати ідею посилення вигідної міжнародної торгівлі [70].

Нагромадження капіталу, централізація банківської справи, створення державного банку, промислова революція, що сталася в Англії наприкінці XVII століття, надали визначальну роль зміні панівної економічної стратегії. У вісімнадцятому сторіччі Лондон перехопив лідерство, змінилася розстановка наснаги в реалізації економічної глобальної системи. У нових умовах була потрібна нова доктрина та перехід від регульованої економіки до ліберальної стратегії розвитку світової економіки. Лідруючі позиції у державі став займати клас підприємців, якому заважало активне втручання держави у економічні процеси. Нова доктрина мала принести з собою принципи свободи промислів та торгівлі. Так з'являється нова доктрина «*classes faire*», за якою держава має мінімізувати своє втручання у економічні процеси. Ці ідеї стали висловлювати теоретики школи фізіократів, які, на відміну меркантилістів, протиставляли торгівлі сільському господарству. Одностороння спрямованість теорії фізіократів стала результатом неспроможності їх вчення, дедалі більшої популярності набувала класична політична економія, яка орієнтувалася на промисловців. У цей час А. Смітом було сформульовано концепцію матеріального виробництва, де у сферу виробництва були включені всі галузі, що стосуються матеріальних благ, а основним джерелом багатства визнавалася праця [102].

При пануванні класичної школи економічної теорії, початок XIX століття ознаменувався приходом до влади у Англії ліберального уряду, що принесло із собою панування ліберальної економічної політики на початок XX століття. Держава стала поступово відмовлятися від втручання в економічні процеси, в організацію виробництва та у відносини між робітниками та промисловцями, функція регулювання стали переходити до банків. Утворення фінансового капіталу внаслідок злиття банківського та промислового дало поштовх посиленню впливу банків та

монополій. Так протекціоністська стратегія економічної політики, що панує довгий час, змінилася ліберальною. Англія, що мала промислову і фінансову потужність, продовжувала лобіювати ліберальну стратегію. За ліберальної стратегії функції регулювання економіки стали виконувати Центральні банки. У 1844 році було затверджено Банківський Акт, складений Робертом Пілем, який обмежив діяльність емісійних банків і всі повноваження щодо емісії фунтів передав Банку Англії. Основним інструментом економічної політики стала дисконтна політика.

Кризовий період, коли відсоткова ставка досягала максимальних значень, курс акцій навпаки – мінімум, став часом централізації капіталу та появою монополістичного капіталу, а внаслідок цього та розвитку світової фінансової олігархії. Зацікавленій у примноженні капіталу світової фінансової олігархії був потрібний розвиток грошових відносин та торгівлі. Банк Англії продовжував виконувати роль міжнародного клірингового банку, забезпечуючи капіталами весь світ. Основним інструментом, який посилив рух потоків фінансового капіталу, стала світова валютна система, прийнята в Парижі в 1867 р., яка дозволила розвивати експорт капіталів.

Зародження світового валютного ринку дало поштовх перетіканню незабезпечених золотом фунтів стерлінгів до інших країн, потоки фінансового капіталу посилювалися. У міру посилення могутності Великобританії та концентрації фінансового капіталу в Лондоні перед країнами постало завдання захисту своєї промисловості. На перший план знову почали виходити принципи неомеркантилізму, але під контролем світової фінансової олігархії. У розвитку своєї національної економіки активно досягли успіху Німеччина і США. Потрібна була доктрина, що захищала національні інтереси Німеччини і націлена на швидкий розвиток промисловості, і її творцем став Ф. Лист. Його вчення стало основою для неомеркантилізму на принципах протекціонізму в Німеччині, заснованого на використанні контролю руху капіталу та концентрації стратегічного капіталу [116].

Отто фон Бісмарк став першим канцлером Німеччини і почав проводити економічну політику, засновану на засадах неомеркантилізму. Він заслужив на славу

представника інтересів землевласників, поміщиків та впливових груп підприємців. Після 1900 років Великобританія не може залишатися світовим лідером, слідуючи політиці «вільної торгівлі», переходить до політики протекціонізму на чолі з прем'єр-міністром Великобританії Дж. Чемберленом. Незабаром на світових ринках набувають розвитку тарифні та демпінгові війни. Англо-німецьке суперництво стає провідним протистоянням початку ХХ століття. Також на світове лідерство починають претендувати інші країни. У Японії розвиваються капіталістичні відносини, країна стає «азіатською Англією», утворюється національна економіка Італії, заснована на вільному підприємстві, протекціоністських тарифах та колоніальній політиці. Після тривалого спаду США починає оминати Англію часткою у світовому промисловому виробництві. Період розширення глобальних фінансових потоків перервала Перша світова війна. У ході Першої світової війни було ліквідовано золотомонетний стандарт, ліквідація якого покращила умови для переходу до нової економічної системи, де лідируючі позиції стали займати монополісти, впливаючи на встановлення ринкових цін.

Так 1922 року відбулася Генуезька конференція, де сформувався новий режим регулювання золота – золотодевізний стандарт. Перша Світова Війна змінила панування стратегій: на перший план стали виходити регулюючі та мобілізаційні стратегії: війна підштовхнула держави до прямого втручання в економіку, держави почали реалізовувати моделі централізованого управління економікою з монополією зовнішньої торгівлі. У нових умовах перевага надається втручанням держави в економіку та політиці операцій на відкритому ринку.

У післявоєнний період характерною рисою світової фінансової системи стає система банкнотного та паперово-грошового обігу. Розширення грошового обігу стало посилювати інфляційні процеси, які набули загального характеру. Для фінансування військових витрат держави були змушені відмовитися від золотих монет, у них з'явилася можливість збільшувати грошову масу емісією незабезпечених паперових грошей та цінних паперів, що призводило до знецінення грошей та зростання рівня цін, інфляції. Інфляція стала набувати хронічного

характеру і стала призводити до нуліфікації грошей та криз.

Велику роль у розширенні інфляційних процесів відіграли транснаціональні корпорації, які мали можливість штучно завищувати ціни, і надавати позики іноземній валюті. Інтереси монополістів вийшли першому плані, а золотий стандарт перешкоджав посиленню їхнього впливу. Монополії отримали можливість впливати на ціни, результатом чого стало знецінення грошей, а інфляція набула загального характеру і призвела до ще більшого збагачення монополістів та транснаціональних корпорацій. Така інфляція, вигідна лише найменшому і найбагатшому прошарку монополістів, суперечить інтересам національної економіки, нерівномірному розвитку галузей та розподілу доходів економіки.

У цих умовах держави змушені були перейти до мобілізаційної стратегії економіки з прямим втручанням у сферу виробництва та у зовнішньоекономічну діяльність. Так ліберальна стратегія знову змінилася протекціонізмом, стратегії держав стали дедалі регульованішими. У 1922 році на конференції в Генуї було прийнято рішення зупинити інфляцію, яка набула на початку ХХ століття загального характеру. Для боротьби з інфляцією почала використовуватися ревальвація, тобто. підвищення курсу національної валюти по відношенню до інших валют та золота. Ревальвація різною мірою відбулася практично у всіх країнах: Великобританії, Швейцарії, Данії, Голландії, Канаді та Швеції. Підйом виробництва економіки США спровокували приплив спекулятивних капіталів. Фіктивна складова фінансового капіталу брала гору над реальною, розпочавши самостійний рух. Така концентрація спекулятивного капіталу закінчилася крахом біржі США. Біржовий крах 1929 року, що розпочався «чорний четвер» 24 жовтня 1929 року, став початком Великої Депресії, світової економічної кризи. Криза, що почалася падінням акцій, поширилася на всі виробничі сектори і викликала падіння цін, скорочення виробництва та безробіття.

Дефляція викликала кредитні обмеження у зростанні торгівлі та виробництва, а безробіття зростало стрімкими темпами. Уряди країн почали переходити до протекціоністської політики. Велика Депресія стала результатом стихійного

приспособлення до нової економічної рівноваги, відсутністю координації стабілізаційної політики національних валют та припливом спекулятивного капіталу США і показала неможливість встановлення рівноваги у світовій економіці з урахуванням золотого стандарту умовах монополістичного капіталізму.

Досвід ревальвації в Англії підштовхнув розробку кейнсіанської теорії, яка показала всю неспроможність ревальвації грошової одиниці та її прикріплення до золотого паритету. Через війну кризи 1929 – 1933 гг. стало зрозуміло, що автоматична економічна рівновага в умовах золотого стандарту і на тлі встановлення монополістичного капіталізму неможлива. Безробіття перетворилося на одну з основних проблем, яку треба було вирішувати. Потрібна була нова кредитно-грошова політика без прив'язки до золотого стандарту. «Революцію» в економічній теорії зробив Дж. Кейнс, виробивши систему регульованих грошей, в якій передбачалося втручання держави в економічні процеси та грошовий обіг [48].

Після Великої Депресії Комітет із фінансів та промисловості обрав політику Кейнса – політику регульованих грошей – домінуючою. Склалося макроекономічне вчення, що панував з 30-х років до 70-х років ХХ століття, кейнсіанство, яке ґрунтувалося на передумові про неможливість саморегуляції світової економіки в умовах панування монополій та досягнення рівноваги, яке б забезпечило повну зайнятість. В 1932 до влади прийшов Ф. Рузвельт, який став проводити «Новий курс» за рекомендаціями Дж. Кейнса. Причиною кризи було визнано недостатню купівельну спроможність. Потрібно було призупинити дефляцію та підвищити ціни для стимулювання виробництва та зменшення надлишкового виробництва. Для стабілізації грошової системи було заборонено вивезення золота за кордон, а також було проведено девальвацію долара. У спробі зберегти стабільність ФРС вжила заходів, спрямованих на збереження банківської системи. Посилення протекціонізму та «війна» девальвацій призвела до руйнування світової торгової та фінансової системи.

Напередодні Другої світової війни глобальний економічний простір був блоками: доларовий блок на чолі зі США, стерлінговий блок на чолі з

Великобританією і європейський блок на чолі з Німеччиною, яка використовує марку. Результатом військових дій Другої Світової Війни було зруйноване виробництво та спустошені резерви європейських країн.

У середині ХХ століття у Франції набула популярності політика активного втручання держави в управління економікою - дирижизм, заснована на засадах рекомендаційного державного планування на стратегічно важливих напрямках розвитку економіки. Дирижизм, як і протекціонізм є доктринами економічного націоналізму. Основними складовими дирижизму як політико-економічної доктрини стали прямий адміністративний вплив на економічні процеси, створення державного сектора економіки та індикативне планування. Принципи диригентської економічної стратегії протилежні принципам економічного лібералізму. Метою дирижизму є підвищення загального рівня добробуту суспільства за активного втручання держави. У цей період промислове виробництво і сільське господарство США активно розвивалися. США стало безперечним лідером як в економічному, так і політичному плані. Стратегією США стає збільшення експорту капіталу. США ставили за мету - експорт інвестицій в інші країни та лідерство на світовій економічній арені. Також одним із завдань США стало збільшення попиту на долари серед країн американської коаліції. МВФ і МБРР, які є одними із суб'єктів фінансової глобалізації, діяли на користь США, реалізуючи відповідну політику. 1960-ті роки стали часом посилення потоків фінансового капіталу, з'явився ринок євродоларів та євродевізів, утворився міжнародний ринок позичкового капіталу, з'явилися нові інструменти валютного ринку, було досягнуто повної оборотності валют. Зростання ринку євродоларів було зумовлене прагненням банків уникнути внутрішніх обмежень, а також попитом на кредити, пов'язані з торгівлею. Спекулятивні дії, вільні від контролю цих ринках, починають досягати більших масштабів. А концентрація капіталу транснаціональних корпорацій зросла ще більше. У 1971 році США оголосили про введення вільно плаваючого курсу своєї валюти. В результаті запровадження і європейськими країнами вільно плаваючих валютних курсів спекуляція ф'ючерсними угодами почала набирати обертів. Поряд із

доларом резервними валютами стають німецька марка, швейцарський франк, ієна та спеціальні права запозичення.

У 1974-1975 р.р. відбулася серйозна економічна криза, відбулося падіння виробництва, спостерігалася інфляція та безробіття, що повністю входило у протиріччя з теорією Дж. Кейнса. Посилення процесів фінансової глобалізації стало посилювати інфекційність криз, паливний почав переплітатися із сировинною та продовольчою кризами. У 1980-ті роки спалахнула банківська криза та криза ощадного сектора. Криза виявила панування транснаціональних корпорацій, які стали невідконтрольними державі, і поставив під сумнів кейнсіанську теорію. Прямі методи регулювання змінилися на непрямі. На той час в умовах панування ліберальної стратегії економічної політики сформувалися основні суб'єкти фінансової глобалізації, оформився глобальний фінансовий капітал як об'єкт фінансової глобалізації. Дедалі більшу увагу отримували ідеї дерегулювання та вбудовування національної економіки у світову. Так на зміну кейнсіанства прийшов неолібералізм. Ідею лібералізувати свою економіку підтримували усі країни. Так, одними з перших дерегулювали свій фінансовий ринок - США, а потім Великобританія, а потім і всі європейські країни. Результатом такої лібералізації стала фінансова інтеграція національних фінансових ринків із євроринком. Протягом 1980-х років країни Заходу та Японії під прапором лібералізації інтегрували національні фінансові ринки у світовий ринок позичкових капіталів. Цей ринок став найважливішим інструментом для перерозподілу доходів та активів на користь світової фінансової олігархії.

Після стагфляції в умовах лібералізації економік при посиленні впливу фінансової глобалізації та зростаючих потоків капіталів на фінансовому ринку все більше уваги приділялося ідеям монетаризму, яскравим представником якого був М. Фрідман. Основна ідея полягала в тому, що кількість грошей в обігу є найважливішим фактором розвитку економіки, а оптимальною політикою є постійне мале розширення грошової пропозиції. Теорії та ідеї Фрідмана про грошово - кредитну політику та дерегулювання лягли в основу багатьох урядових програм

наприкінці ХХ століття. Практичні рекомендації монетаристів щодо збільшення грошової маси призвели до ще більшого панування транснаціональних корпорацій, стратегічним завданням яких є зміцнення ролі США та побудова однополярного світу. На початку 1990-х років відбулася інтеграція національних фінансових ринків, що започаткувало активну спекулятивну діяльність.

Почалася фаза розширення фінансової глобалізації. Обороти угод на світовому фінансовому ринку стали перевищувати обсяги реального сектора економіки, що спричинило депресію 1990-х років. Нові фінансові та інформаційні технології починають збільшувати доступність фінансових ресурсів для учасників ринку, зросла мобільність капіталу, і результатом стало багаторазове посилення транснаціонального переливу капіталу. Фінансовий сектор став набувати все більшої автономії та панування над реальним сектором економіки. Так, 90-ті роки стали часом економічного панування США. Економічна криза в країнах Європи та СРСР ще більше посилила їхнє лідерство. Використання непрямих інструментів регулювання знову показало свою ефективність. Кінець ХХ століття знову ознаменувався низкою криз. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття продовжувала панувати ліберальна стратегія розвитку світової економіки, характерна для фази розширення фінансової глобалізації.

У 2008 році відбулася глобальна фінансова криза, яка показала, що однією з проблем сучасного розвитку фінансового ринку є його циклічність, яка визначає порядок впливу фінансового капіталу на економіку в кожний конкретний період. Фінансова глобалізація, будучи невід'ємною частиною процесів, що відбуваються в сучасному світі, посилила ефект «інфекційності» криз, і криза перетворилася на глобальну, торкнувшись усіх фінансових систем країн. Під час кризи було сформовано умови для перетворення механізму, що визначає стабільність світової економічної системи та її стійкість. Глобальна криза продемонструвала необхідність великих змін у регулюванні глобальної економічної діяльності. Фінансова складова вийшла на перший план, криза показала можливість підризу фінансової стабільності та виникнення системного ризику фінансового сектора, при якому більша частина

учасників стає неплатоспроможною. в цілому.

З цього моменту країни почали змінювати цілі та пріоритети у проведенні економічної політики, відбулися інституційні зміни в регулюючих органах, на перший план вийшов макропруденційний підхід та мегарегулювання фінансового ринку. Економічна криза показала, що самостійно ринок не в змозі врегулювати економічні процеси без участі держави. Ліберальна стратегія економічної політики не принесла належних результатів, дедалі більшу увагу почали займати ідеї Д. Кейнса та його послідовників.

Таким чином, глобальна криза стала відправною точкою зміни ліберальної стратегії економічної політики, що показала важливість регулюючого впливу держав на економіку. У цих умовах на перший план вийшли дирижистська модель економічної політики, що спрямована на збереження економічного національного суверенітету.

Д. Стігліц у своїй доповіді "Про реформу міжнародної валютно-фінансової системи" стверджує, що міжнародні інститути не змогли повною мірою вирішити завдання підтримки фінансової стабільності. Деякі з них надавали перевагу політиці дерегулювання. Наслідком такої лібералізації фінансових ринків стало поширення кризи по всьому світу [128]. Таким чином, саме після кризи було виявлено неспроможність дій як національних систем регулювання, так і міжнародних інститутів та організацій з підтримки стабільності фінансової системи.

Економічна політика США, що проводиться після 2017 року Д. Трампом, стала рефлексією на глобальні події. Національна економіка протягом тривалого часу була піддана глобальним системним ризикам. Почалася наступна стадія зламу ліберальної моделі та переходу до дирижистської. У момент фази стиснення процесу фінансової глобалізації конкуренція країн за глобальний фінансовий капітал загострюється, оскільки процеси його розподілу йдуть повільніше. Конкуренція за збереження національного суверенітету та за перерозподіл глобального фінансового капіталу у своїх інтересах призводить до використання країнами диригентських стратегій.

Економічна політика Д. Трампа охарактеризувалася протекціоністськими

заходами. Намагаючись поживити національне виробництво США, Д. Трамп став орієнтуватися на політику протекціонізму. Торгове протистояння проти Китаю та ЄС, започатковане Д. Трампом, є підтвердженням нового етапу протекціоністських заходів та переходу до диригентської економічної стратегії. США, будучи активним суб'єктом фінансової глобалізації, і весь потік спекулятивних капіталів, які взяли на себе, вже не отримують вигоду від неї, як Китай, який поступово входив у цей процес.

У 2017 році Світовий Банк у доповіді «Глобальні економічні перспективи» зазначив, що розподіл світової економічної ваги поступово зміщується з Америки у бік Азіатського регіону, що займає вже понад 30% глобального ВВП. Після кризи 2008 року частка у глобальному ВВП США та Євросоюзу скоротилася за 10 років на 10%, ВВП Китаю ж за цей час зріс у 3 рази [143]. Прихід Дональда Трампа як президента США ознаменувався продовженням процесів деглобалізації, торгових протистоянь, руйнування світового порядку, панування протекціонізму та переходу до поліцентричного світу. Саме на другій фазі фінансової глобалізації проявилися деглобалізаційні ефекти, що відмоделювали концепцію економічної політики національних держав у бік дирижистських заходів.

Глобальні події підтверджують деглобалізаційні процеси та зміну ліберальної моделі економічної політики. Так, у січні 2020 року Великобританія вийшла з Євросоюзу, незважаючи на можливу втрату політичного впливу в ЄС, падіння ВВП та ослаблення фунта стерлінгів. Ситуація з коронавірусною інфекцією у 2020 році, яка стала причиною потужної економічної кризи, спричинила повне закриття кордонів країн, посилила деглобалізаційні процеси та перехід до дирижистської моделі економічної політики.

Таким чином, було проаналізовано трансформацію державної економічної політики та державних стратегій на глобальному рівні на тлі еволюції глобального фінансового капіталу до виникнення процесу глобалізації та виявлено циклічність «лібералізм – протекціонізм». Встановлено, що еволюціонування фінансової глобалізації після її оформлення 1990 року призвело до дихотомії концепцій

державної економічної політики у циклі «ліберальна-дирижистська».

1.3. Теоретична сутність державної економічної політики та її завдання

Виклики, що стоять перед Україною (перехід до нового технологічного укладу, військова агресія Росії, дефіцит бюджету, зростання рівня безробіття тощо) вимагають розробки ефективної державної економічної політики, яка дозволила би усунути породжені ними загрози і створити умови для побудови в нашій країні динамічної економіки, що сприяє зростанню добробуту населення і забезпечує міцні політичні позиції України у світі. З урахуванням значущості цих системних викликів (і появи ситуаційних викликів, наприклад - пандемії Covid-19) і обмеженості тимчасових і фінансових ресурсів, якими володіє наша країна зараз, розробка державної економічної політики повинна здійснюватися на основі ясного розуміння тих цілей і завдань, які будуть досягатися за допомогою державної економічної політики, інструментів, які можуть бути використані, ролі держави у реалізації економічної політики.

Традиційно економічна політика розглядається як комплекс дій держави, спрямований на розробку та виконання заходів щодо забезпечення ефективного функціонування національної економіки з урахуванням завдань і ресурсів, що стоять перед країною та суспільством (хоча в існуючій літературі, як вітчизняної [80], так і зарубіжної [146], представлено значна кількість визначень, всі вони за своїм змістом відповідають наведеному вище, відрізняючись лише ступенем деталізації). Як правило, передбачається, що ці заходи відносяться до макроекономічного рівня. Однак таке трактування не зовсім точно відображає її суть. По-перше, за межами економічної політики залишається таке ключове рішення, як вибір її інституційної моделі, тобто ролі держави в регулюванні національної економіки. Існують два полярні розуміння ролі держави: як творця і гаранта інституційного середовища для взаємодії суб'єктів господарювання (ліберальний підхід) і як організатора та регулятора всієї господарської діяльності в рамках національної економіки

(державний підхід, який у межі передбачає державну власність на ключові ресурси) [49]. Між цими двома полюсами розміщується велика кількість різноманітних змішаних моделей (які, як правило, і реалізуються у господарській практиці) [96].

Одним із ключових елементів економічної політики є вибір та послідовне проведення її інституційної моделі, тобто встановленої, з урахуванням національних економічних інтересів, ступеня впливу держави на функціонування національної економіки, а також ступеня залучення держави до господарської діяльності. Під впливом держави розуміємо те, наскільки активно держава впливає на рішення і політику суб'єктів господарювання, а під залученням - безпосередня участь держави в економічній активності (тобто здійснення певних видів господарської діяльності за рахунок державних ресурсів, у випадку України, наприклад, може йтися монополію держави в розвитку атомної енергетики). При цьому, що дуже важливо, будучи загалом уніфікованою в масштабах держави, інституційна модель повинна допускати певні варіації з урахуванням специфіки окремих галузей та регіонів [38, 90].

В даний час національні економіки окремих країн функціонують не власними силами, а є елементами єдиної глобальної економіки (тобто єдиної світової системи поділу та кооперації праці) [170]. Завдання державної економічної політики, очевидно, полягає у забезпеченні такого місця національної економіки у глобальному розподілі праці, який дозволяв би забезпечити досягнення національних економічних інтересів. Це означає, що державна економічна політика неминуче включає і міжнародний вимір, тобто комплекс заходів щодо регулювання взаємодії національної та глобальної економіки [159]. Сюди належить проблема вибору балансу між спеціалізацією національної економіки та забезпеченням її незалежності від поставок іноземних ресурсів.

Наявність міжнародного виміру пов'язана і зі зворотним ефектом: держава не тільки прагне керувати взаємодією національної економіки з економіками інших країн та світовою економікою в цілому, але також і стикається з зустрічними заходами з боку інших держав. Прикладом може бути «Енергетична хартія»

Євросоюзу, яка формально торкається лише держав-членів ЄС, але умовам якої мають підпорядковуватися постачальники енергоресурсів до Європи. Ще один приклад - стратегія американської адміністрації, орієнтована на нарощування американського експорту і на скорочення дефіциту торговельного балансу США, що стала причиною примусу Китаю до зростання закупівель американської продукції. Як наслідок, з одного боку, можливості держави щодо вжиття регулюючих заходів в інтересах національної економіки збільшуються, оскільки вони набувають міжнародного виміру, але, з іншого боку, у своїй внутрішній економічній політиці держава тепер змушена враховувати інтереси інших країн, що неминуче знижує потенціал регулювання та його гнучкість.

Понад зазначене, окремі підприємства, які ведуть свою господарську діяльність в Україні, можуть керуватися при прийнятті рішень не інтересами економічної політики нашої країни, а цілями і завданнями такої політики інших держав. Насамперед йдеться про транснаціональні компанії. Ще одним показовим прикладом є ситуації, коли українська компанія для забезпечення економічної безпеки нашої країни в цілому змушена відмовлятися від розвитку окремих видів діяльності.

В окремих, граничних випадках національна економіка може або повністю підпорядкувати собі економіки інших держав, або, навпаки, вбудуватися у сферу економічного впливу інших країн ролі ресурсного додатка. У цій ситуації міжнародний вимір національної економічної політики проявляється особливо. Як приклад реалізації міжнародної складової державної економічної політики можна навести проект «Пояси і шляхи», успішно реалізований Китаєм і спрямований на вбудовування національних економік країн-учасників в економічну систему Китаю, тобто переведення їх на обслуговування економічних інтересів Китаю [115]. Іншими словами, навіть у межах країни держава не завжди вільна від дій інших країн. Таким чином, вихід державної економічної політики на міжнародний рівень носить взаємний характер (заходи щодо регулювання системи двосторонніх та багатосторонніх економічних відносин приймаються всіма учасниками цих відносин

і торкаються один одного), і при цьому регулюючі заходи охоплюють і національні економіки взаємодіючих країн (зовнішні заходи набувають внутрішнього характеру).

По-третє, хоча традиційно до економічної політики відносять лише макроекономічний рівень, вважаємо, що до розгляду необхідно включати також регіональний та галузевий рівні (на додаток до зазначеного вище включення в економічну політику міжнародного або геоекономічного рівня). Це дозволить деталізувати та конкретизувати заходи політики з урахуванням специфіки окремих галузей та регіонів. Більше того, в окремих випадках доцільно включати до державної економічної політики мікроекономічні заходи - у тих ситуаціях, коли вони пов'язані з діяльністю окремих компаній, що мають ключове значення для національної економіки.

З урахуванням сказаного вище вважаємо за необхідне визначити економічну політику як комплекс дій держави, що реалізується на міжнародному, макроекономічному, галузевому та регіональному рівнях (а в окремих випадках - і на мікроекономічному рівні), і спрямований на вибір та забезпечення оптимальної інституційної моделі національної економіки та досягнення максимально ефективного (з урахуванням національних економічних інтересів та наявних ресурсів) функціонування національної економіки у світовій системі поділу праці в інтересах досягнення та підтримки високого рівня добробуту та якості життя населення в довгостроковій перспективі.

Зазначимо, що, хоча акцент у запропонованому визначенні зроблено на місці національної економіки у світовій системі поділу праці, воно також описує ситуацію автаркічної економіки: у певних ситуація автаркія може бути оптимальним способом участі у світовій системі поділу праці. Економічна політика як комплекс дій держави включає в себе ряд підкомплексів - окремих політик (підвидів), що регулюють специфічні сфери господарського життя країни: грошово-кредитну, бюджетно-податкову, промислову, соціальну тощо. Для успіху економічної політики загалом необхідно забезпечити єдність цілей та завдань цих специфічних політик, тобто єдність інституційної моделі їх реалізації. В іншому випадку окремі її підвиди

реалізовуватимуться незалежно один від одного і орієнтуватимуться на досягнення своїх власних цілей (нерідко - на шкоду як іншим підвидам, так і всієї економічної політики країни в цілому).

Якщо декларована промислова політика орієнтована досягнення високих темпів економічного зростання (що передбачається досягати шляхом цільової підтримки пріоритетних галузей економіки та реалізації національних проектів), то грошово-кредитна політика спрямована на придушення інфляції за будь-яку ціну (що створює переваги для інвестиційної політики бізнесу та для розвитку промисловості), а податкова політика - на максимальне вилучення податкових платежів з економіки, що може завдавати шкоди ефективності та можливостям розвитку підприємств. Класичний перелік завдань державної економічної політики представлений у класичному підручнику економічної теорії [63], проте відповідні положення потребують уточнення та деталізації (які наведені у стовпці «Коментарі» таблиці 1.1). Поданий у таблиці перелік завдань державної економічної політики є неповним. У ньому, зокрема, відсутнє таке найважливіше завдання, як формування ресурсної бази для виконання державою своїх функцій щодо забезпечення національної безпеки. Частина пунктів недостатньо деталізована - така ситуація зі збалансованістю торговельного балансу. Ми вважаємо необхідним підкреслити, що ця збалансованість має бути не лише кількісною, а й якісною.

Національна економіка не повинна потрапляти в залежність від іноземних поставок ключових ресурсів. Це не означає, що слід прагнути до повної забезпеченості за рахунок внутрішніх ресурсів - йдеться про те, що у іноземних контрагентів не повинно бути можливості перекрити постачання цих ресурсів через їхню власну залежність від зовнішньоекономічного співробітництва з даною державою. У цьому переліку немає пунктів, у яких вказувалося би на необхідність забезпечення оптимального становища національної економіки у світовій системі поділу праці (вимога збалансованості зовнішньоторговельного балансу прямого відношення до участі у світовій системі поділу праці не має).

Таблиця 1.1

Завдання державної економічної політики

Завдання економічної політики	Коментарі
Забезпечення зростання національної економіки	Зростання має бути якісним, тобто досягатися за рахунок створення довгострокових конкурентних переваг національної економіки, забезпечення технологічного лідерства. Економічна політика, за якої, наприклад, зростання досягається за рахунок експорту природної сировини з подальшим споживанням отриманих доходів (без їх інвестування), ефективною визнана бути не може
Досягнення повної зайнятості	Необхідно домагатися повної зайнятості населення на якісних робочих місцях, що дозволяють формувати та максимально використовувати людський капітал країни та гарантувати працівникам високий рівень доходу
Економічна ефективність	Економічна ефективність державної економічної політики не повинна розумітися як мінімізація поточних витрат держави. Має бути максимізація ефекту від заходів економічної політики. Крім того, економічну ефективність було б логічніше розглядати не як завдання економічної політики, а як її властивість, тобто принцип, відповідно до якого економічна політика повинна розроблятися та реалізовуватися
Стабільність рівня цін	Стабільність цін не зводиться лише до антиінфляційної грошової політики. Держава має бути здатною купувати цінові шоки на товарних ринках
Економічна свобода	Інституційна модель має передбачати економічну свободу
Справедливий розподіл доходів	Передбачає недопущення невинного збагачення як фізичних осіб, так і організацій (зокрема недопущення монопольного завищення цін)
Створення соціальних гарантій	Забезпечення стійкості населення до несприятливих економічних ситуацій
Збалансованість зовнішньоторговельного балансу	Збалансованість зовнішньої торгівлі повинна мати кількісний (відсутність зовнішньоторговельного дефіциту) та якісний (недопущення залежності від зовнішніх поставок ключових для національної економіки ресурсів) характер

Джерело: складено за матеріалами К. Р. Макконнелла і С. Л. Брю [63] та власних розробок

Отже, перелік завдань державної економічної політики, поданий у таблиці, також некоректний з методологічної точки зору, оскільки в ньому поєднуються завдання і принципи, відповідно до яких вона повинна будуватися. Зокрема, економічна ефективність є не завданням економічної політики, а її принципом. Економічна свобода також має розглядатися як принцип, але нижчого порядку. Таким чином, найбільш відомий і популярний в економічних дослідженнях перелік завдань державної економічної політики не дає адекватного уявлення про те, які саме завдання економічна політика повинна дійсно вирішувати.

Проведений вище аналіз дозволяє намітити такі основні напрямки, які мають реалізовуватись у рамках державної економічної політики: 1. Створення та підтримання зростання національної економіки на основі формування довгострокових конкурентних переваг у багатогалузевості, технологічній розвиненості та інноваційній орієнтованості;

2. Забезпечення повної та гідної зайнятості населення. При цьому зайнятість має бути природною, а не штучною: йдеться не про створення будь-якою ціною робочих місць для імітації наявності роботи у більшості населення (побічним наслідком такого підходу є орієнтація на розвиток трудомістких, а не капіталомістких виробництв), а про формування попиту на якісну та висококваліфіковану робочу силу;

3. Забезпечення національної економіки фінансовими, людськими, інфраструктурними та іншими ресурсами, які необхідні для її стабільного та ефективного функціонування. Фактично це означає, що національна економіка має бути достатньою мірою забезпечена ресурсами, необхідними для реалізації комерційних, некомерційних та особистих проектів, при цьому відповідні ресурси повинні бути доступні (з адміністративної, організаційної та цінової точки зору) для зацікавлених у них фізичних та юридичних осіб. Важливо наголосити, що держава не обов'язково має бути провайдером усіх цих ресурсів – їх постачальниками можуть бути комерційні організації. Необхідно створити умови для наявності в економіці цих ресурсів та забезпечення доступу до них, а також для запобігання ризику

обмеження доступу до цих ресурсів;

4. Створення економічної бази для захисту національної безпеки. Для України цей пункт слід розуміти як наявність оборонно-промислового комплексу та збройних сил, оскільки ризики для національної безпеки пов'язані з постійною військовою загрозою Росії, а також зі стихійними лихами, стрибками цін на ринках ключових ресурсів, політичними та екологічними. Держава повинна мати достатню економічну базу для того, щоб мати можливість у максимальному ступені знизити негативний вплив цих факторів на національну економіку;

5. Недопущення надмірної економічної нерівності населення. Високий рівень нерівності як створює загрозу соціальної стабільності країни, а й підриває платоспроможний попит, веде до зниження якості життя населення (тобто перешкоджає досягненню мети економічної політики) і до погіршення якості людського капіталу;

6. Створення системи соціальних гарантій. Це завдання, як і попередній пункт, тісно пов'язана з досягненням цілей економічної політики. Крім того, воно пов'язане із забезпеченням національної економічної безпеки, тобто з запобіганням загрозам благополуччю населення в неординарних ситуаціях;

7. Формування та підтримання ефективної системи зовнішньоторговельних зв'язків, що дозволяють сформувати та реалізувати конкурентні переваги національної економіки на міжнародному ринку. Мета такої системи зовнішньоторговельних зв'язків полягає в гарантованому доступі національної економіки до необхідних для неї ресурсів та зовнішніх ринків збуту, при цьому необхідно прагнути експортувати продукцію з максимальною доданою вартістю.

Завдання, представлені в цьому переліку, як легко переконатися, тісно пов'язані один з одним. Рішення окремих завдань є необхідною умовою для вирішення інших завдань і, у свою чергу, спирається на вирішення інших завдань. Таким чином, система завдань має комплексний, системний характер. У той же час, наведений перелік показує, що завдання державної економічної політики можуть бути розбиті на два ключові блоки: 1. Створення умов для ефективного

функціонування суб'єктів господарювання. Передбачається, що, діючи у своїх власних інтересах, але при цьому координуючи свою поведінку з поведінкою інших учасників економічної діяльності, підприємства та інші ринкові гравці тим самим сприятимуть і досягненню інтересів національної економіки. Наприклад, фірма, яка зуміла стати світовим лідером у своїй галузі, забезпечить лідерство в цій галузі і для національної економіки своєї країни. Завдання державної економічної політики, таким чином, полягає в тому, щоб створювати умови для формування довгострокових конкурентних переваг у національних компаній за рахунок спрощення доступу до ключових факторів виробництва. Іншими словами, йдеться про забезпечення ефективності ринкової економіки;

2. Компенсація провалів ринку. Ринкові гравці насамперед зацікавлені у досягненні своїх власних цілей, і у ряді випадків вони це роблять, нехтуючи інтересами суспільства. Економічна політика повинна запобігати виникненню таких провалів або компенсувати їх негативні наслідки. Чим сильніша егоїстична поведінка економічних агентів, тим частіше виникають провали ринку і тим активніше повинні проводитися заходи щодо їх усунення. Відмова від ліквідації провалів ринку веде до несправедливого розподілу благ у національній економіці, а у довгостроковому плані підриває її ефективність.

Таким чином, сутність державної економічної політики визначається інституційною основою її проведення, яка, у свою чергу, обумовлюється існуючою якістю національної економіки та наявними ресурсами.

Сформулюємо ті принципи, на підставі яких має будуватися державна економічна політика: 1. Орієнтація на досягнення національних економічних інтересів. Цей принцип має двояку природу: по-перше, він вказує на наявність у економічній політиці мети, по-друге, він визначає цю мету. Незважаючи на очевидність цього принципу, він дотримується далеко не завжди (можна вказати на відсталі країни, де економічна політика орієнтована на вилучення ренти в інтересах правлячої еліти), іноді його дотримання носить видимий, ілюзорний характер (що рівнозначно його недотриманню). Класичний приклад такої ілюзорності - витрати

рентних надприбутків на максимізацію поточного споживання, або ж, навпаки, їх «складування» у вигляді низькоризикованих і низькодохідних інструментів при формуванні різного роду стабілізаційних фондів. В обох випадках формально можна говорити про турботу про благополуччя населення: про збільшення купівельної спроможності в першому випадку та захист від економічних шоків - у другому (більше того, захист від шоків відповідає одним із сформульованих вище завдань економічної політики - забезпечення економічної безпеки). Проте максимізація поточного споживання неминуче носить короткостроковий характер через коливання цін на експортовані ресурси. Що ж до захисту від шоків, то витратитися на них повинні не всі надприбутки, і навіть не більша їх частина. Такий захист від шоків позбавляє економіку інвестиційних ресурсів та гальмує економічне зростання.

Завдання державної економічної політики - забезпечення добробуту населення за рахунок забезпечення довгострокових конкурентних переваг країни, формування багатокладної економіки та заняття гідного місця у світовій системі поділу праці. Для цього надприбутки мають інвестуватися в галузі інфраструктури з великим мультиплікативним ефектом та створення підприємств - національних галузевих лідерів. Відмова від такого використання надприбутків є, по суті, відмовою від досягнення національних економічних інтересів;

2. Цілісність - державна економічна політика повинна бути комплекс взаємопов'язаних дій, а не набір розрізнених (хоча, можливо, окремо цілком значущих) заходів. Інакше кажучи, вона має зводитися до набору національних проектів, реалізованих без прив'язки один до іншого;

3. Універсальність - політика має охоплювати всі основні аспекти національної економіки на всіх рівнях, а не обмежуватись регулюванням окремих напрямків діяльності;

4. Комплексність – політика повинна включати набір інструментів та заходів, достатній для досягнення її цілей у всіх напрямках. Наслідком цього принципу є необхідність поєднувати інструменти, типові як різних інституційних моделей, так різних рівнів і видів державної економічної політики (промислової, фінансової

тощо). Хоча одна інституційна модель може бути домінуючою, проте її необхідно доповнювати інструментами інших інституційних моделей (щоб компенсувати недоліки цієї домінуючої моделі). Але при цьому, зрозуміло, йдеться не про хаотичне змішування різноманітних інструментів, а про їхній баланс;

5. Діалектичність, яка може бути визначена як «керована суперечливість». Одним із принципів діалектики Гегеля є закон єдності та боротьби протилежностей, і саме його слід мати на увазі. Насамперед йдеться про поєднання уніфікації економічної політики та адаптацію її до локальних умов. З одного боку вона повинна бути єдиною для всієї національної економіки, а з іншого - в ній необхідно враховувати особливості різних галузей, регіонів тощо. Надмірна уніфікація знищить цю специфіку і разом з нею - ті позитивні особливості, які з нею пов'язані, але надмірна адаптація призведе до того, що єдиної державної економічної політики не стане. Таким чином, ці дві тенденції повинні поєднуватися. Крім того, це поєднання не повинно бути механічним, нерухомим і реалізованим бездумно, воно повинно бути гнучким і адаптивним;

6. Економічна ефективність - витрати на проведення заходів державної економічної політики не повинні бути більшими за ті вигоди, які від цих заходів очікуються. Економічна ефективність не повинна розумітися як мінімізація поточних витрат держави, йдеться про максимізацію ефекту;

7. Ресурсна забезпеченість - державна економічна політика має бути підкріплена необхідними фінансовими, організаційними, кадровими, інфраструктурними та іншими ресурсами. Без такої ресурсної підтримки вона набуває декларативного характеру, а її цілі стають недосяжними.

Цілеспрямовано не включено до даного переліку принципів такі вимоги, як свобода підприємництва, гарантія прав власності тощо. Незважаючи на всю їхню безперечну важливість, вони відповідають лише одній з кількох можливих інституційних моделей національної економіки. Можливі ситуації, коли досягнення національних економічних інтересів не просто забезпечується без дотримання цих принципів, а потребує цілеспрямованої відмови від них.

Таким чином державна економічна політика в сучасних умовах повинна бути орієнтована на забезпечення оптимального (з урахуванням національних економічних інтересів та наявних ресурсів) місця національної економіки в світовій системі поділу та кооперації праці. Ключовою характеристикою економічної політики є її інституційна модель, тобто баланс між заходами, спрямованими на створення умов для ефективного функціонування суб'єктів господарювання та заходами, спрямованими на компенсацію провалів ринку. Інституційна модель має бути в цілому уніфікованою в масштабах держави, але допускати певні варіації з урахуванням специфіки окремих галузей та регіонів (тобто при збереженні внутрішньої єдності в ній має бути передбачена можливість адаптації до конкретних умов її реалізації). Державна економічна політика не повинна обмежуватися макроекономічним рівнем. Необхідно, щоб вона охоплювала геоелекономічний, макроекономічний, регіональний та галузевий рівні економіки, а в окремих випадках включала б і мікроекономічний рівень.

Висновки до розділу 1

1. Розроблено підходи до осмислення глобалізаційних та деглобалізаційних ефектів на формування стратегій державної економічної політики, що містять наступні складові, а саме: передумови (поява світової торгівлі та світового товарного ринку; монополізація виробництва та посилення транскордонних потоків капіталу; розвиток технологій транспорту та комунікації; активна лібералізація ринків капіталу; інтернаціоналізація капіталу; бурхливий розвиток зовнішньої торгівлі, банківської діяльності та становлення світового валютного ринку; технологізація фінансової сфери та розвиток глобального ринку електронних фінансових послуг), структуру (міжнародні фінансові інститути, транснаціональні корпорації, регіональні наднаціональні організації, інституційні та приватні інвестори, уряди

країн), фази розвитку (фаза розширення (1990-2008 рр.); фаза стиснення (2008 р. - по теперішній час)), тренди розвитку (у фазі розширення (розширення діяльності ТНК, збільшення їх кількості та активів; різке зростання потоку прямих та портфельних іноземних інвестицій; прискорення світової торгівлі; зростання різноманітності фінансових інструментів; зростання значення інституційних інвесторів; активізація офшоризації світової економіки); у фазі стиснення (зниження обсягу світової торгівлі, стабілізація його частки до світового ВВП, і навіть просторовий перерозподіл торгових потоків; скорочення транскордонних потоків капіталу; зростання національних боргових дефолтів; поява феномена низьких реальних процентних ставок та його схожість із довгостроковою стагнацією; прискорення цифрової трансформації, що супроводжується наростаючими ризиками у сфері кібербезпеки; поява особливих фінансово-технологічних продуктів та формування їх ринків).

2. Розвинуто підходи до визначення тенденцій трансформації державної економічної політики та державних стратегій на глобальному рівні на тлі еволюції глобального фінансового капіталу, а саме: до виникнення процесу глобалізації виявлено циклічність «лібералізм – протекціонізм»; після еволюціонування глобалізації виявлено зміну концепції державної економічної політики у циклі «ліберальна-дирижистська».

3. Визначено сутність економічної політики як комплексу дій держави, що реалізується на міжнародному, макроекономічному, галузевому та регіональному рівнях (а в окремих випадках - і на мікроекономічному рівні), і спрямований на вибір та забезпечення оптимальної інституційної моделі національної економіки та досягнення максимально ефективного (з урахуванням національних економічних інтересів та наявних ресурсів) функціонування національної економіки у світовій системі поділу праці в інтересах досягнення та підтримки високого рівня добробуту та якості життя населення в довгостроковій перспективі.

4. Удосконалено класифікацію завдань державної економічної політики, що на відміну від існуючого переліку розмежовує завдання і принципи, відповідно до сучасних викликів розвитку національної економіки, а саме: створення та підтримання зростання національної економіки на основі формування довгострокових конкурентних переваг у багатогалузевості, технологічній розвиненості та інноваційній орієнтованості; забезпечення повної та гідної зайнятості населення; забезпечення національної економіки фінансовими, людськими, інфраструктурними та іншими ресурсами, які необхідні для її стабільного та ефективного функціонування; створення економічної бази для захисту національної безпеки; недопущення надмірної економічної нерівності населення; створення системи соціальних гарантій; формування та підтримання ефективної системи зовнішньоторговельних зв'язків, що дозволяють сформувати та реалізувати конкурентні переваги національної економіки на міжнародному ринку.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

2.1. Заходи державного регулювання з урахуванням ризиків глобалізації

Процес глобалізації остаточно оформився до 1990 р., пройшов дві фази у своєму розвитку: розширення та стискування. Думки економістів щодо впливу глобалізації на світову економіку також перебувають у двох протилежних полюсах залежно від фази. Багато вчених відзначають позитивні риси фінансової глобалізації. Наприклад, економісти С. Фішер [140] і Л. Саммерс [180] вважають, що відкриття кордонів для потоків капіталу підвищує стабільність фінансових систем розвинених країн. М.Косе пише, що непрямі вигоди від глобалізації особливо проявляються у трьох галузях: макроекономічна політика, розвиток фінансового сектора та якість інститутів [150]. Б. Браун, А. Крамф та С. Муруа описують теорію фінансової глобалізації 1970-х років на тлі зростання ринку євродоларів, у якій наголошується на важливості «позитивної інтеграції» [130].

Зважаючи на основні риси глобалізації, ми виділяємо її переваги для національної економіки. По-перше, завдяки розширенню можливостей щодо залучення та розміщення коштів до глобального масштабу та посилення мобільності капіталів відбувається підвищення ефективності використання фінансових ресурсів на тлі зниження трансакційних витрат, що впливає на загальний рівень суспільного виробництва та добробуту. По-друге, уніфікація правил із боку міжнародних фінансових інститутів сприяє інституційному розвитку національного ринку та зумовлює зміни макроекономічної політики, внаслідок чого підвищується стабільність фінансового сектора. По-третє, підвищення конкуренції між державами на глобальному просторі веде до зростання фінансових послуг, розширення спектру фінансових інструментів та збільшення кількості учасників ринку, що сприяє

розвитку всіх секторів національного фінансового ринку. По-четверте, розширення процесів кредитування, а також участь іноземних банків сприяє покращенню якості фінансових послуг та інвестиційного клімату в країні.

Глобалізація, безумовно, має позитивні риси, але переваги розподіляються нерівномірно між країнами. Країни з ринками, що формуються, на відміну від розвинених країн, відчувають на собі ризики, які доводиться мінімізувати заходами державного регулювання. Тому частина науковців висловлюють думки щодо негативного впливу фінансової глобалізації на світову економіку. Так, наприклад, Д. Стігліц, послідовник ідей Дж. Кейнса, вважає, що транскордонні потоки капіталу, що не мають під собою основи, викликають підрив фінансової стабільності системи, ставлячи під питання контроль регулювання транскордонних капіталів [177]. Б. Ейхенгрін вважає, якщо деякі національні галузі будуть захищені торговими бар'єрами, міжнародний капітал потече в ці сектори економіки з метою скористатися захистом на внутрішньому ринку, що може призвести до низького зростання та неефективного використання національних ресурсів [139]. Колишній державний секретар США Д. Шульц стверджував, що влада та «корпоративні інсайдери» переслідують свої інтереси, але за рахунок зовнішніх інвесторів; в результаті виникає концентрація власності в руках меншини, яка обмежує економічне зростання, фінансовий розвиток, а здатність країни користуватися перевагами фінансової глобалізації падає [179].

Д. Стігліц вважає, що інформаційна асиметрія відбувається через відсутність прозорості фінансових інститутів, що може призвести до неефективної алокації фінансових потоків та неефективного співвідношення зобов'язань з активами, що згодом призводить до кризи [178]. Він не раз критикував діяльність СБ та МВФ як основних суб'єктів глобалізації, підкреслюючи, що активна лібералізація ринку капіталів, на якій наполягав МВФ, під час Східноазійської кризи і під час кризи в Ефіопії призвела до потоку спекулятивних капіталів, що посилюється, і підриву фінансової стабільності країн, що погіршив і так кризовий їхній стан. Також Дж. Стігліц вважав, що під час криз в Азії та Латинській Америці підвищення ставок

лише послаблювало довіру до національної економіки, оскільки кількість дефолтів за кредитами зростала.

П. Кругман, один із сучасних послідовників Дж. Кейнса, приділяв увагу іншим суб'єктам фінансової глобалізації та вважав, що саме розвиток небанківських фінансових інститутів, які слабо контролюються державою, відіграв велику роль у нестабільності фінансової системи та посиленні невизначеності на ринку [152]. Наприклад, пайові інвестиційні фонди, під якими розуміється форма колективних інвестицій, керовані на довірчій основі, слабо контролюються державою, що створює нестійкість і невизначеність розвитку.

2004 року Х. Вагнер та В. Бергер, економісти Банку Нідерландів, у своєму дослідженні проаналізували вплив глобалізації на інфляцію, нестабільність фінансового ринку, а також наслідки грошово-кредитної політики. Вони визнають, що навіть якщо посилення конкуренції за транскордонний капітал знижує інфляцію, це зовсім не означає, що завдання та пріоритети центральних банків мають бути зміщені від контролю за стабільністю цін у бік боротьби з економічними спадами [129]. Глобалізація, що посилилася, пов'язана з численними структурними змінами, що значно підвищує невизначеність щодо трансмісійного механізму грошово-кредитної політики. Підвищеної уваги потребує концепція Х. Мінського, представника посткейнсіанства, який у 1970-ті роки обґрунтував парадигму «Уолл-Стріт». Він, вважаючи, що багато ідей Дж. Кейнса були спотворені і не враховані Дж. Хіксом і П. Самуельсоном, висунув гіпотезу фінансової нестабільності, «теорію про те, як капіталістична економіка ендегенно породжує фінансову структуру, яка схильна до фінансових криз» [161]. Важливою заслугою економіста є те, що він передбачав кризу 2008 року. Х. Мінський говорить про природну схильність капіталістичних систем до нестабільності, а причиною спадів і підйомів називає високоризиковане надання позик на фінансовому ринку. Він аналізує зрушення капіталізму у бік фінансово-посередницької діяльності та дає визначення цього типу економічного розвитку – «капіталізм фінансового менеджера», рух якого є цілком закономірним. Після того, як можливості низькоризикованих вкладень у виробництво вичерпані,

капітал переходить до спекулятивної діяльності, де ризики набагато вищі.

«Гіпотезу фінансової нестабільності» Х. Мінски доводить домінування спекулятивного капіталу. Він разом із Ч. Уолоном висуває також гіпотезу про фінансові стадії капіталізму [160]. Час панування торгівлі та класу купців, торгових банків – це час «комерційного капіталізму», після якого розпочалася стадія «промислового капіталізму», що завершилася наприкінці ХІХ століття. На зміну прийшов фінансовий капіталізм, коли за рахунок зовнішнього фінансування створювалися монополістичні корпорації. Ця стадія капіталізму, на думку авторів, закінчилася Великою Депресією. Роки панування теорії Дж. Кейнса призвели до активного державного втручання в економіку, в цей момент і виник «менеджеральний капіталізм». Характерними рисами цієї стадії є: підтримання низьких відсоткових ставок, «акціонерна участь держави» в промисловості та інших галузях, обмеження конкуренції та страхування депозитів. У 1970-х роках на зміну прийшов «капіталізм фінансових менеджерів», де домінуюче становище на ринках капіталу зайняли інституційні інвестори, які активно керують фінансовими інструментами. На думку авторів, саме завдяки активній участі страхових компаній, пенсійних фондів та інших інституційних інвесторів, фінансова система набуває нестабільного характеру. На цій стадії капіталізму участь держави набагато менша, ніж на попередній, і такий нестабільний стан може бути змінений політикою держави: підтримкою низьких процентних ставок, політикою забезпечення повної зайнятості, збільшенням державних капіталовкладень в інфраструктуру та посиленням контролю над фінансовими установами.

Використовуючи концепцію Х. Мінски, можна сказати, що сучасний фінансовий сектор в економіці стає джерелом зростаючої нестабільності, оскільки його учасники своїми діями заохочують спекулятивне зростання та спад цінних паперів і надають їм стихійного характеру, а загальна паніка може породити різке падіння паперів стабільних компаній.

На нашу думку, посилення глобалізації на першій фазі та конкуренція за перерозподіл глобального фінансового капіталу призвели до розширення діяльності

її суб'єктів. Активна діяльність транснаціональних корпорацій та міжнародних організацій почала принижувати значення національних економік. Особливого впливу на перерозподіл глобального фінансового капіталу набули розвинуті країни, в яких сконцентровані ТНК та інституційні інвестори. Країни, що розвиваються, опинилися під впливом МВФ. Внаслідок можливості транскордонного переміщення глобального фінансового капіталу посилюється тиск на національні уряди, насамперед країн, що розвиваються, послаблюються їх важелі впливу на внутрішні процеси. Таким чином, все більшого значення у прийнятті рішень та формуванні економічної політики набувають міжнародні організації, транснаціональні компанії та уряди розвинених країн, які починають означати стратегії економічної політики та «правила гри». У цей момент глобальний фінансовий капітал впливає на національні фінансові системи країни та несе руйнівні ризики. У фазі розширення фінансової глобалізації внутрішнє державне регулювання скорочується, першому плані виходить регулювання на наднаціональному рівні, посилюються системні ризики. На фазі стиснення держави змушені вживати заходів у відповідь на виклики цих процесів з урахуванням зміни ліберальної стратегії на дирижистську.

Грунтуючись на структурно-функціональних особливостях процесу глобалізації, виділено ризики та визначено адекватні заходи державного регулювання. Ризики процесу глобалізації обумовлені властивостями його основного об'єкта – глобального фінансового капіталу. Головні характеристики фінансового капіталу – глобальність, фіктивність, спекулятивність, мобільність та волатильність.

На рис. 2.1 відображені властивості фінансового капіталу, ризики процесу глобалізації та відповідні заходи держави.

Глобальний фінансовий капітал не має під собою матеріальної бази, характеризується значним масштабом за обсягом та різноманітністю видів інструментів, генерує високі ризики і, внаслідок своєї «глобальності», перетікає з одного національного фінансового ринку на інший, підриваючи їхню стійкість і стабільність і породжуючи «кризові інфекції».

Рис. 2.1. Властивості фінансового капіталу, ризики процесу глобалізації та відповідні заходи держави в економічній політиці

Волатильність є фінансовим показником міри ризику використання фінансового інструменту за певний проміжок часу або тенденцію мінливості ціни, що важливо в управлінні ризиками. Проблема фінансової волатильності ускладнюється у міру прогресування глобалізації. Волатильність транскордонних потоків капіталів є результатом оптимального розподілу портфеля агентами. Помилки прогнозування інвесторів можуть призвести до сильних коливань потоків капіталу без фундаментальних причин відповідно до фінансової нестабільності.

Економісти зі США та Великобританії провели дослідження [135] та виявили вплив низької волатильності на виникнення банківської кризи, а високої – фондової кризи. Так, період Великої Депресії в США характеризувався високою

волатильністю на ринках, а країни, що розвиваються, випробували такий стан під час світової фінансової кризи 2008 року: волатильність одного з найважливіших фондових індексів S&P з 2007 до 2009 року зросла, індекс S&P впав практично в 2 рази. Швидке зростання неконтрольованих транснаціональних фінансових потоків та кількісних параметрів фінансового ринку призводить до складності регулювання фінансового сектора та циклічної динаміки, що спричиняє «фінансові бульбашки». Спекулятивні потоки фінансового капіталу переміщуються між країнами, «заражаючи» національні фінансові ринки та підриваючи фінансову стабільність.

Кризові явища стали передаватися від однієї країни до іншої через механізм глобалізації. У міру посилення глобалізації проявився системний ризик фінансового сектора, у якому виникає можливість зриву надання всіх фінансових послуг і учасники ринку не можуть виконувати свої зобов'язання. Внаслідок розвитку глобалізації з'явилося явище ефекту «інфекційності» фінансових криз. Банківська, боргова, валютна кризи переплелися і прийняли глобальні масштаби. Саме посилення фіктивності фінансового капіталу веде до «інфекційності» криз, системного ризику фінансового сектора та, як наслідок, до глобальної нестабільності.

У зв'язку з цим уряди країн повинні вживати заходів державного регулювання, що стало характерним для фази стиснення фінансової глобалізації. Насамперед уряди використовують потенціал грошово-кредитної політики, яка має вирішувати триєдине завдання – високе економічне зростання, низька інфляція та фінансова стабільність. Але підтримка центральними банками (Національним банком України) звичної цінової стабільності та стійкості економічного зростання національної економіки може суперечити меті макрофінансової стабільності та навіть підірвати її. Так, за зниження політичної відсоткової ставки заохочується кредитна експансія, сприяючи зростанню цін на активи, надування фінансових «бульбашок», обвалення яких підіриває основи макроекономічної стабільності. Однак, якщо центральний банк, прагнучи стабілізації цін, обмежить зростання кредитів та цін на активи, то це загальмує темпи економічного зростання. Виникає інституційна пастка при

використанні такого традиційного інструменту як короткострокова відсоткова ставка.

Таким чином, з трансформацією цілей у бік досягнення макрофінансової стабільності була потрібна і трансформація інструментарію регулювання. При зміні фаз фінансової глобалізації відбувається зміна інструментарію: на перший план виходить макропруденційне регулювання. Глобальна криза продемонструвала необхідність посилення контролю за стабільністю національних фінансових систем. Мікропруденційний підхід, заснований на підтримці стабільності окремих кредитних установ, змінився макропруденційним, метою якого є підтримання стабільності фінансової системи в цілому. Так, перша фаза фінансової глобалізації призвела до виникнення системного ризику фінансового сектора та посилила увагу регулюючих органів до механізмів макропруденційної політики, які почали застосовувати вже на другій фазі – фазі стиснення. Метою макропруденційної політики є забезпечення фінансової стабільності в цілому, а не окремих її інститутів, мінімізація циклічності фінансових ринків, зниження негативних наслідків для реальної економіки, а також запобігання ризику перебою у наданні фінансових послуг.

Важлива увага також приділяється системно значимим інститутам. Загалом макропруденційна політика має бути спрямована на мінімізацію ризику системного фінансового сектора. У зв'язку з важливістю розуміння нової мети грошово-кредитної політики на наднаціональному рівні у 2008 році було створено Раду фінансової стабільності (РФС) – це один з основних державних органів щодо забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фінансового регулювання та нагляду. Головною функцією РФС є виявлення вразливих місць у глобальній фінансовій системі та узгодження регуляторних та наглядових заходів, спрямованих на їх усунення з метою мінімізації системного ризику фінансового сектора.

Базельський Комітет із банківського нагляду є однією з організацій, що об'єднують національні наглядові установи, що регулюють банківську діяльність. На даний момент ведеться активне впровадження рекомендацій комітету – Базель III,

який вбудований у новий механізм регулювання та підтримки фінансової стабільності. Нововведення передбачають відокремлення мікропруденційного нагляду від макропруденційного нагляду, спрямованого на запобігання системним ризикам та досягнення стабільності фінансової системи, посилення вимог до достатності капіталу, встановлення єдиних стандартів ліквідності та запровадження особливих нормативів для системно значущих інститутів. Дотримання всіх цих заходів має сприяти стійкому зростанню світової економіки та зниженню ймовірності виникнення системного ризику фінансового сектора. У зв'язку з переходом до макропруденційного підходу відбулася трансформація у інструментах регулювання. У політиці центральних банків стали переважати макропруденційні інструменти для зменшення системного ризику, або з часом, або завдяки впливу на певні інститути чи ринки. Використання таких інструментів залежить від рівня фінансового розвитку країни.

Діяльність великих фінансових інститутів поставлено під особливий контроль, ці організації називають системно значущими фінансовими інститутами. Системно значущим банкам належить дотримуватись показників короткострокової ліквідності та додаткових вимог до достатності капіталу відповідно до Базеля III.

Після глобальної фінансової кризи стала виявлятися тенденція до концентрації функцій нагляду в руках мегарегулятора. Мегарегулятор є інтегрованою моделлю контролю, нагляду та регулювання за учасниками фінансового ринку та інфраструктурними організаціями. У світовій практиці вважається, що перша модель мегарегулятора була впроваджена в 1998 р., в момент створення Агентства фінансового нагляду у Великій Британії. У світі немає єдиної моделі такого інтегрованого механізму, моделі мегарегуляторів різних країнах відрізняються один від одного. Але тенденція до концентрації регулювання фінансового сектора в рамках єдиного державного органу посилюється: до 2016 року понад 50 країн використали інтегровану модель фінансового нагляду. Наступними властивостями глобального фінансового капіталу є нерівномірність його розподілу та мобільність. Глобальний фінансовий капітал сконцентрований у руках ТНК та інституційних

інвесторів. Більшість його перерозподіляється, особливо сильна концентрація – в офшорних фінансових центрах. Офшорні зони є підсистемою спеціальних економічних зон. Вони почали активно розвиватися та функціонувати в період фази розширення процесу фінансової глобалізації наприкінці ХХ століття.

У 2010 р. міжнародна компанія Tax Justice Network визначила, що у світі існує близько 80 офшорних зон і сума інвестування в них оцінюється в 21–32 трлн. дол. США. Міжнародна організація «Oxfam International» визначила цю суму 18 трлн. дол. США, причому більшість інвестованих коштів перебуває у офшорних зонах Європейського Союзу [181].

У ході глобалізації сформувався світовий офшорний ринок, який постає як механізм нерівномірного перерозподілу фінансових ресурсів, що призводить до ще більшого економічного дисбалансу. Одним із ключових моментів цього процесу виступає транснаціональний офшорний капітал, що має «непрозорий» характер, збільшення якого супроводжується посиленням спекулятивних неконтрольованих потоків. Офшорні центри стали місцем перенакопичення фінансового капіталу. Ризиками функціонування офшорних зон виступають втеча капіталу та глобальні податкові втрати. Низькі податки в офшорних зонах підривають податкову базу країн, резиденти яких мають послуги в офшорах. Витік інвестиційних коштів негативно впливає на розвиток країн. Особливо страждають країни, що розвиваються: втрати від вивезення капіталу з 2002 по 2011 рік оцінюються в 6 трлн. дол. США¹²⁰. За оцінкою інвестиційної компанії NN Investment Partners, у 2015 р. річний відтік з 19 країн, що розвиваються, склав 940 млрд. дол. США. Замість інвестування у власну країну компанії прагнуть виводити капітал у офшорні зони. Неурядова організація Global Financial Integrity опублікувала доповідь про нелегальне вивезення капіталу країнами, що розвиваються: у період 2004-2014 років. Найбільше капіталу було вивезено з Китаю, Росії, Мексики, Індії, Малайзії, Бразилії, ПАР, Таїланду, Індонезії, Нігерії. У дослідженні Tax Justice Network було визначено суму глобальних річних втрат податків – 500 млрд. дол. США чи більше, що становить 20% сукупних корпоративних податків у світі [181].

За відсутності фінансової прозорості одержати точну статистику складно. При цьому аналітики А. Cobham та Р. Jansky вважають, що ухилення від податків зростає: у 1990-х роках ухилення від податків становило 5% світового прибутку, після 2000-х він досяг 25%. У цьому ж дослідженні визначено найвищу оцінку кількості особистого багатства, утриманого в офшорних зонах – 32 трлн. дол. США. Економіст Г. Цукман оцінив глобальний податковий збиток від приватного багатства у розмірі 190 млрд. дол. США, а також дійшов висновку, що обсяг зобов'язань на 8% перевищує сукупні активи, що, на його думку, означає, що 8% загальносвітового багатства ховається незаконно. Проаналізувавши статистику Африки, економіст дійшов висновку, що 30% багатства приховано в офшорах, що призводить до щорічних втрат податкових надходжень у розмірі 14 млрд. дол. [126]. Такі економісти як А. Дітон, О. Бланшар, Т. Пікетті вважають, що економічні обґрунтування для існування офшорних зон перебувають під питанням, адже саме такі зони сприяють поширенню нерівності та бідності у світі. Офшорні зони дозволяють ховати активи в компаніях, які не ведуть жодної реальної діяльності, спотворюють всю роботу глобальної економіки та лише збільшують потоки спекулятивних, погано контрольованих капіталів. Розвиток сучасного офшорного бізнесу останнім часом став характеризуватися «відмиванням брудних грошей». Саме поняття було зафіксовано на міжнародному рівні в Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин від 19.12.1988 р. [186]. Метою відмивання грошей стає надання незаконного доходу законного вигляду.

Таким чином, анонімні операції створюють передумови для «відмивання» нелегальних доходів та фінансування тероризму. Протягом останніх десятиліть виникало безліч світових скандалів, пов'язаних із діяльністю компаній у офшорних зонах. У 2013 році стався скандал OffshoreLeaks, в результаті якого були отримані дані про офшорні компанії, які ведуть свою діяльність на Британських Віргінських островах, Сінгапурі, Гонконгу і на островах Кука. У 2014 році громадськість отримала доступ до документації про те, що близько 350 корпорацій переводили свої

прибутки до Люксембургу. Скандал отримав назву LuxLeaks. Ще двома роками пізніше стався витік «панамських документів» юридичної компанії Mossack Fonseca, яка надавала допомогу в реєстрації компаній в офшорах. У «панамському архіві» було зведено інформацію про офшорних угодах, яких причетні багато державних діячів.

Таким чином, ризиком розвитку офшорного ринку з неконтрольованими потоками фінансового капіталу є криміналізація міжнародної фінансової системи та «відмивання грошей», а також нерівномірний розподіл капіталу, посилення нерівності суспільства та концентрація капіталу в руках фінансової олігархії. Офшоризація є однією з проблем для країн та завдань для вирішення. У відповідь на виклики фінансової глобалізації в країнах у другу фазу фінансової глобалізації все більше посилюється тенденція деофшоризації та регулювання відносин з офшорами: скорочення податкових пільг, звуження каналів пересування податкових доходів, обов'язкове розкриття інформації про офшорні компанії та їх власників. Одним із способів боротьби з офшорами став обмін податковою інформацією.

ОЕСР у 2000 році заснувала Глобальний форум з прозорості та обміну податковою інформацією, який на даний момент представляє основний майданчик для спільної діяльності держав у цій галузі. Дедалі більше держав укладають угоди. У зв'язку з цим лідером за кількістю угод, щоб уникнути подвійного оподаткування, є Німеччина, яка веде активну політику щодо залучення офшорів до укладання угод про обмін податковою інформацією. У 2010 році країнами ЄС було створено Eurofisc, систему боротьби з ухиленням від сплати податків. Незважаючи на значне зростання обсягів коштів в офшорах, характерне для фази розширення фінансової глобалізації (за даними Національного бюро економічних досліджень США (NBER) у 2016 році обсяги коштів в офшорах оцінювалися у 10% від світового ВВП, що становить приблизно 7,5 трлн. дол. США [164]), фаза стиснення супроводжувалася процесами деофшоризації, тобто протидії ухилення від оподаткування за допомогою офшорів та приховування доходів громадян. Початок процесу було покладено ухваленням США закону FATCA, який був спрямований на запобігання ухилення

від сплати податків громадянами та резидентами США. Закон зобов'язав іноземні фінансові організації звітувати про рух коштів американських платників податків. Процес деофшоризації підтримали інші країни.

Дедалі більше відбуваються зміни у податковому законодавстві різних країн. Великобританія знижувала корпоративний податок для великих компаній протягом тривалого часу, зараз він становить 19%. Також для деяких компаній використовуються податкові преференції, наприклад компанії, що займаються НДДКР, творчою індустрією, а також надають благодійну допомогу. У США у 2012 році було ухвалено Проект податкової реформи для комерційного сектору. У 2017 році було запущено нову податкову реформу, метою якої стало спонукати транснаціональні корпорації перевести виробництва до США та не приховувати доходи за кордоном: було знижено податок на прибуток корпорацій з 35% до 21%.

Китай використовує офшорні території з метою підвищення конкурентоспроможності китайського експорту, інвестування в інфраструктуру та доступу до фінансових ресурсів. Дії Китаю щодо офшорних зон відбуваються під контролем держави та розглядаються як входження Китаю у процес фінансової глобалізації. Китай має достатню кількість угод про обмін податковою інформацією з країнами, що дозволяє успішно виявляти схеми ухилення податків. Велике значення у цьому питанні грає Гонконг, через який відбувається торгівля юанем, що підвищує значення національної валюти у світовій економіці.

Оскільки розвиток офшорних фінансових центрів веде до втечі капіталу, глобальних податкових втрат, криміналізації фінансової системи, нерівномірного розподілу капіталу та посилення нерівності суспільства, держави стали проводити політику регулювання відносин з офшорами. Насамперед це торкнулося податкових ставок, каналів пересування податкових доходів, угод між країнами та інформації про офшорні компанії. Концентрація глобального фінансового капіталу руках ТНК є однією з характеристик фінансової глобалізації. ТНК - великі суб'єкти фінансової глобалізації, їх дії впливають на нерівномірний розподіл капіталу в країнах, найчастіше вони знаходяться в розвинених державах. На ТНК припадає 50%

міжнародної торгівлі, і понад 30% промислового виробництва. Капіталізація 100 найбільших ТНК збільшується з великою швидкістю: з 2009 року вона зросла більш ніж утричі, з 8 трлн. дол. США до 25 трлн. дол. США у 2019 році. За даними UNCTAD, при аналізі 100 найбільших ТНК було виявлено, що більша їх частина розташована в США, Японії, Великобританії, Франції та Німеччині. У списку 2020 року кількість американських корпорацій становила 57. Їхня діяльність пронизує всі сфери життя, вони не лише впливають на рішення урядів, а й формують геополітичну реальність, а також торкаються податкової політики держави. ТНК мають можливість для маніпуляції трансфертними цінами та іншими інструментами для переведення прибутку з країни з вищими податками ставками до країн з низькими ставками, обираючи країну для інвестицій. Конкуренція за податкову базу завдає шкоди політиці країн, зводячи нанівець може бути ефективніше джерело прибутку. Прибуток компаній групи ТНК у низькоподаткових країнах удвічі перевищує показники прибутку групи у світі. Підвищення мобільності глобального фінансового капіталу принципово змінює концепцію оподаткування національному рівні.

Сучасна ситуація різко відрізняється від навіть пізнішої традиції демократії платників податків, коли податкові платежі обмінювалися на можливість політичного представництва та блага, що надаються державою. У сучасній реальності національні держави опинилися в умовах зростання податкової конкуренції. Глобальність освітніх та медичних послуг, зростаюча частка державних платних послуг, можливість поділу місця економічної діяльності та місця акумулювання доходів від неї змушують національні держави коригувати власні податкові режими з урахуванням наявних у більшій кількості платників податків альтернатив в інших країнах, що негативно впливає на надходження в національні бюджети. Конкуренція у результаті призводить до спотворень за іншими важливих сферах, наприклад, знижуються необхідні державні витрати.

Найчастіше страждають країни, що розвиваються, у структурі доходів бюджету яких переважають надходження від податку на прибуток. Податкова

конкуренція їм може обернутися проведенням податкової політики, що може загрожувати їхньому основному джерелу доходу. Наслідки фінансової глобалізації та розподіл глобального фінансового капіталу змушують держави коригувати та регулювати внутрішні інвестиції, у тому числі пенсійні та бюджетні відносини. Враховуючи глобальність та нерівномірний розподіл фінансового капіталу, національні податкові органи не мають інструментів для боротьби з практиками ухилення від сплати податків, які використовуються завдяки проблемам у законодавствах. BEPS (BEPS: Base Erosion and Profit Shifting) є схемами податкового планування, які використовуються ТНК для штучного виведення оподаткування у країнах, де цей прибуток було отримано. У цьому зв'язку Група 20 та ОЕСР створили план заходів щодо проблеми розмивання бази оподаткування та виведення прибутку з-під оподаткування, спрямований на досягнення справедливого оподаткування в країнах отримання прибутку.

2015 року країни «Великої Двадцятки» схвалили пакет BEPS. Боротьба з BEPS є важливим елементом заходів у відповідь держав на виклики фінансової глобалізації. Світова фінансова криза 2008 року показала, що діяльність фінансових ТНК може призвести до краху усієї глобальної системи, змінити політику країн. На даний момент у їхніх руках залишаються важелі впливу на національні системи та зміну політики країн. Прикладом може бути ситуація з відсотковою ставкою LIBOR. Найбільші європейські та американські банки маніпулювали ставкою LIBOR протягом кількох років на початку 2000-х років. LIBOR була орієнтиром вартості грошей на фінансовому ринку і була покладена в основу цін деривативів. Банки занижували ставки, щоб підвищити свою кредитоспроможність, покращити оцінку своїх позицій на фінансовому ринку. У результаті банки визнали свою провину і були оштрафовані. Дії фінансових ТНК і скандал заклали основу для реформи еталонних процентних ставок, що є національними безризиковими відсотковими ставками «овернайт», які центробанки стали встановлювати як операційні цілі грошово-кредитної політики.

Нерівномірність розподілу глобального фінансового капіталу веде до

посилення впливу інвестиційних та хедж-фондів, спекулятивна діяльність яких істотно впливає на стабільність фінансових систем країн, впливає на волатильність цін на активи та дає можливість для лобювання своїх інтересів на міжнародній арені.

Фаза розширення глобалізації охарактеризувалася безліччю прикладів банкрутств та побудови інвестиційними фондами спекулятивних угод, фінансових пірамід, що позначилося на стабільності національних фінансових систем. Однією з найвідоміших спекулятивних угод є дії хедж-фонду Quantum Дж. Сороса у 1992 році. Орієнтуючись на макроекономічні тенденції, Дж. Сорос та його фонд зібрали понад 1,5 млрд. дол. США, щоб зробити ставку на падіння фунта стерлінгів, націлену на короткий продаж британського фунта. Пізніше фонд збільшив ставку з 1,5 млрд. дол. США до 10 млрд. дол. США проти британського фунта. Інші фонди за Quantum також почали здійснювати продаж британської валюти. До відкриття лондонського фінансового ринку було продано мільярди фунтів, а сама валюта наблизилася до нижньої межі торгового діапазону. Проведені дії Дж. Сороса сприяли обвалу грошової системи Англії та девальвації фунта стерлінгів, а сам він та його фонд при цьому заробили величезний прибуток.

1998 року відбулося банкрутство одного з найбільших фондів кінця ХХ століття. У перші роки своєї діяльності фонд Long-Term Capital Management показував високу прибутковість у поєднанні з низькою волатильністю: прибутковість перевищувала 40%. Але 1998 року після азійської та російської кризи фонд втратив понад 4,5 млрд. доларів. У вересні 1998 року відбулася угода між великими фінансовими інститутами рекапіталізації, й у 2000 року фонд остаточно ліквідовано. В 2006 відбулося банкрутство одного з найбільших хедж-фондів Америки, Amaranth Advisors, який втратив майже 65% активів, що склало 6 млрд. дол США. Ще 2005 року фонд керував активами в 9 млрд. дол. США, приносячи повернення коштів на рівні 86%. Помилкою фонду стали вкладення у сировинні деривативи. Крах компанії позначився як на сировинному ринку, а й у інституційних інвесторах фонду. Madoff Investment Securities вважався прибутковим інвестиційним

фондом, він приносив прибуток у розмірі 13% річних і функціонував близько 40 років з мінімальною волатильністю, але діяльність цього фонду закінчилася однією з найбільших фінансових афер Б. Мейдоффа. До 2008 року у розпорядженні фонду знаходилося 17 млрд. доларів, а список клієнтів складали хедж-фонди, банки та багато багатих приватних осіб. Під час світової фінансової кризи 2008 року інвестори вимагали повернення коштів, але виявилось, що Мейдоффу не було чим платити, так обвалилася одна з найбільших фінансових пірамід, а Мейдофф був засуджений.

Діяльність хедж-фондів впливає зміну ціни такі активи як нафту, дорогоцінні метали, сировинні товари, дохідність державних облігацій. Особливістю сучасних хедж-фондів є можливість об'єднання та тиску на національні уряди, лобіювання прийняття рішень на міжнародній арені на свою користь, а також замах на національний суверенітет країн. Хедж-фонди є нерегульованим елементом фінансової системи. Їхні «агресивні» стратегії надають сильний вплив на національний фінансовий ринок, впливаючи на держави. У всіх національних та наднаціональних органах тривають дискусії про обмежувальні заходи щодо хедж-фондів. Регулювання у цій сфері також пов'язане із регулюванням ринку деривативів. З метою мінімізації ризиків фінансової системи у 2010 р. було ухвалено закон Додда-Франка. За одним із головних правил цього закону, правилом Волкера, банкам та фінансовим компаніям із застрахованими депозитами заборонялося здійснювати угоди з високомальованими цінними паперами та деривативами.

У Європі діє директива Undertakings for Collective Investment in Transferable Securities [185], яка регулює діяльність хедж-фондів. У документі міститься інформація про компанії, яка має допомогти інвесторам самостійно приймати рішення та оцінювати ризики. Також у директиві запроваджуються норми ліквідності, прозорості, параметри доступу до інституційних та роздрібних інвесторів. У 2011 році було прийнято директиву про керуючих альтернативними інвестиційними фондами, яка створила нормативну базу регулювання з управління діяльністю фондів. Метою ухвалення документа була мінімізація ризиків діяльності

хедж-фондів.

На самітах «G-20» у Піттсбурзі та Каннах у 2009 та 2011 роках відповідно, торкнулася тема розвитку ринку позабіржових деривативів та його регулювання. Було ухвалено рішення про необхідність доведення відомостей про позабіржові контракти до репозитарію та їх проходження через кліринг центральних контрагентів [142]. Діяльність пенсійних фондів, що беруть на себе високі ризики, може спричинити проблеми в пенсійній системі. Спекулятивна спрямованість, банкрутства інвестиційних та хедж-фондів позначаються не лише на компаніях, які вкладають у них свої кошти, а й на фінансовому ринку загалом, стабільності національних фінансових систем.

Прояв глобалізації виявляється у поглибленні зв'язків у грошово-кредитній сфері між країнами. Глобальність фінансового капіталу потоків при скасуванні зовнішніх обмежень на мобільність призводить до того, що національна відсоткова ставка визначається МФР. ЦБ країн, що розвиваються, не можуть самостійно приймати рішення про регулювання ставки. Вони змушені орієнтуватися на МФР та розвинені країни.

Фінансова глобалізація призвела до зменшення впливу ЦП на встановлення національної відсоткової ставки. І незважаючи на те, що різниця між відсотковими ставками в країнах знижується, проблема політики низьких відсоткових ставок у розвинених країнах залишається однією з гострих для країн, що розвиваються. У 2019 році у своїй заяві про уповільнення зростання світової економіки глава МВФ К. Георгієва зазначила, що тривала політика утримання низьких процентних ставок може призвести до непередбачених наслідків та наростання глобального боргу.

Політика низьких процентних ставок, що проводиться розвиненими країнами, може бути згубною для стабільності фінансової системи загалом. Країни, що розвиваються, дуже сильно залежать від стрибків ставки відсотка. У разі підвищення ставки ФРС США інвестори обирають надійні державні облігації США та депозити в американських банках. При низьких ставках у розвинених країнах, капітал спрямовується до країн, що розвиваються. У разі різкого відтоку капіталу фінансова

стабільність країн, що розвиваються, може похитнутися. Історична практика показує, що всім великим фінансовим кризам передував спочатку різкий приплив капіталу, а результаті події – різкий відтік капіталів. Найбільше від спекулятивних потоків капіталу страждають країни, що розвиваються, які в умовах нестабільних фінансових систем під стрімким потоком транскордонних капіталів, залишилися без контролю цього руху. У 1980-х роках, у період посилення процесів фінансової глобалізації, активно застосовувалася політика лібералізації контролю за капіталами, але очікування посилення економічного зростання та покращення фінансової стабільності не виправдалися. Фінансова глобалізація не принесла країнам, що розвиваються, вигод у вигляді поліпшення міжнародного розподілу ризиків. Наприкінці ХХ століття під час масового відтоку капіталу країни, що розвиваються, що включилися в фінансову глобалізацію постраждали від валютних криз. Так, у Мексиці у 1980-ті роки проводилася політика залучення іноземних інвестицій, протягом кількох років у країну ринула велика кількість іноземного капіталу. А вже до кінця 1990-х років іноземці, побоюючись економічної кризи в країні, вивели понад 10 млрд. доларів, і в країні почалася валютна криза, яка ускладнювалася кризою банківської системи. Причиною Азіатської кризи став також відтік іноземних капіталів з країн Південно-Східної Азії через девальвацію національних валют і високий рівень дефіциту платіжного балансу країн Азії.

Також прикладом можуть служити Бразилія та Аргентина на початку 2000-х років, Греція та Іспанія у 2000-х та 2010-х роках. У 2013 році криза вразила Бразилію, Індію, Індонезію, Південну Африку та Туреччину. США є найбільшою економікою світу, і всі її основні показники та дії ФРС мають сильний вплив на валюти інших країн та дії центральних банків. Для зниження ставки ФРС скуповує державні облігації на відкритому ринку, що призводить до припливу капіталу ринку та стимулює інвестиції в економіку. Зниження ставок запобігає кризовим явищам в економіці. Але надлишок коштів може призвести до інфляції, і тоді ФРС може зробити зворотні дії, продаючи державні облігації та створюючи дефіцит коштів на ринку. До 2015 року ставка трималася на тому самому рівні – 0,25%. З 2015 до 2018

року ФРС лише підвищувала ставку відсотка і до кінця 2018 року вона становила 2,5%. Період 2018-2019 років характеризувався високою волатильністю на валютних ринках країн. Країни за ФРС підвищували свої відсоткові ставки.

Торговельні протистояння 2018-2019 років провокували панічні дії інвесторів на фінансових ринках. Ризики, що посилювалися, уповільнення економічного зростання призвели до переходу провідних центральних банків до політики монетарного пом'якшення. Очікування інвесторів щодо подальшого підвищення ставки від 2,5% до 3% ФРС не справилися. Наприкінці зими 2019 року представники ФРС заявили, що не очікують підвищення ставок у 2019 році, і ставку буде збережено на колишньому рівні. Обстановка на фінансових ринках та глобальні протистояння змусили ФРС змінити політику. 2019 рік для інвесторів став одним із найбільших переворотів у змінах ставки відсотка з 1998 року. Влітку 2019 року ФРС вперше з моменту кризи 2008 року знизив ставку на 0,25 в.п., і її значення досягло 1,75%. Зниження ставки ФРС спровокувало різкий розворот на фінансових ринках, і центральні банки країн пішли за ФРС. І до 2020 року ключові ставки були знижені і в країнах, що розвиваються: у Бразилії, Чилі, Індії, Індонезії, Мексиці, Філіппінах, ПАР, Таїланді, Туреччині. Тенденція зниження облікових ставок основними центральними банками, такими як ФРС та ЄЦБ, призвела до стабілізації на фінансових ринках. Але таке монетарне пом'якшення, з одного боку, сприяє зростанню фондових індексів та стимулює економічне зростання, з іншого боку, утримання низьких ставок більш тривалий період веде до збільшення вразливостей у довгостроковому періоді, наприклад, зростання боргового навантаження в нефінансовому секторі. Надалі зниження облікових ставок на світових ринках посилює ризики уповільнення економічного зростання. Банки все частіше стикаються з проблемою низької прибутковості через низьку процентну маржу і високу частку проблемних кредитів. Обсяг боргових паперів з негативною прибутковістю збільшується, а інвестори все більше очікують на низьку віддачу від капіталовкладень. Низькі відсоткові ставки створюють перешкоди залучення нового капіталу.

Компанії накопичують боргові зобов'язання для фінансування операцій зі злиття замість інвестування. Банки та інвестори неохоче фінансують реальну економіку, економічна активність падає, а показники прибутковості банків падають ще з більшою швидкістю. Державний борг найбільших країн світу зростає, в середньому він уже досяг близько 70% ВВП країн, що стало одним із найвищих рівнів за останні роки, починаючи з Другої Світової Війни. Політика низьких ставок у країнах з розвинутою економікою впливає на появу криз у країнах, що розвиваються. Інвесторів приваблює більш висока дохідність у країнах з ринками, що формуються, що робить їх більш уразливими у випадках різких розворотів потоків капіталу і підриває фінансову стабільність. Одним із суб'єктів фінансової глобалізації є інституційні інвестори, до яких належать, зокрема, і пенсійні фонди.

Як раніше зазначалося, тривала політика утримання низьких відсоткових ставок може призвести до погіршення становища пенсійних фондів, що може спровокувати проблему пенсійної системи на національному рівні. Пенсійні фонди змушені все частіше вкладатися в акції з дивідендами, проводячи більш ризиковану політику та отримуючи більший дохід, ніж вкладення державних облігацій. Через малу прибутковість за облігаціями, яка є наслідком політики низьких відсоткових ставок, пенсійні фонди не мають достатнього рівня доходу з облігацій для закриття своїх зобов'язань перед клієнтами. Прибутковість казначейських 10-річних облігацій США впала до рівня 88 1,47%, мінімального із середини 2016 року. Прибутковість 10-річних державних облігацій у звітний період перейшла в негативну область в Австрії, Бельгії, Данії, Фінляндії, Франції, Німеччині, Нідерландах, Швеції з кінця 2018-початку 2019 р. - у Швейцарії та Японії. Загальна вартість пенсійних активів США у 2018 році знизилася на 1,4% до 34,6 трлн. дол. Загальні пенсійні активи впали на 0,3% до 25,8 трлн. дол., а активи на індивідуальних пенсійних рахунках скоротилися на 4,3% до 8,8 трлн. дол.

Прибутковість облігацій падає, що змушує пенсійні фонди купувати облігації навіть із негативною прибутковістю, що загрожує підривом фінансової стабільності майбутніх пенсіонерів. Новий голова Європейського Центрального Банку Крістін

Лагард продовжує політику свого попередника Маріо Драгі. У виборі, який стояв перед Євросоюзом – «захист заощаджень» чи криза працевлаштування, рішення було ухвалено на користь збереження робочих місць. Усі глобальні фінансові компанії, які управляють пенсійними фондами, визнають ризикованою ситуацію, в якій пенсійні фонди інвестують в активи, які з великою ймовірністю втратять гроші. У Європі пенсійні фонди можуть скоротити пенсії, а американські пенсійні фонди знижують очікувані прибутки. Один із найбільших державних пенсійних фондів Японії заявив, що ризик втрат за багатьма класами активів зростає. Практично всі європейські пенсійні фонди зазнають втрат від політики ЄЦБ. Наприклад, у голландському пенсійному фонді заявили, що коефіцієнт покриття фонду становив 95%, а це означає, що фонд уже винен пенсіонерам більше, ніж у нього є гроші. За оцінкою рейтингових агентств, багатьом голландським фондам доведеться скоротити пенсії найближчим часом. Якщо політика ЄЦБ продовжиться, то ситуації з пенсійними фондами погіршуватимуться дедалі сильніше, а пенсії падати швидше. Політика ЄЦБ щодо зниження відсоткових ставок та викупу державних та корпоративних облігацій спочатку мала тимчасовий характер і була націлена на збільшення видатків європейських громадян порівняно із заощадженнями. Але передбачувана тимчасова політика перетворилася на постійну і призвела до незворотних наслідків. Згідно з трендом другої фази фінансової глобалізації, в умовах деглобалізації, наростає процес цифровізації. Домінантною тенденцією сучасних фінансів є розширення масштабів віртуальної підсистеми глобального фінансового простору. На думку президента ВЕФ у Давосі К. Шваба, масштаб змін, що відбуваються, буде величезний: зміни торкнуться всіх сфер життя людини і принесуть не тільки позитивні, а й негативні результати.

Революція може призвести до ще більшого соціального розшарування. Серед негативних наслідків цифровізації можна назвати знищення безлічі професій та підвищення рівня безробіття. Також існує ризик переходу та концентрації ключових технологій у кількох корпораціях, що дозволить їм диктувати умови цифровізації. При домінуванні цифрових галузей проти іншими може зрости нерівність у праці,

посилення соціально-економічного нерівності. Також у зв'язку з цим безпека громадян виступає однією з ключових проблем. Все більша інтеграція населення з інтернетом та соціальними мережами робить людей більш уразливими до кібератаків та шахрайства.

Тенденція цифровізації та відкритості національних економік роблять їх дедалі більш вразливими для зовнішнього впливу, що зумовлює необхідність заходів державного регулювання цієї сфери. В умовах основними напрямками є правове регулювання цієї сфери, удосконалення національних інформаційних технологій та його впровадження у сфери життя, і навіть забезпечення безпеки інформаційної структури.

Таким чином, беручи до уваги тренди еволюції процесу фінансової глобалізації, були проаналізовані ризики, що виникають на фазі розширення, та дії держав у відповідь на фазі стиснення.

2.2. Аналіз взаємозв'язків за рівнями державної економічної політики

Державна економічна політика (ДЕП) за визначенням є багаторівневою, оскільки багаторівневими є як її об'єкт (національна економіка), так і суб'єкт (система державного управління). З цього випливають два ключові методологічні завдання розробки ДЕП: по-перше, як коректно розділити об'єкт та суб'єкт ДЕП на рівні і, по-друге, як забезпечити правильну відповідність між рівнями. Зазначимо, що рішення першого завдання не рівнозначне рішенню другого: для системи державного управління реалізація ДЕП є лише однією з безлічі завдань, і тому її структурування на рівні виходячи виключно з цілей ДЕП може перешкодити ефективному досягненню інших цілей цієї системи. Аналогічно, національна економіка є сукупністю суб'єктів господарювання, що діють не тільки (і в ряді випадків - не стільки) для досягнення цілей ДЕП, а й у своїх власних інтересах, і тому структурування її виключно відповідно до структури системи державного

управління може призвести до зниження ефективності національної економіки. Таке структурування виправдане не лише у разі повного державного контролю над економікою, але в умовах ринкової економіки (а також економіки змішаного типу) воно може стати джерелом проблем.

Ситуація ускладнюється тим, що якщо система державного управління носить у певному сенсі штучний характер, оскільки створюється цілеспрямовано і відрізняється більш менш суворою і фіксованою структурою, то національна економіка за своєю природою є природним об'єктом з розмитими межами між рівнями. Якщо система державного управління дискретна, то національна економіка як система господарських зв'язків безперервна. Таким чином, структурувати її необхідно так, щоб, з одного боку, забезпечити можливість управління нею в рамках ДЕП (тобто шляхом виділення однозначно певних об'єктів управління), але, з іншого боку, максимально врахувати її складний, безперервний характер.

Хоча в даному дослідженні завдання розробки математичної моделі ДЕП не ставиться, можна стверджувати, що відповідність між рівнями системи державного управління і рівнями національної економіки буде нечітким (тобто, у разі розробки такого роду моделі надалі рекомендується використовувати теоретико-методичний апарат нечіткої логіки). Це означає, що хоч у кожного рівня державного управління буде пріоритетний для нього з погляду ДЕП рівень національної економіки, йому необхідно враховувати й інші рівні національної економіки та брати участь у заходах, пов'язаних із реалізацією ДЕП для цих рівнів.

Далі ми опишемо ті проблеми, які пов'язані з розподілом національної економіки на рівні на користь ДЕП. У національній економіці зазвичай виділяються три рівня: національний, регіональний і локальний (місцевий) [95]. Теоретично така модель відповідає і структурі публічного управління.

Оптимальна система державного регулювання економіки повинна ґрунтуватися на балансі вертикальних та горизонтальних зв'язків, бути гібридною. При цьому вертикальні зв'язки повинні охоплювати всі горизонтальні рівні, а горизонтальні зв'язки мають бути представлені на всіх вертикальних рівнях.

Розвиток горизонтальних зв'язків відповідає типовою для сучасного менеджменту тенденції відходу від жорсткої ієрархічної моделі управління та стимулювання різних форм саморегулювання. Саморегулювання знижує трансакційні витрати управління, дозволяє ефективно розподілити обов'язки між різними рівнями ДЕП і дає можливість наблизити центри прийняття рішень до тих сфер, в яких ці рішення необхідні.

Домінування вертикальних зв'язків, коли регіони пов'язані з центром, але не один з одним, веде до низки небажаних наслідків: 1. У рамках двосторонніх відносин «центр-регіон» природним чином виникає конфлікт економічних інтересів, коли обидва учасники цих відносин прагнуть максимально відстояти свої інтереси за рахунок інтересів партнера. Центр переслідує загальнонаціональні економічні інтереси, тоді як регіон прагне насамперед до досягнення локальних цілей. При цьому центр, за рахунок великих владних повноважень і завдяки тому, що регіони не мають спільних економічних інтересів і тому не діють скоординовано, може нав'язати їм свою волю. Це, своєю чергою, веде до розчарування регіонів і їх невдоволення політикою центру, і навіть протидії їй. Наявність системи горизонтальних економічних зв'язків могла б, по-перше, збалансувати взаємодію «центр-регіон», зробити її не двосторонньою, а багатосторонньою, і, по-друге, послабити цей конфлікт, оскільки йшлося б не про протистояння «центр-регіон», а про необхідність враховувати складний комплекс різноманітних економічних інтересів центру та різних регіонів. Це дозволило б підвищити ефективність реалізації національної економічної політики;

2. Двосторонні відносини припускають, що регіон пов'язаний переважно з центром, але з іншими регіонами. Це перешкоджає формуванню єдиного економічного простору. Іншими словами, єдність національної економіки ґрунтується на зв'язках окремих регіонів із центром, а не на комплексі зв'язків один з одним. У цій ситуації будь-яке ослаблення центру призведе до того, що регіони почнуть проводити власну економічну політику, яка мало враховує як інтереси центру, так і інтереси інших регіонів, у результаті єдиний економічний простір

країни розпадеться. Наявність горизонтальних зв'язків регіонів один з одним знизило б ці ризики і зміцнило економічну єдність країни. І тут єдність економічного простору забезпечувалося б як двосторонніми вертикальними зв'язками центру та регіонів, а й складною системою горизонтальних зв'язків;

3. Домінування вертикальних зв'язків означає, що ДЕП реалізується лише за вертикальною моделлю. Іншими словами, кожен регіон у рамках своєї взаємодії з центром здійснює ті заходи, які для нього встановлені. Це означає, що синергетичний ефект від узгодженого та скоординованого проведення різних заходів у різних регіонах відсутній, оскільки вони проводяться роз'єднано. Зрозуміло, вони координуються з центру, але ця координація відрізняється очевидною неповнотою, оскільки вона має стратегічний характер: центр не має можливості входити у всі локальні деталі, а спроба їх привести до єдиної моделі стикається з опором регіонів і знижує ефективність ДЕП. Якби горизонтальні зв'язки були достатньо розвинені, регіони б не тільки координували свою діяльність з проведення цих заходів, але й могли б транслювати один одному корисний ефект від них. Саме це могло б стати основою для синергетичного ефекту ДЕП і стало б основою для зростання національної економіки.

Фактично йдеться про те, щоб регіони за рахунок зміцнення зв'язків між ними взяли б на себе частину функцій щодо спільного проведення єдиної державної економічної політики. Наявність горизонтальних зв'язків зробило б цілі ДЕП прозорішими для регіонів (оскільки вони змогли б розглядати ці цілі як загальнодержавні, а й як які стосуються систему горизонтальних зв'язків, у яких ці регіони беруть участь) і посилило б їх мотивацію до досягнення цих цілей. Нарощування потенціалу горизонтальних зв'язків в жодному разі не слід сприймати як прагнення посилити регіони за рахунок центру.

Проблема у тому, що роль центру нині, на нашу думку, надмірно сильна. Перевагою цього є можливість центру приймати єдині рішення та мобілізувати ресурси для реалізації різноманітних заходів, пов'язаних із забезпечення національної безпеки. Однак оберненою стороною такого дисбалансу є надмірна

відповідальність центру, необхідність вдаватися до його допомоги (як фінансової, так і організаційної) при виникненні будь-яких проблем на регіональному рівні. В результаті навантаження на федеральний центр надмірно зростає, що негативно позначається на його ефективності. Замість того, щоб визначати єдину ДЕП і передавати її регіональну складову на виконання в регіони, центр змушений додатково займатися якістю проведення регіональних заходів, в окремих випадках доходючи до необхідності вирішувати проблеми в «ручному режимі». Знижується ефективність регіональних влад, у яких різко падає якість управлінських рішень і рівень відповідальності, зростає утриманство.

Інструментами формування горизонтальних зв'язків, на нашу думку, можуть бути:

1. Розвиток внутрішньо-економічної взаємодії;
2. Кластерне будівництво, проте, порівняно з наведеними вище інструментами, воно носить більш локальний характер;
3. Розвиток міжрегіональних виробничих ланцюжків, у яких об'єднуюватимуться підприємства з різних галузей, що сприятиме формуванню спільних економічних інтересів. Парадоксальним чином вибудовуванню таких ланцюжків у поточній ДЕП приділяється мало уваги. Створення національних виробничих ланцюжків має велике значення, реальні кроки орієнтовані на розвиток окремих виробництв у конкретних регіонах (через такі інструменти, як території випереджувального розвитку, спеціальні інвестиційні контракти тощо) без створення умов для виникнення складних багаторівневих виробництв, розподілених по різних регіонах.

Сказане вище означає, що в Україні актуальний перехід до змішаної вертикально-горизонтальної структури реалізації ДЕП. Вертикальні зв'язки забезпечують у такому разі єдність ДЕП у масштабі національної економіки, тоді як горизонтальні зв'язки забезпечують єдність об'єктів ДЕП зі схожою специфікою. Важливою проблемою з погляду реалізації ДЕП є значні диспропорції у рівні економічного розвитку між регіонами, і навіть різна інституційна орієнтація

регіонів. Якщо економічні та соціальні диспропорції докладно вивчені в наявній літературі [27, 106] та їх негативний ефект добре відомий, то феномен, який ми пропонуємо називати «інституціональною орієнтацією», поки, наскільки нам відомо, не досліджувався.

Під інституційною орієнтацією ми розуміємо стратегічні напрями розвитку регіонів з погляду їх вбудовування у світову економічну систему поділу та кооперації праці. Інституційна орієнтація має дещо інший зміст у порівнянні з регіональною спеціалізацією. Регіональна спеціалізація вказує на те, які галузі та сфери діяльності розвинені у відповідному регіоні. Інституційна орієнтація регіону має на увазі те, яким чином регіональна економіка (з урахуванням її спеціалізації) вбудовується в світову. При цьому інституційна орієнтація регіону задає моделі поведінки основних учасників господарської діяльності відповідного регіону (фірм, домогосподарств, регіональної влади, некомерційних організацій тощо).

Термін «інституційна орієнтація» вже використовувався в науковій літературі, проте в дещо іншому сенсі [59], і широкого поширення не набув. Ми вважаємо за можливе ввести в науковий обіг термін «інституційна орієнтація регіону» у наведеному вище значенні.

Види інституційної орієнтації регіону можуть класифікуватись за такими критеріями:

1. Пряма чи опосередкована участь у світовій економіці. У першому випадку провідні економічні галузі регіону безпосередньо пов'язані зі світовою економікою через імпорт сировини чи експорт готової продукції. За непрямой участі економіка регіону вбудована в національні виробничі ланцюжки як проміжна ланка, і прямого виходу на світову економіку не має. За прямої участі у світовій економіці ми вважаємо за необхідне розрізняти односторонню або двосторонню моделі. Одностороння модель передбачає, що регіональна економіка взаємодіє зі світовою лише з одного боку виробничо-збутового ланцюжка (або закупаючи ресурси, або експортуючи готову продукцію). При двосторонній моделі регіон отримує ресурси з-за кордону і експортує готову продукцію, не беручи участі у

внутрішньонаціональних ланцюжках доданої вартості.

При двосторонній моделі економіка регіону сильніше інтегрована у світову, ніж у національну, і це необхідно брати до уваги розробки заходів ДЕП для цього регіону. Зазначимо, що розглядати модель включення до світової економіки треба не тільки для виробників, а й для споживачів. Для споживачів слід брати до уваги, що є джерелом їхнього постачання.

2. Орієнтація на певні ринки (насамперед, за географічною ознакою). Тут можна говорити про наявність або відсутність географічної спеціалізації. За наявності географічної спеціалізації регіон співпрацює з конкретною країною (або групою близьких країн). Відсутність географічної спеціалізації передбачає, що партнерами регіону є з різних частин світу.

3. Додана вартість, що створюється. Йдеться про ту вигоду, яку отримує регіон від участі у світовому ринку, чи є він постачальником природних ресурсів або продукції з низькою доданою вартістю, або він виступає як повноправний учасник глобальних виробничих ланцюжків.

Очевидно, що домінування вертикальних зв'язків у поєднанні з інституційною орієнтацією низки регіонів на зовнішніх гравців стає причиною того, що створюються значні ризики для економічної єдності нашої країни.

З погляду рівнів ДЕП цю проблему можна трактувати в такому ключі: умовою успішної реалізації ДЕП є наявність внутрішньої єдності на кожному рівні ДЕП. Інакше кажучи, кожному рівні ДЕП має бути, з одного боку, представлено поділ цього рівня на окремі елементи, з другого боку - існувати єдність елементів цього рівня. В Україні ж поділ на регіони представлено, проте їхня економічна єдність явно недостатня. Важливим завданням удосконалення ДЕП в Україні, на нашу думку, є кластеризація регіонів з точки зору їх інституціональної орієнтації та розробка комплексу заходів з метою формування єдиного економічного простору країни, розвитку національних виробничих ланцюжків та максимізації обсягу доданої вартості, створюваної національною економікою. Така типологізація регіонів дозволила б удосконалити ДЕП на регіональному рівні.

Ми вважаємо, що необхідно як пріоритетну мету розвивати міжрегіональні виробничі ланцюжки, а не сприяти розвитку конкретних регіонів у відриві від забезпечення єдності національної економіки. Міжрегіональні виробничі ланцюжки дозволять використовувати конкурентні переваги окремих регіонів та сформуєть економічні зв'язки з-поміж них. Навпаки, розвиток окремих регіонів веде до їх подальшого відокремлення та виключення з єдиного економічного простору.

Інструментом створення таких виробничих ланцюжків могли б стати державно-приватні партнерства. Вони могли б бути реалізовані у формі створення виробництв під обслуговування державних потреб із перспективою виходу на ринки комерційних споживачів. Така модель знизилася б ризики початкових інвестицій, дозволила б побудувати систему міжфірмових взаємодій і дала можливість підприємствам сформувати початкові компетенції у певних сферах. Напрямами, в яких могли б бути створені такі виробництва, можуть виступати галузі, що мають стратегічне значення для національної безпеки (мікроелектроніка, фармацевтика тощо), а також галузі, пов'язані з технологіями нового технологічного укладу (робототехніка, штучний інтелект тощо).

Таким чином, за результатами проведеного аналізу, ми можемо констатувати наступне:

- відповідність між рівнями системи державного управління та рівнями національної економіки не повинна бути жорсткою, оскільки це призведе до ізоляції рівнів один від одного та до недостатньої координації заходів, що проводяться на різних рівнях. Хоча за кожним рівнем системи державного управління має бути закріплений пріоритетний для неї рівень національної економіки (і навпаки), межі між рівнями повинні бути проникними. Органи управління, розташовані на певному рівні системи державного управління, повинні мати можливість впливати на заходи ДЕП, які проводяться за межами закріпленого за ними рівня національної економіки;

- необхідно розвивати та впроваджувати інструментарій формування та управління горизонтальними зв'язками в національній економіці та стимулювати розвиток таких зв'язків;

- введене нами поняття інституційної орієнтації регіонів дозволяє класифікувати їх з погляду цілей та моделей участі у світовій системі поділу та кооперації праці. Така класифікація дозволяє адаптувати ДЕП до інституційних особливостей регіонів та розробляти ефективні заходи щодо забезпечення єдності економічного простору країни з урахуванням інституційної специфіки регіонів;

- аналіз існуючої інституційної орієнтації регіонів дозволяє говорити про слабкий рівень економічної єдності країни. З урахуванням цього, пріоритетним завданням ДЕП є розвиток національних виробничих ланцюжків, які сприятимуть формуванню міжрегіональних економічних зв'язків та формуванню єдиної системи національних економічних інтересів.

2.3. Інструменти розробки та реалізації державної економічної політики в умовах цифрової трансформації

Роль держави в економіці в даний час переживає глибоку трансформацію, обумовлену технологічними, організаційними, соціальними та економічними змінами, що відбуваються.

1. Держава перестає бути функціональною, тобто орієнтованою на виконання власних завдань, і стає сервісною, тобто надає різноманітні послуги населенню і суб'єктам господарювання. По суті, це означає повернення до первісної ролі держави як провайдера тих послуг, організувати надання яких силами приватних структур або окремих громадян економічно неефективно, важко з організаційної точки зору або загрожує небажаними соціальними наслідками. Це веде до перегляду відносин між державою та суспільством взагалі (і економічними агентами зокрема). Держава в цій ситуації не використовує населення, організації та бізнес для досягнення своїх цілей, а створює умови для найбільш ефективного функціонування та взаємодії у суспільстві та економіці. Це зокрема передбачає високий рівень відповідальності держави перед суспільством і бізнесом за виконання взятих на себе державою

обов'язків.

Насправді, зрозуміло, картина носить складніший характер. Якщо уявити функціональну та сервісну модель держави як два полюси одного континууму, то реальна держава знаходиться десь у проміжку між цими полюсами. Проте, аналіз літератури та доступних емпіричних даних та експертних суджень показує, що в даний час існує стійка тенденція до руху держави в бік сервісної моделі - зрозуміло, зі збереженням, більшою чи меншою мірою, елементів функціонального підходу [58, 101].

2. Розвиток технологій веде до трансформації взаємодії держави, суспільства та бізнесу. З одного боку, держава отримує у своє розпорядження ефективний інструмент практично тотального контролю над населенням та суб'єктами господарювання: сучасні цифрові технології дозволяють надійно відстежити поведінку будь-якої людини та фірми, виявити будь-який грошовий переказ чи іншу трансакцію тощо. Це може призвести до нового рівня контролю над економікою з боку держави, що дозволяє поставити питання про те, як саме цей контроль буде використовуватись. З іншого боку, використання «електронного уряду» та «електронної демократії» уможливлюють механізм зворотного зв'язку між урядом, населенням та бізнесом та спрощують контроль зі сторони суспільства над реалізацією політики (в т. ч. та економічної).

Нарешті, підвищується прозорість діяльності держави для населення і суб'єктів господарювання. Переведення низки процесів у цифровий формат спрощує збирання та використання інформації про них не тільки для держави, а й для сторонніх організацій. Зазначимо, що держава сама підвищує прозорість інформації про свою господарську діяльність - наприклад, переходячи до електронної моделі організації державних закупівель.

3. Держава сьогодні стає не тільки регулятором господарської діяльності та виконавцем тих функцій, реалізація яких на ринковій основі ускладнена (компенсатором провалів ринку), а й активним ринковим гравцем. Прямо, побічно (через підконтрольні структури) чи організаційно (через розподіл підрядів)

контролюючи великі підприємства у різних галузях економіки, держава тим самим, з одного боку, посилює свій потенціал як регулятора національної економіки, а з іншого боку, залучається до конфлікту інтересів між своїми функціями як регулятора та інвестора в соціально значимі проекти та своїми запитами як власника та ринкового гравця. Прикладом може бути зернова логістика в Україні, яка вже була досить розвинена і є високоприбутковим бізнесом, і витіснення з нього приватних гравців може створювати загрози для ефективності зернового ринку. Навпаки, існує безліч видів сільськогосподарської та біоресурсної логістики, які мають велике значення для продовольчої безпеки держави (овочесховища, рибна логістика тощо), і які потребують підтримки зі сторони держави, але куди державні компанії не йдуть. Підкреслимо, що це явище спостерігається в Україні, котрій традиційно висока роль держави у економіці. Наприклад, гучний проект Ілона Маска з розробки ракети-носія Falcon багато в чому був реалізований завдяки контрактній підтримці з боку NASA.

Має місце і зворотний процес. Масштабність завдань, що стоять перед державою в поєднанні з обмеженістю бюджетних коштів і недостатньою компетентністю органів державного управління в ряді сфер економічної діяльності ведуть до того, що держава все ширше залучає до виконання своїх функцій приватні комерційні структури на основі таких інструментів, як державно-приватне партнерство та аутсорсинг. Це зрощування держави і приватного капіталу викликано зростанням інвестицій, необхідних для реалізації сучасних інвестиційних та інноваційних проектів, та потребою у забезпеченні прийняттого рівня прибутковості, ризиків та гарантій дотримання інтересів для приватного капіталу.

4. Суспільство частково перебирає на себе виконання функцій держави, чому сприяють розвиток технологій (що спрощує інформаційна взаємодія) і зростання соціальної відповідальності населення. Точніше сказати, що суспільство нині частково компенсує нездатність держави компенсувати провали ринку. Традиційно саме держава займалася мобілізацією ресурсів для вирішення тих проблем, які було складно усунути на ринковій основі (інфраструктура, освіта, охорона здоров'я,

пенсійне та соціальне забезпечення тощо).

Однак важливим недоліком вирішення цих проблем силами держави є високий рівень бюрократизму та знеособленості. Вибір завдань для вирішення і виділених на них обсяг ресурсів визначається органами державного управління, найчастіше - у відриві від реальних потреб тих людей та організацій, на користь яких формально вирішуються відповідні проблеми. Саме через це виникають провали держави. Суспільство частково перебирає на себе усунення найбільш значних, на його думку, провалів. Насамперед йдеться про волонтерську та благодійну діяльність, проте важливий сам тренд: суспільство готове брати активну участь у вирішенні значущих завдань (як фінансово, так і організаційно). У цьому цікаво підкреслити, що суспільство в сучасних умовах бере на себе і компенсацію провалів ринку, тобто реалізацію проектів, залучити ресурси для яких на ринковій основі було б неможливо. Ми говоримо про підприємницькі ідеї, які були здійснені завдяки такому інструменту, як краудфандінг.

І в цьому випадку це не лише благодійні та креативні проекти, а й проекти з яскраво вираженою інноваційною та виробничою складовою. Це означає, що суспільство готове фінансувати ті проекти, які видаються йому значущими. Іншими словами, суспільство готове бути джерелом ресурсів для інноваційних проектів і необхідно створювати механізми у тому, щоб ці ресурси використовувалися систематично, задля окремих креативних підприємницьких ідей, а інтересах національної економіки загалом. Ці зміни неминуче впливають на підходи до розробки економічної політики держави та механізм її реалізації. Крім того, вони створюють додаткові ризики, пов'язані з тим, що нові інструменти та моделі взаємодії будуть використовуватися неефективно.

Проаналізуємо те, як повинні трансформуватися зміст та механізм реалізації економічної політики держави в нових технологічних, економічних та соціальних умовах. Перелічені вище зміни у взаємодії держави, суспільства та бізнесу дозволяють констатувати наявність наступних ключових тенденцій.

1. Зростає інформаційна прозорість взаємодій. Переведення більшості операцій

у цифровий формат уможливив збір та обробку інформації про всі взаємодії, і значно спростив контроль над ними.

2. Різко зросла інформаційна зв'язність основних стейкхолдерів економічної політики (держави, суспільства та суб'єктів господарювання). Це пов'язано з впровадженням нових технологічних (інтернет) та організаційних (електронний уряд та електронна демократія) інструментів для спрощення передачі інформації.

3. Збільшується організаційний взаємозв'язок стейкхолдерів економічної політики. Держава володіє найбільшими компаніями або опосередковано контролює їхню діяльність через механізм держзамовлення. Приватний бізнес активно залучається до вирішення тих завдань, які традиційно відносилися до прерогативи держави (наприклад, розвиток інфраструктури), причому робить це у партнерстві з державою. Суспільство переходить від ролі простого постачальника робочої сили та споживачів кінцевої продукції до ролі співорганізатора значущих господарських та соціальних проектів.

4. Змінюються очікування економічних агентів та суспільства від діяльності держави. Держава стає джерелом послуг, необхідних для повноцінного функціонування суспільства та економіки.

Сказане означає, що на даний час у національній економіці формується складна, взаємопов'язана екосистема, що складається з держави, економічних агентів (як комерційних, так і некомерційних організацій), елітних груп та суспільства, причому, що дуже важливо, у такій системі відсутній чітко виражений домінуючий гравець. Зрозуміло, держава має більші ресурси, ніж інші гравці, однак вона в ряді ситуацій стає лише «першою серед рівних». Найчастіше на пріоритетному дотриманні своїх інтересів можуть наполягти окремі провідні компанії чи елітні угруповання. Прикладом такої еко-системи на мікрорівні (точніше, на регіональному рівні) є кластери, які є складним переплетенням організацій і груп без чіткої вертикалі влади.

Ми вважаємо, що такі екосистеми зараз виникають і на національному рівні. Знову повторимося, що, хоча держава має вертикаль влади, проте вона не пронизує

всі сфери функціонування суспільства та економіки. При цьому зростає роль інших стейкхолдерів державної політики, які до того ж очікують, що ця вертикаль влади використовуватиметься не для виключного обслуговування державних інтересів, а для задоволення потреб стейкхолдерів. Можна стверджувати, що державна вертикаль управління вже не є єдиною вертикаллю влади в сучасному світі, при цьому одночасно різко зростає кількість і роль горизонтальних зв'язків. Саме це різноманіття зв'язків зумовлює як різке зростання зв'язності, так і трансформацію моделей взаємодії між стейкхолдерами державної економічної політики.

Очевидно, що основні історично сформовані моделі формування та реалізації державної економічної політики (дирижистська, за якої держава безпосередньо керує економікою, та ліберальна, за якої держава обмежується створенням правил гри та стимулів) виявляються неадекватними сучасним умовам. Дирижистська модель передбачає надмірне посилення ролі держави (і неминуче при цьому неефективне використання ресурсів на зміст контролюючого апарату), тоді як ліберальний підхід, навпаки, не відповідає ні очікуванням суспільства від сервісної держави, ні зростання потенціалу технологічних та організаційних інструментів.

Ми можемо констатувати, що держава в даний час стикається з проблемою переходу до нового технологічного (і одночасно - соціального та економічного) укладу. Іншими словами, йдеться про пошук нової ролі держави та нової моделі її функціонування (і, якщо говорити про проблеми більш приватного характеру, про новий підхід до формування та реалізації державної економічної політики), що відповідає умовам нового технологічного укладу (ТУ). Трансформацію переживає вся світогосподарська система, і очевидно, що має трансформуватися і модель функціонування держави. Цікаво відзначити, що в умовах нового ТУ у органів влади виникає сильна спокуса використовувати інноваційні технологічні інструменти не з метою підвищення ефективності національної економіки, а для досягнення власних цілей держави (державного апарату, бюрократії). З одного боку, сучасні технології, які роблять прозорими будь-які взаємодії між суб'єктами господарювання, дозволяють здійснювати повний контроль над економікою. Однак цей контроль поки

що має переважно фіскальний характер. Держава прагне підвищити податкові вилучення (і тим самим наростити свою ресурсну базу), виводячи з тіні ті трансакції, інформація про які в доцифрову епоху була недоступна (або її отримання було пов'язане з занадто високими витратами). Формально йдеться про дотримання законності - проте, по-перше, вилучення грошей з економіки, як ми вказували раніше, знижує інвестиційний потенціал бізнесу та купівельну спроможність домогосподарств (що веде до обмеження економічного зростання), і, по-друге, отримані державою додаткові фінансові ресурси використовуються не завжди прозоро.

Таке використання цифрових технологій може здатися різновидом дирижистського підходу, проте це не так - йдеться про посилення фіскального контролю над економікою, а не про підвищення якості управління нею (іншими словами, держава використовує новий інструментарій обмежено, тільки для посилення контролю над діяльністю суб'єктів господарювання, а не для регулювання національної економіки в цілому). Частковим виправданням для такої поведінки держави може бути те, що вона, будучи зацікавленою в т. ч. і у власній ефективності, насамперед реалізує ті заходи, пов'язані з використанням технологічних інновацій, які принесуть максимальний економічний ефект у короткостроковій перспективі. Впровадження цифрових технологій податкового контролю дозволяє отримати такий ефект. Важливо, щоб трансформація держави не обмежувалася цим, а вела в т. ч. і до застосування нових технологій у сфері формування та реалізації державної економічної політики. Ми вважаємо, що держава в новому ТУ повинна пройти через ту ж трансформацію, через яку пройшла фірма, що перетворилася з жорстко керованого, що повністю контролює використовувані у своїй господарській діяльності виробничі ресурси та протиставлена своєму зовнішньому середовищу ринкового гравця у платформу чи екосистему (саме платформи та екосистеми вважаються формами організації, що відповідають новому ТУ).

Нашу тезу можна розвинути далі. Як показано в одному з досліджень [104], для кожного технологічного устрою характерна своя форма функціонування

економічної організації. Навряд чи буде помилкою стверджувати, що кожному ТУ відповідає також своя форма функціонування держави (як специфічного різновиду організації). Звідси випливає природний висновок, що держава повинна перейти від вертикальної ієрархічної структури, що організує діяльність національної економіки для досягнення національних інтересів (тобто від структури, що змістовно відповідає фірмі, що координує свій ланцюжок поставок - саме така модель економічної організації була характерна для попереднього ТУ), до платформи (або, можливо, до екосистеми), що забезпечує ефективну взаємодію основних стейкхолдерів державної політики (в т. ч. і економічної). Саме організація такої платформи (екосистеми), створення правил її діяльності та контроль над поведінкою взаємодіючих суб'єктів мають бути метою державної економічної політики.

Подібна платформа в жодному разі не суперечить реалізованій державою тенденції до зростання прозорості господарської діяльності - навпаки, саме переключення на платформну взаємодію між стейкхолдерами державної економічної політики призведе до більшої прозорості. При цьому використання нового технологічного та організаційного інструментарію не обмежуватиметься фіскальними функціями, а охоплюватиме всі сфери взаємодії економічних агентів, що, з одного боку, дозволить державі ефективно регулювати національну економіку, а з іншого боку - дасть можливість суб'єктам господарювання активно залучати державу до вирішення своїх завдань.

У певному сенсі можна буде говорити про нову модель державно-приватного партнерства (ДПП) - гнучкішу і ефективнішу. Ця платформа надасть технологічну та інформаційну інфраструктуру для гнучкого формування ДПП для різних проектів, причому такі партнерства можуть бути двосторонніми (тобто приймати як форму залучення приватних ресурсів для вирішення суспільних завдань, як це має місце в існуючій моделі ДПП, так і форму залучення державних ресурсів задоволення потреб комерційних структур - наприклад, доступу до інформації, просування експортних ринках тощо). Це буде свого роду віртуальне державно-приватне партнерство (аналог віртуальних підприємств, добре відомих у бізнесі та сфері

споживання), створюване під вирішення конкретних завдань (що відповідає яскраво вираженої тенденції до віртуалізації суб'єктів господарювання). Запропонована нами платформа зможе організувати потік таких ДПП.

Завдяки новим технологічним інструментам держава зможе співпрацювати навіть з малими суб'єктами підприємництва (що може створити потужний стимул для розвитку приватного бізнесу), тоді як невеликі компанії отримують доступ до державних ресурсів (державне замовлення, експортне просування, технологічні розробки, що знаходяться у державній власності, юридична підтримка). Що дуже важливо, підтримку бізнесу можна буде зробити гнучкою і точковою (що вимагатиме, зрозуміло, внесення відповідних змін до законодавства). Це буде своєрідна інверсія електронної фіскальної системи - держава не лише стягуватиме гроші з суб'єктів господарювання, а й розподілятиме між ними заходи підтримки (на основі детального аналізу інформації про діяльності цих суб'єктів, яка буде доступна завдяки електронним системам контролю).

Цей підхід передбачає як технологічну, і організаційну перебудову моделі державного регулювання економіки. З технологічної точки зору, організується гнучка система інформаційного обміну між усіма стейкхолдерами державної економічної політики на основі цифрових технологій. Держава тим самим отримує можливість впливати як на суб'єкти господарювання (як окремо, так і на їх певні сукупності), так і на їх взаємозв'язки.

Щодо організаційної складової, то у держави виникає можливість довести свої заходи щодо регулювання національної економіки до окремих суб'єктів підприємництва та формувати господарські об'єднання, спрямовані на досягнення цілей державної економічної політики. Така платформа створює підґрунтя для функціонування національної економіки як єдиного цілого.

Платформенна модель передбачає державну власність попри всі виробничі активи - вона покликана підвищити ефективність ринкової економіки, у якій присутня приватна власність коштом виробництва, вільний ринок і конкуренція. У ньому не ставляться директивні мети і планується діяльність кожного підприємства -

контроль зберігається за власниками і призначеними ними менеджментом. Регулювання з боку держави доповнюється саморегулюванням компаній, їх взаємною координацією.

Зрештою, у платформній моделі окреме підприємство не є виключно об'єктом управління - воно є самостійним учасником спільних дій з реалізації завдань державної економічної політики. Це, зокрема, досягається завдяки розвиненому двосторонньому зв'язку (у т. ч. за допомогою електронного уряду), за рахунок чого окремі організації можуть впливати як на зміст державної економічної політики, так і на вибір інструментів її реалізації.

Платформа покликана підвищити ефективність взаємодії стейкхолдерів державної економічної політики один з одним і дати державі інструмент щодо гнучкого регулювання національної економіки та координування діяльності суб'єктів господарювання. Роль такої платформи – запропонувати учасникам господарської діяльності послуги з координації їх зусиль для досягнення спільних цілей у рамках державної політики (саме надання таких послуг є сутністю діяльності платформ).

Це - подальший розвиток концепції сервісної держави (зазначимо, що в цьому випадку принципово змінюється підхід до розуміння сутності податків, які набувають, принаймні частково, ролі плати за послуги з координації). При цьому, як уже було сказано, платформна модель завдяки використанню інноваційних цифрових технологій може, у разі потреби, забезпечити високий рівень контролю над національною економікою.

Однак можливості контролю над економікою з боку держави у нормальній ситуації (за відсутності надзвичайних ситуацій тощо) нівелюються, по-перше, наявністю у підприємств та організацій свободи прийняття управлінських рішень, по-друге, можливістю ринкових гравців впливати на формування державної економічної політики за рахунок механізму зворотного зв'язку, і, по-третє, відсутністю у держави прагнення нарощувати свої трансакційні витрати з допомогою повного перемикання управління економікою.

У повному вигляді платформний підхід до регулювання національної

економіки поки що не було реалізовано в жодній країні світу. Тим не менш, його окремі елементи вже представлені в низці держав, у т. ч. і в Україні (такі, наприклад, як електронні платформи державних закупівель, електронні системи адміністративних послуг).

Певну схожість з нашою концепцією мають проекти розробки технологічних платформ [151] - проте вони все ж таки швидше продовжують дирижистський підхід (вибудовування потужних компаній і галузей у критичних важливих для національної безпеки та національної економіки сферах), ніж відображають платформний підхід до управління національною економікою. Тим не менш, принаймні частина цих технологічних платформ може бути використана як інфраструктурна база для державної платформної економічної політики.

Приватний бізнес просунувся у створенні платформ набагато далі, проте, очевидно, ці платформи служать комерційним інтересам їхніх власників. Держава могла б, з одного боку, враховуючи досвід уже впроваджених окремих електронних та мережевих інструментів регулювання національної економіки, а з іншого - спираючись на моделі функціонування приватних платформ, створити державну платформу (екосистему) підтримки національної економіки. Відмінні риси економічної політики, побудованої на платформному підході, наведено у таблиці 2.1.

Завдання цифрової платформи державної економічної політики, на нашу думку, можна розбити на два блоки: сервісний і регулюючий (які, зрозуміло, тісно пов'язані один з одним). У рамках сервісного блоку держава надає учасникам господарської діяльності різноманітні послуги, покликані підвищити їхню ефективність. Регулюючий блок спрямований на забезпечення суб'єктами господарювання вимог чинного законодавства та цілей державної економічної політики.

Завдання платформи державної економічної політики (зазначимо, що цей перелік не є вичерпним, ми назвали лише ті функції, наявність яких на платформі має першорядне значення) наступні:

Таблиця 2.1

Порівняльний аналіз різних підходів до формування та реалізації державної економічної політики

Характеристика	Дирижистський підхід	Ліберальний підхід	Платформенний підхід
Цілі	Цілеспрямоване створення підприємств і галузей, які претендують на глобальне лідерство	Створення умов для ефективного функціонування національного бізнесу та виникнення у нього стійких конкурентних	Створення умов для ефективного використання державних і приватних ресурсів шляхом їх гнучкого оптимального комбінування
Інструменти	Адміністративний контроль над економікою (з пріоритетною увагою галузям і підприємствам, що претендують на лідерство)	Система інститутів, стимулів та обмежень, що заохочують розвиток бізнесу	Платформенна інфраструктура для взаємодії стейкхолдерів державної економічної політики
Переваги	Сприятливий для наздоганяючого розвитку та технологічного ривка. Зручний у ситуації ресурсних обмежень	Забезпечує суб'єктам господарювання прозоре середовище ведення бізнесу	Створення інфраструктури ведення бізнесу зі збереженням державного контролю над її функціонуванням
Недоліки	Непрозорість розподілу ресурсів. Ризики неефективного використання ресурсів. Високі витрати на контроль. Ризики одержавлення економіки	Вимагає для свого існування системи ефективних ринкових та державних інститутів	Складність освоєння в силу інноваційного характеру. Ризики впровадження різного роду рейтингів на довільній основі. Високі витрати на забезпечення інформаційної безпеки. Орієнтація на підвищення ефективності вже існуючого бізнесу, а не на створення нового

- нормативно-правовий супровід діяльності суб'єктів господарювання (включаючи сприяння у виконанні норм чинного законодавства). В ідеалі для кожної компанії може бути сформований її юридичний профіль (систематизований аналіз її потреб у нормативно-правовому супроводі з рекомендаціями щодо їх задоволення). Це супроводження носить як інформаційно-консультаційний (надання необхідної інформації з юридичної підтримки діяльності), так і технологічний (автоматизований контроль над дотриманням компанією норм чинного законодавства з можливістю їх примусового виконання на основі регуляторних технологій);

- сприяння у підборі оптимального контрагента з урахуванням специфічних потреб конкретного підприємства (у ролі контрагента можуть виступати постачальник, споживач, банк, орган виконавчої влади, що відповідає за регулювання тієї чи іншої сфери діяльності тощо). Ця функція включає надання інформацію про потенційних контрагентів. У разі потреби (наприклад, при виникненні потреби у посиленні державного контролю над економікою) ця функція може бути використана для примусового вибудовування виробничих ланцюжків на користь забезпечення національної безпеки. Наявність цієї функції показує, що налаштування платформи державного регулювання економіки можуть бути різними для різних економічних та політичних ситуацій. У разі необхідності переведення національної економіки на військові рейки або запровадження надзвичайної ситуації така платформа може бути використана для мобілізації підприємств. Можна буде говорити про своєрідну «інформаційну реквізицію» компаній або їхні активи - формально залишаючись у приватній власності, вони надійдуть під повний контроль держави, який забезпечуватиметься за допомогою регуляторних технологій;

- надання інструментарію для вибудовування взаємодії між контрагентами (консультаційна допомога, рекомендації щодо вибудовування оптимального виробничого ланцюжка, у разі потреби - логістична, юридична та платіжна інфраструктура; для відповідних функцій можуть залучатися зовнішні виконавці).

Зокрема, на цій платформі може бути реалізована система «розумних контрактів» за технологією блокчейн, яка забезпечуватиме дотримання учасниками

господарської діяльності своїх контрактних зобов'язань. «Розумні контракти» забезпечують у разі подвійну гарантію сумлінності підприємств: з допомогою технології блокчейн і завдяки тому, що сама платформа управляється державою як гарантом законності. Ця функція може бути м'яким «підштовхуванням» бізнесу до прийняття вигідних для нього рішень, які одночасно сприяли б досягненню державних цілей. Обробка інформації про поведінку суб'єктів підприємництва за допомогою великих даних та штучного інтелекту дозволить ідентифікувати ринкові профілі компаній та на основі їх рекомендувати для кожної компанії ті варіанти поведінки компаній, які, відповідаючи інтересам бізнесу, сприятимуть досягненню цілей державної економічної політики. Ми вважаємо, що саме за рахунок такого м'якого «підштовхування» бізнес вбудовуватиметься у досягнення цілей державної економічної політики на національному, регіональному, місцевому та галузевому рівнях.

Таким чином, буде реалізована не ідея індикативного планування, а індикативного управління, з охопленням усіх функцій управління. Платформа може надавати в розпорядження користувачів необхідну для них логістичну, юридичну чи платіжну інфраструктуру, проте їй не обов'язково бути її оператором. Вона може залучати для цих цілей зовнішні сервіси, а сама виступати як зручна надбудова (інтерфейсу) над ними, інтегруючи їх в загальний сервісний пакет.

Ще одним очевидним інфраструктурним напрямком діяльності такої платформи є її використання для реалізації потенціалу промислового інтернету речей та створення цифрових підприємств. Через таку платформу компанії могли б гнучко формувати єдині розподілені структури для реалізації своїх проектів і координувати свою діяльність не тільки з організаційної, але і з виробничої точки зору. Іншими словами, здійснювалася б не тільки координація управління на рівні підприємств (узгодження стратегій та заходів, документообіг тощо), а й управління єдиним виробничим процесом (через тимчасове об'єднання компаній, що співпрацюють, в єдине цифрове підприємство).

Фактично це означає, що пропонована нами платформа буде виступати як

мегаоператор хмарної інфраструктури на користь національної економіки (міграція в хмари - теж одна з ключових тенденцій цифровізації). Така інфраструктура спростить українським підприємствам перехід до нового технологічного укладу та знизить ризики зовнішнього негативного впливу (хмарна інфраструктура перебуватиме в Україні).

Дана пропозиція повністю відповідає магістральним напрямам розвитку світової економіки. Країни-лідери створюють своїх глобальних мегаоператорів хмарної інфраструктури (таких як Google);

- інструментарій багатосторонньої взаємодії стейкхолдерів державної економічної політики, який дозволить узгоджувати їх інтереси (наприклад, для забезпечення регіонального розвитку чи протидії кризі). По суті, йдеться про вихід «електронного уряду» на новий рівень розвитку та про його вбудовування у цю платформу. Специфічним напрямом реалізації цієї функції може бути «цифрове лобювання», тобто просування окремими економічними агентами (або їх об'єднаннями) своїх інтересів з метою їхнього подальшого закріплення в нормативній базі;

- модуль підготовки рекомендацій щодо розробки економічної політики. Завдяки наявності великого обсягу даних про стан економіки на всіх рівнях та можливості їх обробки за допомогою штучного інтелекту (що зокрема дозволяє прогнозувати прямі та непрямі наслідки заходів у рамках державної економічної політики) інформаційна система платформи може готувати для осіб, що приймають рішення, ефективні рекомендації щодо оптимальних заходів у сфері економічної політики. У жодному разі не йдеться про роботизацію або алгоритмізацію економічної політики. Ми лише говоримо про те, що система готуватиме рекомендації, тоді як остаточне рішення щодо вживаних заходів прийматиметься уповноваженими органами державної влади. По суті, йдеться про розробку «цифрового двійника» («аватара») національної економіки (що цілком відповідає тенденції до створення цифрових двійників керованих об'єктів, характерної для сучасної економіки). Хоча таке завдання в даний час може здатися фантастичним,

проте швидкий кількісний і якісний розвиток технологій, на нашу думку, у середньостроковій перспективі усуне всі перешкоди на шляху до її вирішення. Легко переконатися, що кожна з представлених вище функцій включає елементи сервісного і регулюючого блоку (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Структура функцій цифрової платформи державної економічної політики

Функція	Сервісна компонента	Регулююча компонента
Нормативно-правовий супровід діяльності	Інформаційно-консультаційна підтримка діяльності організації	Автоматизований контроль за дотриманням норм чинного законодавства
Сприяння у підборі оптимального контрагента	Інформаційно-консультаційна підтримка вибору оптимального партнера з урахуванням потреб організації	Можливість вибудовування виробничих ланцюжків на користь держави
Надання інструментарію для вибудовування взаємодії між контрагентами	Сервісний супровід співпраці між компаніями	Можливість «м'якого підштовхування» бізнесу до прийняття вигідних для нього, але при цьому відповідних інтересам держави рішень
Надання інструментарію для узгодження інтересів	Цифровий майданчик для узгодження інтересів різних стейкхолдерів	Автоматизований контроль виконання рішень, прийнятих у результаті погодження
Підготовка рекомендацій щодо формування економічної політики	Врахування інтересів різних гравців	Автоматизований контроль за виконанням вимог економічної політики

Аналіз даних, представлених у таблиці, показує, що розглянута нами цифрова платформа спиратиметься на активне використання штучного інтелекту, великих даних, формування профілів учасників господарської діяльності, розробку рекомендацій для них та автоматизоване виконання ключових положень економічної політики. Загалом це відповідає основним напрямам цифровізації господарської діяльності. Важливо підкреслити, що ця цифрова платформа стане зручною технологічною основою для екосистеми національної економічної політики. Крім того, вона буде основою для організації гнучких форм міжфірмового

співробітництва (віртуальних підприємств) та співпраці між державою та бізнесом (віртуальних державно-приватних партнерств), а також залучення віртуальних підприємств до державно-приватних партнерств.

Гнучкість - одна із ключових ознак сучасних господарських відносин, тоді як існуючі форми співробітництва (особливо з участю держави) високої гнучкістю не мають. Пропонована платформа дозволить усунути цю проблему, яка має системний характер. Впровадження платформи державної економічної політики не означає, що держава відмовиться від інших інструментів регулювання економіки. Реальна національна економіка є багатоукладною (в т. ч. і з технологічної точки зору), домінування одного укладу не виключає збереження пережитків (іноді вельми значних) попередніх ТУ, і інструменти регулювання національної економіки повинні відображати цю багатоукладність. Крім того, в окремих випадках використання платформного підходу не призведе до зниження, а до зростання трансакційних витрат. Зокрема, при регулюванні діяльності системно значущих підприємств більш доцільним видається використання двосторонньої («держава - компанія»), а не багатосторонньої (платформного) взаємодії, оскільки це дозволить підвищити ефективність державної економічної політики стосовно таких компаній за рахунок її адресності. Це, однак, не виключає того, що ці системно значущі підприємства будуть використовувати цю платформу у своїх інтересах.

Зрозуміло, пропонована нами платформна модель реалізації державної політики не є ідеальною, їй притаманний ряд недоліків. Ключовим з них, на нашу думку, є те, що платформи орієнтовані переважно на перерозподіл наявних ресурсів, а не на створення нових. Тим не менш, у нашій моделі цей недолік не має великого значення. Дана платформа буде зручною інфраструктурою для ведення бізнесу, її наявність підвищить інвестиційну привабливість України і уможливить створення нових підприємств. Ще один важливий ризик полягає в тому, що при об'єднанні національної економіки в єдину цифрову систему різко зростає її вразливість перед зовнішніми загрозами. Фактично відключення такої платформи може спричинити повне блокування функціонування національної економіки.

Враховуючи сучасну ситуацію війни Росії проти України, загрози для платформи можуть бути як цифровими (кібератаки), так і політичними. Що ж до кіберзагроз, то функціонування такої платформи вимагатиме значних витрат на забезпечення її інформаційної безпеки.

Таким чином, за результатами поданих вище міркувань, можна зробити такі висновки:

- перехід до нового технологічного укладу вимагає відповідної трансформації держави в цілому та інструментарію формування та реалізації державної економічної політики, щоб він відповідав зміненим соціальним, економічним і технологічним умовам;

- в даний час впровадження цифрового інструментарію в державному управлінні пов'язано з виконанням сервісних (адміністративні послуги) або контрольних-наглядових (оподаткування, соціальний рейтинг) функцій. Ми вважаємо, що потенціал цифрових технологій необхідно використовувати як контроль над економікою, а й її регулювання;

- як інструмент реалізації державної економічної політики ми пропонуємо відповідну платформу, яка зробить більш ефективною взаємодію між державою, суб'єктами господарювання та суспільством. Саме платформи (і екосистеми) є формою організації, що відповідає новому технологічному укладу;

- дана платформа повинна забезпечувати доступ до всієї інфраструктури, необхідної для організації економічних взаємодій;

- платформа може забезпечувати різний рівень контролю над національною економікою з боку держави. У звичайних умовах може йтися про координацію діяльності суб'єктів господарювання. Хоча ця мета не є пріоритетною, дана платформа може бути використана для «інформаційної мобілізації» національної економіки у разі надзвичайних ситуацій. Використання платформи дозволить налаштувати взаємодію компаній так, що вони будуть спрямовані на реалізацію завдань державної економічної політики;

- незважаючи на те, що впровадження такої платформи пов'язане зі значними

витратами (на формування відповідної інфраструктури та забезпечення її функціонування та безпеки), служить джерелом нових ризиків (перш за все, через кіберзагрози) і може спричинити побоювання з боку суспільства та ринкових гравців щодо надмірно суворого контролю за національною економікою, впроваджувати її все-таки необхідно. В іншому випадку інструментарій впровадження та реалізації державної економічної політики буде в нашій країні набагато менш ефективним через технологічну відсталість.

Висновки до розділу 2

1. Грунтуючись на структурно-функціональних особливостях процесу глобалізації виділено властивості фінансового капіталу (глобальність, волатильність, мобільність, фіктивність, нерівномірність у розподілі), ризики глобалізації (інфекційність криз, підрив фінансової стабільності, системний ризик фінансового сектора, ризик пенсійного сектора, втеча капіталу та глобальні податкові втрати, зростаюча податкова конкуренція, криміналізація фінансової системи, нерівномірний розподіл капіталу, вразливе становище країн, що розвиваються, втрата національного суверенітету визначення національних показників на глобальному рівні) та відповідні заходи держави в економічній політиці (макропруденційний підхід та макропруденційні інструменти, інституційні зміни регулюючих органів, законодавче регулювання учасників ринку, заходи щодо деофшоризації економіки, дії держави щодо проблеми розмивання бази оподаткування та виведення прибутку з під оподаткування, національна податкова політика).

2. Розвинуто підходи до виділення взаємозв'язків за рівнями державної економічної політики, що передбачають: розвиток та впровадження інструментарію формування та управління горизонтальними зв'язками в національній економіці та стимулювання розвитку таких зв'язків; інституційну орієнтацію регіонів (стратегічні напрями розвитку регіонів з погляду їх вбудовування у світову економічну систему

поділу та кооперації праці), що дозволяє класифікувати їх з погляду цілей та моделей участі у світовій системі поділу та кооперації праці, а саме: пряма чи опосередкована участь у світовій економіці (у першому випадку провідні економічні галузі регіону безпосередньо пов'язані зі світовою економікою через імпорт сировини чи експорт готової продукції. За непрямой участі економіка регіону вбудована в національні виробничі ланцюжки як проміжна ланка, і прямого виходу на світову економіку не має); орієнтація на певні ринки (наявність або відсутність географічної спеціалізації. За наявності географічної спеціалізації регіон співпрацює з конкретною країною (або групою близьких країн). Відсутність географічної спеціалізації передбачає, що партнерами регіону є різні частини світу); додана вартість, що створюється (та вигода, яку отримує регіон від участі у світовому ринку, чи є він постачальником природних ресурсів або продукції з низькою доданою вартістю, або він виступає як повноправний учасник глобальних виробничих ланцюжків).

3. Сформовано підходи до реалізації державної економічної політики на засадах платформенної моделі, що передбачає технологічну (організується гнучка система інформаційного обміну між усіма стейкхолдерами державної економічної політики на основі цифрових технологій) і організаційну (у держави виникає можливість довести свої заходи щодо регулювання національної економіки до окремих суб'єктів підприємництва та формувати господарські об'єднання, спрямовані на досягнення цілей державної економічної політики) складові, яка відрізняється від раніше існуючих цілями створення умов для ефективного використання державних і приватних ресурсів шляхом їх гнучкого оптимального комбінування та інструментами платформенної інфраструктури для взаємодії стейкхолдерів державної економічної політики.

4. Розроблено комплекс функцій цифрової платформи державної економічної політики за сервісною та регулюючою компонентами, а саме: нормативно-правовий супровід діяльності (інформаційно-консультаційна підтримка діяльності організації

та автоматизований контроль за дотриманням норм чинного законодавства); сприяння у підборі оптимального контрагента (інформаційно-консультаційна підтримка вибору оптимального партнера з урахуванням потреб організації та можливість вибудовування виробничих ланцюжків на користь держави); надання інструментарію для вибудовування взаємодії між контрагентами (сервісний супровід співпраці між компаніями та можливість «м'якого підштовхування» бізнесу до прийняття вигідних для нього, але при цьому відповідних інтересам держави рішень); надання інструментарію для узгодження інтересів (цифровий майданчик для узгодження інтересів різних стейкхолдерів та автоматизований контроль виконання рішень, прийнятих у результаті погодження); підготовка рекомендацій щодо формування економічної політики (врахування інтересів різних гравців та автоматизований контроль за виконанням вимог економічної політики).

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3.1. Механізм та спрямованість трансформації державної економічної політики

Технологічний розвиток світової економіки, впровадження нових форм взаємодії між суб'єктами господарювання, трансформація цінностей і моделей поведінки людей ведуть до необхідності зміни державної економічної політики - як з точки зору її цілей, так і використовуваних інструментів. Найбільш наочним прикладом такої зміни стала реакція світової спільноти на COVID-19 - досягнення максимальних темпів економічного зростання перестало бути ключовою метою урядів, на перший план вийшла безумовна орієнтація на недопущення загибелі людей, через що на досить тривалий термін світова економіка була, за мовчазною згодою урядів практично всіх країн, фактично «виключеною». Ця мовчазна солідарність країн, різнилась за рівнем економічного розвитку, типу правлячого режиму, типу культури тощо, служить найкращим доказом глибини змін, що відбуваються у суспільстві. Економічна політика була, у свою чергу, швидко переорієнтована на мінімізацію негативних наслідків такого рішення, для чого використовувалися досить сильні та нетрадиційні інструменти (досить згадати готовність ФРС викупувати активи приватних компаній та вибухове нарощування боргу США, а також безумовні виплати населенню США підтримки його купівельної спроможності, що з Америки, з її традиційним відторгненням зрівняльних та соціалістичних моделей, не типово).

Ці зміни дозволяють поставити питання про те, який вигляд повинен мати державна економічна політика (ДЕП) у нових умовах (і, більш конкретно, яким має бути вигляд ДЕП України з урахуванням специфіки нашої країни). Уточнимо, що не

йдеться про повну розробку ДЕП (очевидно, що вирішити таке завдання в рамках дисертаційного дослідження неможливо). Ми обмежимося тим, що спробуємо визначити, під впливом яких факторів і як саме трансформуватиметься ДЕП України.

Те, що відбувається трансформація економіки та суспільства вже порівняно докладно вивчена у світовій та вітчизняній науковій літературі. Тим не менш, можна констатувати, що в наявних джерелах не пропонується повної картини змін, що відбуваються. Основна увага фахівців приділяється розвитку нового технологічного укладу, ґрунтованого на цифрових технологіях, і при цьому дослідники зосереджуються переважно на технологічних трансформаціях (тобто на тому, як перетворюється господарська діяльність та державна політика за рахунок використання інноваційних технологічних інструментів) [68, 69].

Цікаво підкреслити, що новий технологічний уклад розглядається виключно як цифровий, при цьому інші зміни аналізуються порівняно рідко (наприклад, перехід до безвуглецевої енергетики, який досліджується як самостійний технологічний феномен, а не як елемент переходу до нового технологічного укладу). Організаційні трансформації, як правило, вивчаються окремо (йдеться про поширення гнучкої зайнятості, перехід від фірм до платформ і екосистем тощо), хоча вони становлять невід'ємну частину переходу до нового технологічного укладу (ТУ). Ще менше уваги приділяється ціннісній трансформації суспільства, зміні запитів населення. Ця проблематика вивчається переважно соціологами та політологами, але без прив'язки до заходів ДЕП. Навпаки, єдиним аспектом цієї ціннісної трансформації, що знайшов відображення в економічних роботах є запит на справедливість у формі надання безумовного базового доходу.

Ми спробуємо дати короткий огляд цих змін та опишемо те, як вони можуть вплинути на ДЕП нашої країни. При цьому, ми виходимо з уявлення про те, що трансформація світової економіки і суспільства, що відбувається, в цілому проявляється на трьох рівнях: технологічному, організаційному і ціннісному (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Напрями трансформації світової економіки

Вид	Зміст трансформації
Технологічна трансформація	- Цифрова трансформація: переведення виробничих процесів, продуктів та взаємодій у цифрову форму, заміщення людини капіталом навіть у тих сферах, які традиційно вважалися такими, що стосуються виняткової прерогативи живої праці; - ресурсна трансформація: зростання ролі безвуглецевої енергетики, збільшення значущості нетрадиційних корисних копалин (сланцева нафта, літій для акумуляторів тощо); - Зелена економіка: вимога мінімальної шкоди для довкілля, максимально повна переробка відходів (циркулярна економіка)
Організаційна трансформація	Ослаблення ролі інститутів, що передбачають довгострокові відносини з фіксованими зобов'язаннями, поступовий перехід до гнучких форм взаємодії на всіх рівнях господарського життя
Ціннісна трансформація	Вимога безумовного пріоритету людської індивідуальності, поваги до її унікальних особливостей та запитів, цінність людського життя, розмивання поняття «норма»

Технологічна трансформація на глобальному рівні веде до відмирання старих моделей організації виробничої діяльності та до виникнення нових джерел ефективності. Прикладом може бути Китай, різкий економічний ривок якого був багато в чому зумовлений тим, що масово виводилися виробництва з розвинених країн завдяки низькій вартості місцевої робочої сили. Однак роботизація знижує потребу в робочій силі (точніше, вартість робочої сили перестає бути ключовим фактором, що визначає витрати виробництва) і дозволяє повернути виробництва в розвинені країни (у цьому полягає стратегія нової індустріалізації Америки, спробу реалізації якої зробила адміністрація Дональда Трампа). Трудомісткі виробництва поступово відмирають і заміщуються капіталомісткими (як наслідок, ключовою конкурентною перевагою країни стає забезпеченість капіталом - як передовим виробничим, так і фінансовим, необхідним для реалізації капіталомістких проектів).

Забезпеченість капіталом дозволяє частково подолати навіть нестачу традиційних природних ресурсів - наочним прикладом може бути сланцева революція в США, яка дала можливість залучити в розробку родовища

нетрадиційної нафти і газу і створила значні загрози для історичних лідерів нафтогазового ринку (Саудівської Аравії та Росії). Успіх сланцевої революції визначався насамперед високим рівнем розвитку нафтогазових технологій у США, високою забезпеченістю інфраструктурою з транспортування та переробки нафти та легким доступом до капіталу (як за обсягом, так і за вартістю).

Технологічна трансформація означає, що країнам-лідерам попередньої технологічної хвилі необхідно розробляти стратегії адаптацію нової реальності. Чим ефективнішою була національна економіка на попередньому етапі розвитку світової господарської системи, тим більш руйнівними наслідками загрожує для неї перехід до нового технологічного укладу (ТУ). Навпаки, для країн, які не змогли увійти до складу провідних економік попереднього ТУ, новий ТУ відкриває можливість стати одним із світових лідерів за рахунок прискореного освоєння нових технологій.

Завдання ДЕП полягає у знаходженні правильного балансу між захистом від небезпечних наслідків технологічної трансформації (цифрова нерівність, цифрове безробіття тощо) та використанням її позитивного потенціалу (підвищення ефективності бізнесу та державного управління на основі нових технологій) [33, 35]. При цьому реагувати треба не лише на необхідність освоєння нових технологій. ДЕП повинна мати комплексний характер, який, з одного боку, забезпечить конкурентоспроможність національної економіки на основі нових технологічних та організаційних інструментів, а з іншого боку, дозволить мінімізувати ризики, пов'язані з переходом до нового ТУ (таких, наприклад, як загроза цифрового безробіття або різке падіння виручки від експорту вуглеводнів через перехід світової економіки до нового енергетичного балансу). При цьому винятково важлива наявність продуманої ДЕП, орієнтованої на досягнення цих цілей: очікувати, що відповідні завдання будуть вирішені виключно за рахунок ринкового саморегулювання, недалекоглядно та некоректно.

Зазначимо, що перехід до нового ТУ не повинен являти собою звичайну закупівлю передового іноземного обладнання та технологій та їх використання для організації виробництва в нашій країні. Такий захід може бути прийнятним як

перший крок, однак стратегічним завданням є вибудовування повноцінної національної екосистеми нового ТУ, здатної забезпечувати потреби національної економіки і при цьому орієнтованої в т. ч. і на експортні поставки (оскільки український ринок занадто малий для того, щоб забезпечити достатній обсяг попиту, і вихід світовий ринок позитивно позначається конкурентоспроможності і якості продукції).

Партнерство з іноземними постачальниками може бути лише першим етапом, а мета ДЕП з урахуванням переходу до нового ТУ полягає у трансфері технологій та у формуванні умов для розвитку вітчизняних виробництв сучасного обладнання, створення інжинірингових, сервісних та проектних компаній, які в комплексі будуть здатні забезпечити весь ланцюжок від розробки інноваційних технологій до їх повного впровадження у виробничий процес, причому як в Україні, так і за кордоном, а також утилізацію (оскільки циркулярна економіка є однією зі складових нового ТУ).

Очевидно, що невід'ємним елементом такої екосистеми має бути фінансова підтримка інноваційного підприємництва. Іншими словами, Україна за рахунок своїх ресурсів і ресурсів дружніх держав повинна бути здатна постачати підприємницьке співтовариство фінансовими коштами в необхідному обсязі та за прийнятною вартістю. Це негайно вказує на необхідність виходу української ДЕП на наднаціональний рівень - нашій країні важливо сформувати первинний експортний ринок споживачів вітчизняної інноваційної продукції (для зростання попиту на цю продукцію, збільшення виручки та зниження витрат).

Для її вирішення Україна може використовувати переваги глобальних виробничих ланцюжків відповідно до моделі, що реалізується економіками розвинених країн: в Україні слід зосередити найбільш значущі з точки зору створення доданої вартості компетенції (розробка, дизайн, брендинг, сервіс), тоді як значна частина виробництв спочатку може розміщуватися у країнах ЄС, з перспективами їх поступової локалізації у нашій країні (проте локалізувати слід ті етапи виробничої ланцюжка, які або мають критичне значення на формування

національних компетенцій, або виконуються в Україні ефективніше).

Ця модель дозволила б використовувати вже існуючі конкурентні переваги нашої країни: російські виробники ефективно займаються розробкою продукції та координацією виробничих ланцюжків. Однак для максимальної реалізації їхнього потенціалу необхідно забезпечити їм державну підтримку за такими напрямками:

- фінансування розробок на пільгових умовах. На жаль, доступ до капіталу в Україні дуже ускладнений, через що інноваційні компанії, як тільки досягнуть перших успіхів у розробці та комерціалізації свого продукту, прагнуть перереєструватися за кордоном. Ще однією проблемою є надмірний контроль з боку силових структур - йдеться саме про контроль над фінансуванням компаній. Як показують окремі «гучні справи», силові структури часто схильні бачити в типових для інноваційного, венчурного інвестування провалах і втратах злий умисел і нецільове витрачання коштів. Це додатково ускладнює фінансування інновацій у нашій країні (яке і так стикається з величезними труднощами);

- сприяння просуванню в Україні та за кордоном. В Україні її вітчизняні інноваційні розробки (навіть ті, які за співвідношенням ціна-якість є ефективнішими, ніж західні аналоги) відчувають великі проблеми зі збутом, оскільки великі українські підприємства (основні споживачі відповідної продукції) воліють закуповувати аналогічні продукти у перевірених іноземних постачальників. Що стосується експорту, то українським компаніям не вистачає маркетингових компетенцій, через що вітчизняні розробки нерідко продаються за кордоном під брендами іноземних компаній. В результаті значна частина доданої вартості залишається в іноземних партнерів, а українські виробники позбавляються можливості самостійно просувати на зарубіжних ринках власну продукцію;

- вибудовування партнерств між українськими виробниками з метою формування комплексних, інтегрованих рішень. Однією з причин, чому навіть вітчизняні компанії віддають перевагу іноземним постачальникам, є те, що закордонні виробники, як правило, пропонують комплексне рішення, тоді як українські фірми продають окремі продукти (тоді як для розробки повноцінних

комплексних рішень у них поки бракує ресурсів та компетенцій). Допомога держави в організації співробітництва між ними (в т. ч. через вибудовування технологічних ланцюжків для державних потреб та формування спеціалізованих структур - системних інтеграторів) могла б допомогти подолати цю проблему та створити умови для виходу вітчизняних виробників на новий рівень технологічних та продуктових компетенцій;

- забезпечення сервісного супроводу. Величезною проблемою вітчизняної продукції з погляду її конкурентоспроможності (проявляється як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку) є те, що іноземні компанії пропонують не тільки комплексний продукт, але і його повноцінний сервісний супровід, що істотно знижує витрати споживача, пов'язані із використанням цього продукту. Сервісне супроводження включає у собі як технічний сервіс, так й пільгове фінансування, сприяння в утилізації (тут знову слід згадати про циркулярної економіці) тощо.

Власними силами українські компанії поки що такий рівень сервісу забезпечити неспроможні, через що вони програють іноземним конкурентам. Державі необхідно сприяти у формуванні глобальних мереж сервісного супроводу та у залученні вітчизняних та іноземних компаній до участі у таких мережах.

Сказане вище означає, що українська ДЕП має бути орієнтована на формування національної екосистеми нового технологічного укладу. Постановка інших цілей (простий розвиток виробництв тощо) не дозволить ліквідувати відставання нашої країни від провідних економік світу, оскільки носить точковий, а не системний характер. Важливою проблемою є доцільність вибудовування такої повноцінної екосистеми в рамках однієї країни, оскільки це суперечить характерним для світової економіки тенденції глобалізації та вибудовування єдиної системи поділу та кооперації праці.

Фахівці зазначають, що тенденція до тотальної глобалізації залишилася у минулому. Це не означає, зрозуміло, повного розвалу єдиної світової системи господарства, але веде до прагнення держав забезпечити більш високий рівень автономності національних економік. Як було зазначено вище, нові технології

дозволяють забезпечити ефективність виробництв у межах однієї країни, без вибудовування складних глобальних виробничих ланцюжків. Таким чином, на ранній стадії нового ТУ досягти успіху у формуванні національної екосистеми цього укладу можна навіть у рамках порівняно невеликої економіки (такої, як українська).

Зрозуміло, більші економіки будуть все одно мати переваги, проте на ранній стадії ефект від нових технологій може бути досить значущим для того, щоб перекрити брак ефекту масштабу. Це показує приклад багатьох великих інноваційних технологій, які незалежно запускалися в різних країнах світу, і практично всюди існували локальні компанії, які займалися відповідними виробництвами. І лише з часом, зі зростанням капіталомісткості проектів щодо вдосконалення цих технологій, вони стали поступово заміщатися національними, а пізніше - і глобальними компаніями в рамках серії угод зі злиття та поглинання.

Необхідно скористатися тимчасовим заморожуванням глобалізації для створення власної екосистеми нового ТУ, а потім поступово просувати продукцію цієї екосистеми на світовому ринку. Тільки таким чином, на думку автора, Україна зможе зайняти гідне місце у світовій системі поділу та кооперації праці. Організаційна трансформація економіки полягає у відмові від постійних, жорстких форм співробітництва, що передбачають настільки ж жорсткі зобов'язання їх учасників, і перехід до більш гнучких, цільових, проектних форм взаємодії. Приватним випадком такої трансформації є повсюдне поширення різноманітних віртуальних структур, бурхливий розвиток екосистем і платформеної економіки.

Дуже яскраво ці організаційні зміни виявляються у сфері зайнятості. Відбувається повсюдний перехід до гнучких контрактів, що не передбачає постійної заробітної плати (або, як мінімум, суттєво знижує частку фіксованої складової в сукупному доході працівника). Виплати здійснюються за виконання конкретних завдань, при цьому, на відміну від відрядної форми оплати праці, фактичний роботодавець не бере на себе зобов'язання щодо забезпечення працівника такими завданнями. Інакше кажучи, ринкові ризики переносяться на робітників.

Для різних ринків праці це має різні наслідки. Якщо у сфері

висококваліфікованого персоналу, що має унікальні компетенції, такі «нові контракти» відкривають шлях до максимізації свого доходу, то для масових професій, що не вимагають високої кваліфікації, це веде до зниження доходу працівників, посилення трудового навантаження, погіршення якості життя та фінансової нестабільності. Прикладами таких негативних наслідків можуть бути різні види платформеної зайнятості (наприклад робота водіїв на платформі Uber). Зазначимо, що, за рахунок зниження витрат для споживачів, такі платформенні моделі надання послуг виграють у конкуренції з традиційним бізнесом (у випадку з Uber - з таксопарками). В результаті професійні співробітники змушені погоджуватися зі зниженням доходу та погіршенням умов праці. Гонитва за ефективністю у такому разі обертається деградацією людського капіталу.

У поєднанні з тим ударом, який завдає по багатьох традиційних професій і видів діяльності технологічна трансформація (через яку потреба в працівниках низки спеціальностей зникає через автоматизацію), це створює значні загрози ринку праці і може стати джерелом соціальної нестабільності. Змінюється також інститут власності. У ряді випадків вигіднішим виявляється не купувати якийсь актив, а отримувати тимчасовий доступ до нього у разі потреби. Це призвело до виникнення шерингової економіки (або економіки пайової участі, або економіки спільного споживання), найнаочнішим прикладом якої є каршеринг, який одержав стала вельми поширеною у низці країн світу. Цікаво відзначити, що одним із мотивів впровадження каршерингу служить прагнення скоротити використання автомобілів для зменшення викиду шкідливих газів в атмосферу (що служить проявом зеленої економіки, яка була описана вище як частина технологічної трансформації). Це показує, що технологічні зміни в рамках нового технологічного укладу тісно пов'язані з організаційними. Це спричиняє трансформацію моделі споживання низки продуктів, перехід від власницького до сервісного використання (традиційні товари можуть виступати як основа для надання послуг, і зміни, що відбуваються, багато в чому є реалізацією сервісного потенціалу традиційних матеріальних продуктів). Через це у виробників виникає необхідність у розробці нових моделей просування

своїї продукції, що веде до відмирання традиційних каналів збуту та радикальної перебудови цілих галузей (галузевих екосистем).

З погляду формування ДЕП ця організаційна трансформація означає таке:

1. Ці зміни створюють умови для підвищення ефективності економічних агентів. Державі необхідно створити нормативно-правову базу для нових форм організації господарської діяльності, щоб повною мірою реалізувати позитивний потенціал цієї організаційної трансформації. Існуюче законодавство ґрунтується на уявленні про те, що господарська діяльність здійснюється «жорсткими» організаціями (класичними фірмами), що ускладнює застосування гнучких форм взаємодії. Зазначимо, що в розширенні простору для цих гнучких форм є і безпосередній інтерес для держави, оскільки виникне можливість підвищення ефективності державно-приватних партнерств. З'явиться можливість створювати гнучкі або навіть віртуальні державно-приватні партнерства (до складу якого входитимуть віртуальні учасники) для вирішення конкретних завдань;

2. Нові організаційні моделі витісняють традиційні форми організації господарської діяльності, чим створюють ризики для економічних агентів. Завдання держави в рамках ДЕП - мінімізувати ці негативні наслідки, максимально спростити адаптацію учасників господарської діяльності до нової економічної реальності, і при цьому створити умови для реалізації позитивного потенціалу змін, що відбуваються.

Що ж до ціннісної трансформації, вона є запитом на безумовну цінність і захист людської індивідуальності (і межі - саме людського життя). Прикладом реакції суспільства на недостатнє задоволення цього запиту є таке надмірне повстання чорношкірого населення США навесні 2020 р., причиною якого стала смерть афроамериканця при затриманні його поліцейськими. Приклад задоволення цього запиту - фактичне виключення світової економіки для мінімізації ризиків поширення коронавірусу у першій половині 2020 року.

З економічної точки зору ці запити можуть бути систематизовані в наступному вигляді:

1. Цінність людських життів – понад усе, і держава має її гарантувати, навіть із

шкодою для економічного зростання. При цьому передбачається, що держава візьме на себе компенсацію негативних наслідків заходів, пов'язаних із забезпеченням безпеки суспільства та окремих людей. Парадоксальним чином, з економічної точки зору ця вимога може втілюватися в бажанні скорочення робочого тижня та оптимізації балансу між працею та дозвіллям (люди не бажають проводити весь час на роботі для заробляння коштів до існування; цінність життя полягає в т.ч. і у можливості жити для себе та для близьких людей);

2. Рівність - хоча рівність можливостей декларується як одна з ключових цінностей сучасного суспільства, на практиці ця заява часто не виконується. Суспільство чекає від держави гарантій рівного доступу до самореалізації, професійної діяльності тощо. Інструментами цього може бути, зокрема, спрощення доступу до фінансування для дрібного нішевого бізнесу, легалізація тих видів економічної діяльності, якими люди займаються - за неможливості знайти постійну роботу (приклад - колективні закупівлі, організовані матерями під час декретної відпустки), оплата батьківської праці тощо. Поки що в Україні така легалізація, на жаль, набуває форми посилення податкового тиску на самозайнятих;

3. Облік індивідуальності - люди хочуть, щоб до уваги приймалися їхні індивідуальні особливості та запити. З економічної точки зору це означає індивідуалізацію балансу між працею та зайнятістю, відсутність виключення з суспільства за відсутності економічно обумовленого доходу (зарплати, підприємницького доходу тощо), тобто надання гарантованого доходу для тих категорій населення, які не бажають або не можуть залучатися до традиційної економічної активності (безумовний базовий дохід, оплата батьківської праці, гідна пенсія тощо), індивідуалізація соціальної допомоги (тобто облік потреб конкретної людини в рамках встановленого бюджету, а не єдиний вид допомоги для всіх). Ми говоримо про те, що населення не бажає бути виключеним із соціального чи економічного життя тільки тому, що воно займається тими видами діяльності, які поки не оплачуються. Хорошим прикладом є батьківська праця - вигоду від неї у певному сенсі привласнюють суспільство і роботодавці, тоді як всі витрати несуть

батьки. Особливо яскраво це проявляється у разі жінок, які заради дітей можуть відмовитися від кар'єри, майбутньої пенсії тощо, і попадають у повну залежність від чоловіка з фінансової точки зору. Якщо вони залишаються на роботі, повноцінно займатися вихованням дітей їм важко. Компенсація батьківської праці могла б частково виключити цю несправедливість;

4. Соціальна справедливість - у світі, після «золотого тридцятиріччя» глобального капіталізму (припадає на післявоєнний період), коли різко зростав добробут всіх верств населення, знову починає поглиблюватися майнова нерівність. У цьому добробут середнього класу падає, а держава безперервно знижує обсяг соціальних зобов'язань. Суспільство не хоче бути виключеним з економічного зростання, воно не хоче, щоб економічне зростання здійснювалося тільки за його рахунок, і вимагає збереження соціальних гарантій. Приклад протидії суспільства демонтажу системи соціальних зобов'язань держави - рух «жовтих жилетів» у Франції. Інструментами вирішення цього завдання може бути запровадження безумовного базового доходу та прогресивної шкали оподаткування. Під час розробки ДЕП держава має враховувати ці запити. В іншому випадку наростатиме відчуження між суспільством і державою, наслідком якого може бути соціальний вибух.

Легко переконатися в тому, що організаційна та технологічна трансформації надають інструменти для задоволення цих запитів. Зокрема, впровадження гнучких форм взаємодії, в т. ч. і між працівником та роботодавцем, дозволяє оптимізувати баланс робочого та вільного часу. Використання електронних інструментів державного управління дасть змогу виявляти конкретні потреби окремих людей та домогосподарств та пропонувати їм адресну допомогу. Систематизований підхід до обліку різних напрямів трансформації світової економіки в державній економічній політиці представлений у табл. 3.2.

На підставі проведеного дослідження ми можемо стверджувати таке:

- сучасне суспільство переживає глибоку трансформацію, що включає у собі технологічний, організаційний, ціннісний аспекти. Ці аспекти мають бути враховані

для формування ДЕП;

Таблиця 3.2

Облік трансформації світової економіки у державній економічній політиці

Напрямок трансформації світової економіки	Облік у державній економічній політиці
Технологічна трансформація	<ul style="list-style-type: none"> - вжиття заходів, що дозволяють максимально повно реалізувати позитивний потенціал та знизити загрози негативних наслідків; - створення національної екосистеми нового ТУ
Організаційна трансформація	<ul style="list-style-type: none"> - створення нормативно-правової бази для використання гнучких форм господарювання (в т. ч. у сфері державно-приватного партнерства); - вжиття заходів щодо адаптації національної економіки до організаційної трансформації
Ціннісна трансформація	<ul style="list-style-type: none"> - розробка заходів щодо використання нових технологічних та організаційних інструментів для обліку нових ціннісних запитів суспільства; - створення законодавчої бази для обліку нових запитів; - формування фінансових ресурсів та механізмів їх розподілу з метою задоволення ціннісних запитів (в т. ч. шляхом перегляду податкової системи)

- перехід до нового технологічного укладу створює для України унікальні можливості. На стадії становлення та розвитку нового укладу обсяг ринку перестає бути значним обмежуючим чинником, що створює умови для будівництва нашої країні національної екосистеми нового ТУ. Це дозволить Україні стати одним з економічних полюсів багатополярного світу, зайняти свою економіко-технологічну нішу і сформувати свою сферу економічного впливу;

- з технологічної точки зору, пріоритетне завдання ДЕП полягає не в прискореному освоєнні та впровадженні передових технологій, а у створенні національної екосистеми нового ТУ, яка забезпечить умови для інноваційного розвитку національної економіки, що самопідтримується;

- необхідно сформувати нормативно-правову базу для використання гнучких форм організації господарської діяльності, у т. ч. та у сфері державно-приватного

партнерства. Це дозволить знизити трансакційні витрати бізнесу та підвищить ефективність функціонування суб'єктів господарювання;

- державі необхідно створювати умови для задоволення змінних ціннісних запитів суспільства, щоб забезпечити повноцінні умови для реалізації потреб усіх груп населення. Важливим інструментом вирішення цього завдання є індивідуалізація (високий рівень адресності) державної підтримки, яка може бути досягнута за допомогою технологічного інструментарію електронної держави.

3.2. Розвиток державно-приватного партнерства як інструменту реалізації державної економічної політики

Державно-приватне партнерство (ДПП) як інструмент реалізації масштабних проектів і одночасно - як інструмент державної економічної політики поступово набуває популярності в Україні. При цьому, проте, ефективність низки проектів ДПП з погляду держави та суспільства викликає обґрунтовані сумніви. Нецільове витрачання коштів, завищення ціни послуги кінцевих споживачів, зриви термінів, організаційні труднощі, пов'язані з реалізацією конкретних проектів - всі ці чинники перешкоджають широкому використанню ДПП. Тому велике значення має розробка методологічних принципів ефективного управління ДПП.

У існуючій літературі з ДПП представлена велика кількість рекомендацій щодо того, яким чином можна знизити ризики ДПП для всіх зацікавлених сторін та підвищити його ефективність [81]. Однак ці рекомендації мають практичний характер у сенсі слова. По-перше, ці рекомендації спрямовані для практиків (представників держави і бізнесу), котрі займаються реалізацією ДПП і покликаних спростити їм управління проектами ДПП. По-друге, вони виведені з аналізу практики великої кількості ДПП, а не на основі аналізу сутності ДПП як складного організаційно-економічного явища. Хоча важливість і корисність цих рекомендацій безперечна, вони мають істотний недолік: у них відсутня методологічна база, що

позбавляє ці рекомендації комплексного характеру і веде до того, що вони являють собою лише набір практичних прийомів, а не науково обґрунтований методичний апарат підтримки управління ДПП.

Крім того, вони мають приватний характер: вони спрямовані на підвищення ефективності окремих проектів ДПП, а не на управління ДПП як формою взаємодії держави та бізнесу. Як наслідок, вони не підходять для розробки національної стратегії розвитку ДПП. Точніше, вони можуть використовуватися в такій стратегії, але лише як допоміжний інструмент.

Наше завдання полягає у формуванні тих методологічних принципів, на яких може бути заснований інструментарій управління ДПП на всіх рівнях (державної економічної політики, регіонального управління, управління фірмою тощо). Ми не займатимемося розробкою рекомендацій щодо ефективного управління окремими ДПП - швидше, ми підіб'ємо під вже існуючі рекомендації методологічну базу та запропонуємо напрями формування державної економічної політики в галузі ДПП. При розробці методологічних принципів управління ДПП важливо пам'ятати про те, що сам термін ДПП має два значення: державно-приватне партнерство як конкретний проект, що спирається на співпрацю держави та бізнесу (саме про це значення найчастіше йдеться у існуючій літературі); державно-приватне партнерство як інститут, тобто як використовується в умовах конкретної національної економіки сукупність інституційно закріплених моделей співробітництва держави та бізнесу для реалізації значущих проектів.

Цікаво відзначити, що в цьому сенсі термін ДПП практично не застосовується. Навіть у контексті, що передбачає використання цього значення (наприклад, при аналізі перспектив розвитку ДПП в Україні, де, очевидно, повинні розглядатися не конкретні ДПП, а ДПП як інститут), насправді йдеться про сукупність різних ДПП (у першому значенні терміна) і доцільність реалізації нових проектів ДПП у різних регіонах і галузях. Ще більшою мірою це справедливо для розробки інструментарію управління ДПП: існуючі дослідження спрямовані на створення рекомендацій з менеджменту для конкретних проектів ДПП, а не на підвищення ефективності ДПП

як інституту.

Недостатня увага до ДПП як до інституту багато в чому стає причиною недостатньої ефективності як державної політики у сфері використання ДПП, так і конкретних проектів ДПП. Зокрема, як ми вважаємо, багато в чому саме з цієї причини реалізовувати проект ДПП в Україні часто доводиться в ручному режимі: нехтування природою ДПП як інституту призводить до розробки неповних або невідповідних потреб стейкхолдерів та/або реального стану справ в економіці моделей реалізації конкретних ДПП-проектів. Саме це ми мали на увазі вище, коли говорили про слабку методологічну забезпеченість ДПП: у термінах теорії пізнання йдеться про те, що не вдається зробити перехід від абстрактного до конкретного через неопрацьованості абстрактного.

В іншій термінології це означає наступне: необхідно забезпечити ефективне управління ДПП як на інституційному та макроекономічному (підтримка ДПП як інституту), так і на мікроекономічному рівні (підтримка ДПП як проекту). Це дозволяє зазначити такі важливі моменти, які необхідно врахувати для формування принципів розвитку ДПП. ДПП як інститут передбачає співпрацю держави та бізнесу, в рамках якого держава залучає приватного оператора для вирішення завдань на користь держави та/або суспільства. Це з очевидністю вказує на те, що, по-перше, з точки зору теорії публічного управління держава та приватний оператори пов'язані відносинами «принципал – агент», і, по-друге, ДПП відноситься до гібридних (заснованих на компромісі між ієрархією та ринком) форм організації трансакцій.

Це означає, що відносинам держави та бізнесу в рамках ДПП будуть притаманні всі проблеми, пов'язані із взаємодією принципала та агента, і завдання держави полягає в мінімізації відповідних ризиків. Крім того, державі важливо створити ефективні відносини в рамках гібридної структури. Так само важливо розробити досить широкий спектр моделей ДПП для того, щоб мати можливість обирати оптимальну форму співпраці держави та бізнесу в залежності від специфіки конкретного проекту. Нездатність вирішити ці завдання призведе до того, що ДПП

служитиме лише отримання прибутку приватним бізнесом з допомогою держави без забезпечення доступності послуг кінцевих споживачів. Очевидно, що ці завдання належать до інституційного рівня.

ДПП як інститут для своєї ефективної реалізації вимагає залучення великого обсягу фінансування, використання великої кількості підрядників тощо. Отже, ДПП буде ефективно функціонувати тільки в тому випадку, якщо існує можливість організації такого співробітництва з великою кількістю партнерів. Якщо така можливість відсутня, проекти ДПП доведеться реалізовувати в режимі ручного управління з завуальованим залученням державних ресурсів під виглядом приватних. Це завдання відноситься до макроекономічного рівня. Воно вказує на необхідність створення економічного середовища для реалізації ДПП.

Конкретний проект ДПП (ДПП як проект) зачіпає велику кількість гравців (стейкхолдерів): організації, що надають фінансування, підрядників і постачальників, які обслуговують проект, органи державного управління та місцевого самоврядування, населення та бізнес у регіоні, де цей проект реалізується. Всі ці гравці мають власні інтереси та власні уявлення про доцільність реалізації даного проекту ДПП. Відмова від їхнього обліку може спричинити уповільнення або навіть зрив проекту. В силу цього, як приватному оператору, так і державній структурі, що безпосередньо беруть участь у виконанні даного проекту, необхідно налагодити ефективну взаємодію між усіма стейкхолдерами (у т.ч і для використання їх ресурсів на користь проекту). Це означає, що реалізація ДПП як проекту має спиратися на стейкхолдерський підхід. Цей блок завдань, очевидно, належить до мікроекономічного рівня (тобто управління конкретними проектами).

Цей рівень найменш проблемний з погляду наявності управлінського інструментарію, оскільки практично всі рекомендації у сфері менеджменту ДПП відносяться саме до мікрорівня. Йдеться не так про відсутність інструментарію управління ДПП на мікрорівні, як про небажання чи нездатність держави та приватного бізнесу використовувати цей інструментарій. З цієї причини необхідно вести освітню діяльність з метою підвищення кваліфікації представників бізнесу та

чиновників, які займаються реалізацією ДПП.

Це є додатковим підтвердженням того, що, по-перше, ДПП як проект є співпрацею широкого спектру стейкхолдерів, а не тільки конкретної державної структури та конкретного приватного оператора, і, по-друге, ефективність ДПП як проекту обумовлюється ефективністю ДПП як інституту. Перше твердження пов'язане з тим, що в тих країнах світу, де активно використовується ДПП, існують державні, комерційні та некомерційні структури, які ведуть освітню та методичну діяльність щодо підвищення кваліфікації осіб, відповідальних за реалізацію ДПП, та щодо підвищення якості взаємодії держави та бізнесу в рамках ДПП. Залучення таких структур до проектів ДПП (тобто включення їх до складу стейкхолдерів) є важливим інструментом забезпечення зростання ефективності даних проектів. Друге твердження безпосередньо з першим: наявність структур, які забезпечують підтримку ДПП, є важливим елементом середовища (інфраструктури) ДПП у національній економіці. Їх відсутність чи недостатній розвиток (тобто слабка підтримка ДПП як інституту) вестиме до низької ефективності конкретних проектів ДПП. Усі ці завдання тісно пов'язані одне з одним (таблиця 3.3). Провал на будь-якому з цих рівнів веде до того, що інститут ДПП загалом і конкретні проекти ДПП зокрема у цій національній економіці ефективно не функціонуватимуть.

Основним висновком із викладеного вище є те, що ДПП як інститут має бути вбудований у систему національної економіки. Він повинен дозволяти державі та приватному бізнесу ефективно досягати своїх цілей, і при цьому в національній економіці мають бути представлені технологічні, фінансові, організаційні, виробничі, людські та інші ресурси, необхідні для реалізації ДПП, так і зацікавленість в участі у ДПП у економічних агентів. У свою чергу, на мікрорівні ДПП як проект повинен вести до вирішення значущих проблем національної та регіональної економіки та сприяти підвищенню якості життя населення та покращенню умов ведення бізнесу.

Аналіз існуючих досліджень, а також законодавчих норм та практики реалізації проектів ДПП в Україні показує, що на інституційному рівні розроблено

досить повний, докладний і прозорий набір правил, які регламентують функціонування інституту ДПП.

Таблиця 3.3

Рівні управління ДПП

Рівень управління ДПП	Об'єкт управління	Цілі управління
Інституційний	ДПП як інститут	Створення прозорої системи правил, що регулюють функціонування ДПП та взаємодію сторін
Макроекономічний	ДПП як інститут	Створення економічного середовища, сприятливого для реалізації ДПП-проектів (розвиток ринку фінансування, формування ринку підрядників, створення державних та недержавних структур, що забезпечують освітню та наукову підтримку ДПП тощо)
Мікроекономічний	ДПП як проект	Залучення зацікавлених сторін у реалізацію конкретних проектів ДПП та організація їх ефективної взаємодії для досягнення спільних цілей (у рамках існуючих інституційних норм)

Проблеми виникають на макро- та мікроекономічному рівнях. Гостро відчувається брак структур, ресурси яких були б достатні для швидкого та масового застосування інституту ДПП. Що ж до організації взаємодії сторін у межах конкретних проектів ДПП, воно часто збудовано та відповідає інтересам держави й суспільства. Це дозволяє поставити завдання про вибір методологічного інструментарію, який дозволить забезпечити вирішення цих завдань та усунути зазначені вище проблеми.

У сучасному публічному управлінні відбулися два важливі переходи (які можуть бути названі зміною парадигми):

1. Підприємство (фірма) перестало сприйматися як ізольований учасник господарської діяльності. Зник жорсткий поділ на зовнішнє та внутрішнє середовище комерційної організації. Фірма не просто набуває ресурсів у постачальників і продає кінцевий продукт споживачам, а вбудована в складну систему відносин з конкурентами, державою, некомерційними структурами тощо,

ресурси та компетенції яких вона використовує у своїх інтересах, і при цьому одночасно сприяє досягненню цілей тих структур, із якими вона взаємодіє. Зовнішнє середовище фірми плавно переходить у внутрішнє та навпаки. Фірма стає метафірмою, що координує широкий спектр внутрішніх та зовнішніх ресурсів та компетенцій. Це повністю відповідає стейкхолдерському підходу до управління організацією. Більше того, це відповідає природі ДПП як гібридної структури, заснованої на взаємодії держави та приватного бізнесу. Ми вважаємо, що для розробки інструментарію управління ДПП як проектом необхідно використовувати концепцію метафірми;

2. Галузь також перестала розглядатися як сукупність однорідних за видом діяльності організацій, ізольована з інших галузей економіки. В даний час передбачається, що галузь пов'язана з великою кількістю галузей, що підтримують і забезпечують, які створюють умови для її ефективного функціонування. Ця сукупність галузей сприймається як цілісна екосистема (кластер). Таким чином, замість управління галуззю треба переходити до керування тією екосистемою, елементом якої ця галузь є. Цю модель можна назвати екосистемним підходом до галузевого управління. Екосистемний підхід, як легко переконатись, відповідає описаному вище макроекономічному рівню управління ДПП. З цієї причини, для підвищення ефективності управління ДПП на макроекономічному рівні ми спиратимемося на концепцію екосистеми.

Звернімо увагу на наступний важливий термінологічний аспект: хоча термін «метафірма» пропонувався в науковій літературі для опису сукупності взаємодіючих структур, орієнтованих на досягнення спільних цілей, великого поширення в науковому співтоваристві він поки не отримав. Навпаки, для опису сукупності таких структур найчастіше використовується термін «екосистема». Інакше кажучи, термін «екосистема» застосовується для опису як окремих структур господарювання (чи її порівняно невеликих об'єднань), так галузей чи сукупностей галузей. На нашу думку, цей підхід є незручним (достатньо того, що, як було сказано вище, термін ДПП використовується у двох значеннях; посилювати двозначність термінології за

рахунок невизначеності терміну «екосистема» нам видається надмірним).

З цієї причини для позначення сукупності взаємодіючих суб'єктів господарювання ми буде використовувати термін «метафірма», а для сукупності галузей - термін «екосистема». Саме концепції метафірми та екосистеми ми вважаємо методологічною основою для розробки принципів ефективного управління ДПП (як інститутом так і проектом).

Для формування державної політики у галузі ДПП більше значення має екосистема ДПП, і нижче ми сформулюємо рекомендації щодо її формування. Зазначимо, що, хоча уявлення про екосистему ДПП у науковій та прикладній літературі, наскільки нам відомо, не було сформульовано, ефективно функціонуючі національні інституційні системи ДПП існують саме у форматі екосистеми, що включає велику кількість зацікавлених сторін. Це є практичним підтвердженням нашої думки про те, що керувати ДПП як інститутом в Україні слід саме з урахуванням екосистемного підходу.

На першому етапі ми встановлюємо повний, ідеальний склад екосистеми (очевидно, що на практиці частина бажаних учасників до складу цієї екосистеми можуть не належати до різних причин), а потім забезпечуємо залучення до неї тих учасників, які в ній поки що відсутні.

Нижче ми перераховуємо ключові елементи екосистеми ДПП та їх інтереси (а також проблеми, що перешкоджають ефективному функціонуванню відповідного елемента екосистеми ДПП у нашій країні):

1. Держава, зацікавлена у виконанні своїх зобов'язань перед громадянами у поєднанні з необхідністю мінімізації витрат на виконання цих зобов'язань. При цьому держава може розглядати різні варіанти виконання цих зобов'язань: їх здійснення власними силами, повна передача їх на виконання комерційних структур або використання ДПП. Зазначимо, що повна передача певних завдань на виконання комерційним операторам не є відмовою держави від своїх зобов'язань, як могло б здатися. Завдання держави полягає не в тому, щоб самостійно задовольняти всі потреби населення, а в тому, щоб населення мало гарантований доступ до

задоволення потреб на прийнятних умовах. Якщо такий доступ приватні структури можуть забезпечити з вищим рівнем ефективності, ніж це зробить держава, необхідно використовувати їх. Той самий принцип справедливий й для ухвалення рішення про доцільність використання ДПП. Звідси випливає дещо парадоксальний висновок: умовою ефективності ДПП як інституту є наявність реальної конкуренції між різними способами задоволення потреб держави та суспільства, тобто наявність у держави реального вибору між різними варіантами виконання своїх зобов'язань перед громадянами. Просування ДПП як єдиного чи головного варіанта виконання цих зобов'язань створює ризики того, що ДПП переважно працюватиме не в інтересах держави чи суспільства, а в інтересах приватних операторів (або навіть в інтересах тих чиновників, які наполягають на винятковому характері ДПП, його безальтернативності). Таким чином, з погляду екосистемного підходу в публічному управлінні має бути представлена як економічно сильна держава, здатна реалізовувати проекти в інтересах суспільства за рахунок власних ресурсів, так і сильний та розвинений приватний бізнес, який здатний задовольняти потреби населення без залучення допомоги від держави в рамках ДПП. Недостатня розвиненість одного з цих елементів вестиме до перекосів при реалізації ДПП;

2. Приватний бізнес, під яким ми насамперед розуміємо компанії, що беруть участь у проектах ДПП. З погляду екосистемного підходу тут теж є низка важливих проблем. Насамперед, для цих компаній також важлива наявність вибору: чи брати участь у ДПП, чи реалізовувати альтернативні комерційні проекти власними силами. Якщо участь у ДПП є єдиним способом отримання довгострокового грошового потоку, то негайно виникають ризики корупції та нецільового витрачання коштів (оскільки фірмам необхідно за будь-яку ціну отримати замовлення). Крім того, необхідна конкуренція між потенційними приватними операторами - наявність обмеженої кількості можливих підрядників створює ризики змови між ними, тиску на державу або недостатню якість виконання проектів (через відсутність конкуренції). Це означає, що державі необхідно створювати умови для розвитку тих галузей, в яких передбачається активне використання ДПП. Цікаво відзначити, що

саме ДПП також сприяє розвитку цих галузей, проте воно не є єдиним інструментом. Воно здатне дати старт для виникнення зацікавлених і компетентних підрядників, проте для забезпечення довгострокової стабільності відповідної галузі потрібно використання інших інструментів (зокрема, підтримка реалізації інших проектів, у тому числі і приватних, в яких можуть бути задіяні відповідні підрядники (наприклад, можна надавати пільги при реалізації великих приватних проектів промислового будівництва - це спростить їх реалізацію та створить умови для розвитку будівельних компаній, які згодом можуть бути залучені до участі у ДПП з будівництва інфраструктури). При цьому важливо розвивати не лише тих великих приватних операторів, які укладають контракт із державою та займаються виконанням проекту, а й усіх проміжних субпідрядників, які залучаються до участі в ньому;

3. Фінансові інститути. Ми вважаємо за можливе виділити їх як самостійних учасників екосистеми (а не як елемент приватного бізнесу), оскільки вони, беручи участь у фінансуванні проектів, безпосередньо не реалізують їх. Ефективно функціонуючий фінансовий компонент екосистеми ДПП (представлений фінансовими інститутами) передбачає наявність вільного доступу до фінансування на прийнятних умовах і конкуренцію між різними фінансовими організаціями та різними моделями залучення фінансування (банківське кредитування, синдиковані кредити, емісія облігацій тощо). При цьому в рамках екосистеми існує поділ праці: профільні оператори займаються виконанням проекту, тоді як фінансові структури обмежуються наданням фінансування. Відсутність конкуренції веде до того, що банки самі починають формувати структури, що займаються реалізацією ДПП. Ці структури, за рахунок доступу до фінансування, монополізують ринок, перешкоджають формуванню альтернативних приватних операторів та ефективному функціонуванню екосистеми ДПП. Таким чином, для забезпечення підтримки ДПП як інституту в рамках екосистемного підходу необхідно створювати умови для формування ефективного та конкурентного фінансового ринку. У результаті фінансовий компонент екосистеми ДПП у нашій країні виявився недорозвиненим;

4. Органи публічного управління на регіональному та місцевому рівнях. Вони зацікавлені в максимально ефективному використанні ДПП для розвитку регіону. Однак їм також необхідно враховувати інтереси місцевого населення і протидіяти тим ініціативам ДПП, які, хоча формально і сприятимуть залученню фінансування в регіон, можуть завдати шкоди якості життя (наприклад, створення полігонів для сміття). Роль таких органів полягає в балансуванні інтересів центру та місцевих спільнот. Однак для цього вони повинні мати достатні ресурси та переговорну силу;

5. Державні, комерційні та громадські організації, які здійснюють підтримку ДПП. Роль цих організацій полягає в розробці інструментарію підвищення ефективності ДПП, просуванні інституту ДПП як інструменту задоволення потреб держави та суспільства, підвищенні кваліфікації держави та бізнесу, зайнятих у реалізації проектів ДПП та надання сприяння у відповідності інтересів різних стейкхолдерів ДПП. Вони можуть проводити наукову, економічну та громадську експертизу різних проектів та висловлювати рекомендації щодо доцільності їх реалізації. Ці організації є невід'ємним елементом екосистеми ДПП, проте потреба у них відсутня у разі, якщо має місце зрощування фінансових інститутів, держави й приватного бізнесу. У цій ситуації потужні структури, що виникають, не потребують зовнішнього контролю своєї діяльності та її зовнішньої підтримки і не схильні узгоджувати свою діяльність з іншими стейкхолдерами. З одного боку, такі структури можуть ефективно досягати цілей свого функціонування, але, з іншого боку, відмова від урахування сторонніх інтересів сильно підриває суспільну ефективність відповідних проектів. При цьому, очевидно, відсутність потреби в таких організаціях не дає їм виникати, а у разі виникнення - досягати своїх цілей (фактично єдиним варіантом їхньої поведінки стає обслуговування фінансово-промислових груп, що працюють у сфері ДПП). Це збіднює екосистему ДПП (а точніше - ліквідує її як таку) і перешкоджає розвитку ДПП як інституту в нашій країні;

6. Співробітники (переважно – менеджмент) органів публічного управління та приватного бізнесу, безпосередньо задіяні у реалізації ДПП. Ми вважаємо

неправомірним ототожнювати їх з державою та приватним бізнесом відповідно, оскільки вони мають власні інтереси, нерідко відмінні від декларованих інтересів своїх роботодавців. Їхня недобросовісність чи некомпетентність значно знижує ефективність ДПП, породжуючи тіньові економічні відносини. Протидіяти цьому може громадський та інший контроль через різні організації, а також освітня та інша підтримка;

7. Кінцеві споживачі послуг. Їх інтерес полягає у отриманні доступу до необхідних їм послуг (у широкому значенні слова) на прийнятних умовах. Під прийнятними умовами розуміється не лише цінова доступність, а й відсутність шкідливих екстерналій від реалізації проектів ДПП (коли, наприклад, заради прокладання автомобільної траси вирубується заповідний ліс), а також реалізація ДПП відповідно до уявлення товариства про стандарти надання відповідних послуг. Відмова від урахування думок кінцевих споживачів веде до того, що держава неефективно виконує свої функції задоволення потреб суспільства, що викликає опір споживачів. Для запобігання цього ризику необхідні налагоджені канали зворотного зв'язку між кінцевими споживачами послуг та рештою учасників екосистеми ДПП. Ще один важливий момент полягає в тому, що у кінцевих споживачів, окрім звернення до держави, приватного бізнесу чи ДПП, мають бути й альтернативні канали отримання необхідних їм послуг. Йдеться, зокрема, про розвиток кооперації - як свідчить світова практика, у ряді випадків споживчі кооперативи ефективніше обслуговують інтереси своїх учасників, ніж інші постачальники послуг. Наявність таких форм самоорганізації посилює позиції кінцевих споживачів і призвело б до необхідності забезпечення високої ефективності проектів ДПП.

Проведений нами аналіз свідчить про те, що ключовою особливістю екосистеми ДПП є її конкурентність, причому має як зовнішній, і внутрішній характер. Під зовнішньою конкурентністю ми розуміємо конкуренцію між ДПП та альтернативними варіантами організації надання відповідних послуг (з точки зору бізнесу йдеться про конкуренцію між ДПП та іншими моделями інвестування, з точки зору суспільства). Внутрішня конкурентність полягає у наявності розвинених

ринків ресурсів для реалізації ДПП (конкуренція між підрядниками, між фінансовими інститутами, між різними моделями залучення фінансування тощо). Досягнення цієї конкурентності дозволить трансформувати ДПП з проектного інституту в рутинний, і перейти від точкової реалізації ДПП до свого роду «ДПП-конвеєру». Наявність великої кількості гравців, забезпечених необхідними ресурсами та зацікавлених у використанні ДПП для вирішення своїх завдань, зробить перехід до рутинної або навіть конвеєрної моделі ГПП природним.

З викладеного випливають наші рекомендації щодо формування екосистеми ДПП:

1. Розробка та впровадження інструментарію залучення гравців до національної екосистеми ДПП та узгодження їх інтересів. Для цих цілей може підходити електронна платформа державної економічної політики;

2. Сприяння розвитку альтернативних форм задоволення потреб населення, в т. ч. і через господарську самоорганізацію населення;

3. Створення стимулів у розвиток великих національних гравців у галузях, у яких передбачається активне використання ДПП. Йдеться про сприяння у формуванні потоку замовлень для таких гравців крім ДПП, надання пільгового фінансування, допомога у освоєнні ключових компетенцій, необхідних для реалізації ДПП. Необхідно розвивати саморегульовані організації та асоціації компаній, що беруть участь у ДПП, для забезпечення обміну досвідом. Оскільки необхідно формувати повноцінні національні ланцюжки створення цінності у сфері ДПП, слід запровадити обмеження на залучення іноземних постачальників до участі в ДПП;

4. Створення розвиненого та конкурентного ринку фінансування ДПП. Слід створювати умови для впровадження альтернативних інструментів фінансування;

5. Введення обмежень на зрощування держави, фінансових організацій та приватних операторів (завдання таких обмежень - протидія спрощенню екосистеми, об'єднанню її рівнів). Зокрема, можна запровадити обмеження на максимальну вартість проекту, за якої приватний оператор може фінансуватися в банку, з яким він афілійований, або на максимальний обсяг фінансування (в абсолютному або

відносному - на частку вартості проекту), який може бути наданий приватному оператору афілійованим з ним банком. Ймовірно, слід розвивати синдиковане кредитування;

6. Сприяння розвитку організацій, які забезпечують підтримку ДПП. Зокрема, необхідно домагатися, щоб проекти ДПП проходили експертизу у зовнішніх експертних організаціях для оцінки їхньої техніко-економічної та соціальної ефективності;

7. Підвищення освітнього рівня співробітників органів публічного управління та приватного сектора, розробка ефективних моделей стимулювання, покликаних знизити ймовірність недобросовісної поведінки та створити зацікавленість у вибудовуванні відносин з залишковими стейкхолдерами. Сказане вище означає формування системи зворотних зв'язків між державною економічною політикою та ДПП як інструментом її реалізації: ДПП сприяє досягненню цілей державної економічної політики, а й саме спирається на її результати.

Таким чином, підсумовуючи проведений аналіз, ми можемо констатувати наступне:

- державно-приватне партнерство слід розглядати не лише як проект, а й як інститут. Відмова від такого комплексного розуміння сутності ДПП неминуче призведе до реалізації конкретних ДПП у проектному режимі або навіть у режимі ручного управління та до неможливості використовувати конвеєрну модель застосування ДПП;

- у рамках державної економічної політики можна виділити три рівні управління ДПП: інституційний (спрямований на формування правил використання ДПП), макроекономічний (орієнтований на створення сприятливого економічного середовища для функціонування ДПП) та мікроекономічний (реалізація конкретних ДПП-проектів). Інституційний і макроекономічний рівні як предмет публічного управління використовують ДПП як інститут, а мікроекономічний рівень - ДПП як проект;

- ДПП є складнішим явищем, ніж взаємодія держави та бізнесу в рамках

конкретного проекту. Ефективне функціонування ДПП має спиратися на сприятливе середовище - національну екосистему ДПП (сукупність стейкхолдерів, чий інтереси пов'язані з використанням ДПП як інституту). Такою ж складною природою характеризуються і конкретні проекти ДПП, оскільки в них залучається велика кількість стейкхолдерів. Як наслідок, ДПП як проект – з теоретичних та методологічних позицій – слід розглядати як метафірму;

- ключовою проблемою ДПП як інституту є відсутність повноцінної екосистеми ДПП. Державна економічна політика має бути орієнтована формування такої екосистеми;

- елементами політики з формування національної екосистеми ДПП в Україні є: підтримка національних ланцюжків створення цінності в тих галузях, де передбачається активне використання ДПП, розвиток фінансової компоненти екосистеми ДПП (диверсифікація каналів фінансування ДПП), розвиток інститутів підтримки ДПП, формування каналів взаємодії та зворотного зв'язку між ключовими елементами екосистеми, протидія спрощенню екосистеми (під яким розуміється усунення конкуренції в межах однієї групи стейкхолдерів та зрощування різних груп стейкхолдерів один з одним).

3.3. Вектори та очікувані результати розробки комплексу когнітивних інструментів формування державної економічної політики

В умовах глибоких технологічних зрушень, що формують виклики на адресу соціально-економічної системи та реалізованої їй державної політики, у суспільному відтворенні виникають численні зони, в яких процеси створення капітальної вартості активно взаємодіють з процесами збільшення знань. Стосовно таких зон суспільного відтворення використовується поняття «когнітивна економіка». Дане поняття використовується в економічних дослідженнях протягом двох останніх десятиліть, в літературі представлені різні його трактування. Уточнимо зміст поняття когнітивної

економіки з позицій дослідження формування державної політики.

А. Маршалл започаткував розуміння когнітивної економіки як сфери, в якій відбуваються генерація та прикладне застосування різних моделей, що відображають реалії суспільного господарства, причому створення таких моделей надає додаткові можливості для розкриття закономірностей складних господарських процесів. Дане трактування широко використовується в сучасних дослідженнях [138].

Р. Нельсон і С. Уінтер [165] пов'язують феномен когнітивної економіки з глибокими технологічними зрушеннями, що почалися в кінці ХХ століття, розкриваючи його в руслі еволюційного підходу. Вони виходять в оцінці когнітивної економіки з якісно нової ролі, яку виконує наука по відношенню до соціально-економічної системи в цілому. Генеруючи потік знання, що розростається, наука реалізує себе як нова продуктивна сила, а розширене застосування її результатів перетворює зазначену систему в простір прикладного застосування знань, крок за кроком збільшуючи зону когнітивної економіки. При цьому необхідно брати до уваги обмеження такої зони продуктивністю наукових досліджень, а також рівнем їхнього втілення в інноваціях. Б. Валлізер фокусує дослідження когнітивної економіки на взаємодії ментальних операцій, що відбуваються у свідомості людини, а також адаптаційних процесів, до яких залучаються окремі люди, господарські організації, просторові освіти та ін. [187]. Для такого підходу характерний акцент на генетичну зв'язок когнітивної економіки з мисленням та творчими ініціативами людини, що дуже затребуване при формуванні державної політики в економічній та соціальній сферах на основі систематизації стратегічних цілей.

Резюмуючи наведені положення, сформулюємо висновок про те, що когнітивна економіка втілює в собі один з ключових пунктів еволюції сучасного господарства - взаємодія та переплетення процесів руху капітальної вартості та руху знання, що дозволяє формувати в її просторі і широко використовувати когнітивні інструменти, що продукують двоякого роду ефекти: у напрямку нарощування продуктивності зростання капітальної вартості; у напрямку вилучення елементів нового знання про процеси соціально-економічної системи.

За своїм походженням когнітивні інструменти в соціально-економічній системі тісно пов'язані з сучасними глибокими перетвореннями: з одного боку, вони виникають у процесі таких перетворень, вбираючи в себе елементи нового знання; з іншого боку, вони використовуються в наступних циклах перетворень, реалізуючи вже накопичений потенціал знання і беручи участь у генерації елементів нового знання, що повною мірою відноситься і до процесу формування державної політики. Дамо оцінку потреби формування державної політики в економічній та соціальній сферах на основі систематизації стратегічних цілей у когнітивних інструментах.

Маємо зазначити на значному потенціалі інерції, який має державна політика сучасної України. Зазначена обставина обумовлює необхідність застосування в її перетворенні когнітивних інструментів, що дозволяють, з одного боку, поглибити концептуальні уявлення про фактори інерційності цієї політики, а, з іншого боку, залучити для подолання такої інерційності розширені можливості, якими мають зазначені інструменти, насичені знаннями. Насамперед, відзначимо інтеграційний підхід до прогнозування, стратегічного планування та державної економічної політики України, орієнтований на широке залучення, адекватну оцінку, коректне узагальнення та синтез наявного наукового потенціалу для висування стратегічних цілей розвитку, розробки перспектив, що передбачає опору на комплекс апробованих когнітивних інструментів. Виділимо вимогу про формування інформаційної системи для забезпечення потреб стратегічного планування, що передбачає розробку інструментів, насичених знанням і забезпечення доступу до нього, а також вимогу про проведення кваліфікованого обговорення проектів, що належать до сфери державної економічної політики, що пов'язано із забезпеченням потреб експертизи.

Визначимо вектори та очікувані результати розробки комплексу когнітивних інструментів формування державної економічної політики (табл. 3.4).

Перший вектор розробки зазначеного комплексу - ініціація ринкового інтересу до стратегічних цілей розвитку соціально-економічної системи, що висувають базові ідеї, принципи і курс державної економічної політики. Даний вектор додатково

актуалізується відсутністю в даній політиці коштів, що привертають до неї увагу учасників ринку, що, багато в чому, обумовлено її інерційністю, спадкоємністю по відношенню до політики, де переважали інші механізми та інструменти.

Таблиця 3.4

Вектори та очікувані результати розробки комплексу когнітивних інструментів формування державної економічної політики

Вектори розробки комплексу когнітивних інструментів	Очікувані результати розробки
Вектор ініціації ринкового інтересу до стратегічних цілей розвитку соціально-економічної системи, що висуваються	Інструменти політичного маркетингу, що забезпечують збільшення інтересу учасників ринку до висунутих цілей державної економічної політики
Вектор системної експрес-оцінки результатів реалізації державної економічної політики	Методики експрес-оцінки результатів реалізації державної економічної політики на основі систематизації стратегічних цілей
Вектор забезпечення потреб генерації стратегічних ідей для формування державної економічної політики	Центр генерації стратегічних ідей для формування державної економічної політики

Висунута система нових стратегічних цілей розвитку системи економіки, адекватна викликам глибоких технологічних зрушень, має бути добре відома учасникам ринку, оскільки ініціація у них інтересу до нового курсу державної економічної політики та формування відповідних дохідних очікувань дозволить розробникам даної політики вивчити випереджальну реакцію ринку та, за необхідності, внести у цілі та ідеї політики, що висуваються, певні зміни.

Другий вектор розробки зазначеного комплексу – системна експрес-оцінка результатів реалізації державної економічної політики, що необхідна для забезпечення завдань її моніторингу, оперативної діагностики, внесення коректив у висунуті цілі та курс цієї політики. Розробка відповідної методики дасть можливість, отримавши оперативні результати реалізації висунутих стратегічних цілей (припустимо, за перший рік здійснення нового курсу політики) оцінити їх на основі зіставлення з висунутими цілями та очікуваннями учасників ринку, щоб внести

необхідні зміни та уникнути великих провалів політики.

Зрештою, третій вектор розробки зазначеного комплексу – забезпечення потреб генерації стратегічних ідей для формування державної економічної політики. Даний вектор додатково актуалізується в умовах відтоку, що спостерігається, з української соціально-економічної системи інтелектуального капіталу. Інтелектуальне багатство державної економічної політики визначається концентрацією у сфері її формування та реалізації людей, що володіють високорозвиненими творчими здібностями і досвідом розробки якісно нових політичних рішень.

Відтік власників інтелектуального капіталу небезпечніший від відтоку грошового капіталу. Недостатня забезпеченість процесу формування державної економічної політики ресурсами інтелектуального капіталу знижує її творчий потенціал, а соціально-економічну систему позбавляє можливості створення продуктивних капітальних комбінацій, ініційованих за участю інтелектуального капіталу.

Керуючись першим вектором розробки комплексу когнітивних інструментів формування державної політики, запропонуємо когнітивний інструмент ініціації ринкового інтересу до стратегічних цілей розвитку соціально-економічної системи, що задають базові ідеї, принципи і курс державної економічної політики. Наведемо аргументи на користь розробки даного когнітивного інструменту формування державної економічної політики. Зазначимо, що безпосередніх аналогів такого інструменту немає в практиці формування державної економічної політики.

Разом з тим, подібні інструменти реалізуються у регіональній політиці з метою активізації інвестиційної політики, ринкового просування віртуального бренду власної соціально-економічної системи, що цікавить вирішення поставленого нами завдання. Оцінюючи інструмент ринкового просування бренду територіальної соціально-економічної системи, сфокусуємо увагу на його цільовій орієнтації - ринкове просування віртуального за своїм характером бренду соціально-економічної системи, що зумовлює формування настільки ж віртуальних дохідних очікувань

потенційних інвесторів, які можуть – у разі достатності таких очікувань – ініціювати участь у пропонованому регіоні інвестиційних проектів. Таким чином, при використанні даного інструменту вибудовується певний логічний ланцюг, що представляє інтерес для розробки інструменту формування державної економічної політики: забезпечення додаткової капіталізації бренду соціально-економічної системи (віртуальний результат) – збільшення дохідних очікувань потенційних інвесторів (віртуальний результат) – підвищення оцінки конкретних інвестиційних проектів, запропонованих регіоном (віртуальний результат) - збільшення інвестицій у розвиток соціально-економічної системи (реальний результат).

Результати, одержувані як реакції суб'єктів державної економічної політики на зміни у її характері, за своєю формою відрізняються від результатів, що досягаються при ринковому просуванні територіального бренду, але, по суті, ми стикаємося тут з аналогічним ланцюгом віртуальних і реальних результатів використання специфічно ринкових інструментів з метою залучення додаткового потоку інвестицій у розвиток пріоритетних сфер соціально-економічної системи, відповідних висунутим стратегічним цілям.

Генерація та взаємодія двох віртуальних результатів (очікувань перспективного збільшення результатів розвитку на основі висування нових стратегічних цілей розвитку та збільшення прибуткових очікувань потенційних інвесторів) зумовлюють виникнення третього, цього разу реального ефекту формування політики – збільшення інвестицій у розвиток соціально-економічної системи.

Визначимо конкретні засоби, затребувані для ініціації первинного ринкового інтересу до нових стратегічних цілей розвитку соціально-економічної системи:

- організація презентацій нового курсу державної економічної політики;
- організація презентацій піонерних зразків та макетів продуктів та послуг, які будуть отримані в результаті висування нових стратегічних цілей розвитку;
- організація презентацій нової карти соціально-економічної системи, що формується з урахуванням очікуваних результатів висування стратегічних цілей її

розвитку;

- вбудовування очікуваних результатів реалізації нових стратегічних цілей розвитку зазначеної системи в структуру вже реалізованих великих інвестиційних проєктів (забезпечення віртуальних синергетичних ефектів);

- вбудовування очікуваних результатів реалізації нових стратегічних цілей розвитку зазначеної системи в структуру регулярно проведених та користуються увагою свят, культурних фестивалів та ін;

- вбудовування очікуваних результатів реалізації нових стратегічних цілей розвитку зазначеної системи у структуру ювілейних дат, значущих для неї та цікавих для потенційних інвесторів;

- проведення професійних конкурсів з урахуванням профілів висунутих стратегічних цілей;

- організація наукових конгресів, форумів, результати яких можуть бути потрібні при реалізації стратегічних цілей.

Всі зазначені вище конкретні засоби, затребувані для ініціації первинного ринкового інтересу до нових стратегічних цілей розвитку зазначеної системи, що висувуються, орієнтовані на досягнення інтегрального результату – формування стійкої та позитивної оцінки суб'єктами зовнішнього середовища нового курсу державної економічної політики.

Спираючись на сучасні наукові уявлення про взаємозв'язок курсу державної економічної політики та процесу розвитку соціально-економічної системи, визначимо ряд позитивних ефектів, які можуть бути отримані в розвитку зазначеної системи на основі ініціації ринкового інтересу до стратегічних цілей, що висувуються:

- позитивні зміни у структурі міграційного руху населення, що дуже важливо для багатьох регіонів України, які стикаються з припливом малокваліфікованих людей та відтоків носіїв розвинених компетенцій;

- поліпшення параметрів інституційного середовища розвитку

підприємництва, зниження або подолання раніше існуючих бар'єрів для реєстрації та ведення бізнесу;

- створення якісно нових локальних ринків, формування складу їх учасників, просування на ринки нових продуктів і послуг, що раніше склалися, створених на основі ініціації інтересу до висунутих стратегічних цілей;

- збільшення загальної зайнятості та сукупних доходів активного населення регіонів, досягнуте завдяки ініціації ринкового інтересу до висунутих стратегічних цілей;

- збільшення капіталізації резидентів, де успішно презентуються висунуті стратегічні цілі та ін.

Інструмент ініціації ринкового інтересу до висунутих стратегічних цілей розвитку соціально-економічної системи органічно вписується в процес створення інтегрованих інструментів перетворення державної економічної політики та публічного управління, що поєднують у собі можливості менеджменту та маркетингу, що відповідає синергетичній парадигмі сучасної науки публічного управління, орієнтованої на залучення пізнавальних і перетворювальних потенціалів суміжних напрямів дослідження. Зазначений інструмент кореспондує з інструментами ринкового просування зразків нових технологій, продуктів, організаційних механізмів, методик стратегічного планування, підкріплених інструментарієм вирішення перспективних завдань.

Сукупним результатом процесу створення інтегрованих інструментів формування державної політики та публічного управління, що з'єднують у собі можливості менеджменту та маркетингу, стає система засобів ринкового просування цілей і очікуваних результатів реалізації нового курсу економічної політики та відповідних такому курсу механізмів публічного управління, орієнтованих на формування якісно нових конкурентних переваг соціально-економічної системи, що перетворюється, результати оцінки напрямків (таблиця 3.5).

Вирішення завдань нового курсу державної економічної політики передбачає проведення адекватних перетворень у сфері підтримки прийнятих політичних

рішень, спрямованих на формування відповідного комплексу інструментів ринкової підтримки. У науковому відношенні така діяльність передбачає підкріплення науковими послугами великих дослідницьких центрів, орієнтованих на завдання перетворення державної політики.

Таблиця 3.5

Системна оцінка можливих векторів створення конкурентних переваг, пов'язаних з ними завдань нового курсу державної економічної політики та засобів ринкового просування стратегічних цілей, що висуваються в рамках цього курсу

Вектори створення конкурентних переваг у соціально-економічній системі	Завдання нового курсу державної економічної політики, що відповідають зазначеним векторам	Засоби ринкового просування стратегічних цілей розвитку, що висуваються в рамках даного курсу
Вектор природно-ресурсних переваг	Інтеграція нових ресурсів у ланцюжки виробництва продукції	Надання податкових преференцій учасникам розробки та застосування нових ресурсів
Вектор технологічних переваг	Перетворення технологічної бази системи економіки	Підтримка ринкової дифузії перспективних технологічних ідей та рішень
Вектор організаційних переваг	Розробка та просування нових механізмів організації та управління	Інкубатори організаційних інновацій, виставки нових організаційних рішень
Вектор соціально-гуманітарних переваг	Формування, розвиток та реалізація нових високорозвинених компетенцій	Центри формування та дифузії нових високорозвинених компетенцій
Вектор інституціональних переваг	Створення нового інституційного контуру системи економіки	Майданчики зростання та апробації нових інституційних форм
Вектор інформаційних переваг	Генерація та дифузія елементів нового знання, підвищення ефективності комунікацій	Науково-освітні кластери за участю інноваційних університетів

Розкриємо когнітивні можливості запропонованого інструменту ініціювання ринкового інтересу до нових стратегічних цілей, що висуваються в ході формування

державної політики. Ці можливості зумовлені природою процесу ринкового позиціонування стратегічних цілей розвитку, в якому використовуються і виникають елементи нових знань про поточний і перспективні стани соціально-економічної системи. У ході ініціації ринкового інтересу до висунутих стратегічних цілей розвитку зазначеної системи виникають і фіксуються спостерігачами попередні оцінки потенційних покупців проєктованих продуктів і послуг, а також очікування інвесторів щодо перспектив реалізації проєктів, передбачених висуненням стратегічних цілей. Такі попередні оцінки та очікування інвесторів щодо перспектив реалізації зазначених цілей містять у собі певні елементи нового знання про процес формування державної економічної політики, майбутні результати і ризики, з якими вона пов'язана. Просуваючи стратегічні цілі розвитку, висунуті в процесі перетворення економічної політики, ми одночасно отримуємо можливість отримувати нове знання про систему економіки і співвідносити його з вже існуючим знанням, забезпечуючи потреби розвитку науки. Таким чином, в інструменті ініціювання ринкового інтересу до стратегічних цілей, що висуваються в ході формування державної економічної політики, прикладні можливості комбінуються з пізнавальними можливостями, що характерно для когнітивних інструментів.

Висновки до розділу 3

1. Удосконалено систему обліку трансформації світової економіки у державній економічній політиці за напрямками, а саме: технологічна трансформація (вжиття заходів, що дозволяють максимально повно реалізувати позитивний потенціал та знизити загрози негативних наслідків; створення національної екосистеми нового технологічного укладу); організаційна трансформація (створення нормативно-правової бази для використання гнучких форм господарювання (в т. ч. у сфері державно-приватного партнерства); вжиття заходів щодо адаптації національної економіки до організаційної трансформації); ціннісна трансформація (розробка

заходів щодо використання нових технологічних та організаційних інструментів для обліку нових ціннісних запитів суспільства; створення законодавчої бази для обліку нових запитів; формування фінансових ресурсів та механізмів їх розподілу з метою задоволення ціннісних запитів (в т. ч. шляхом перегляду податкової системи).

2. Розвинуто підходи до розвитку державно-приватного партнерства (ДПП) як інструменту реалізації державної економічної політики, що передбачають наступне: у рамках державної економічної політики виділено три рівні управління ДПП: інституційний (спрямований на формування правил використання ДПП), макроекономічний (орієнтований на створення сприятливого економічного середовища для функціонування ДПП) та мікроекономічний (реалізація конкретних ДПП-проектів); ДПП є складнішим явищем, ніж взаємодія держави та бізнесу в рамках конкретного проекту (ефективне функціонування ДПП має спиратися на сприятливе середовище - національну екосистему ДПП (сукупність стейкхолдерів, чий інтереси пов'язані з використанням ДПП як інституту); елементами політики з формування національної екосистеми ДПП в Україні є: підтримка національних ланцюжків створення цінності в тих галузях, де передбачається активне використання ДПП, розвиток фінансової компоненти екосистеми ДПП (диверсифікація каналів фінансування ДПП), розвиток інститутів підтримки ДПП, формування каналів взаємодії та зворотного зв'язку між ключовими елементами екосистеми, протидія спрощенню екосистеми (під яким розуміється усунення конкуренції в межах однієї групи стейкхолдерів та зрощування різних груп стейкхолдерів один з одним).

3. Систематизовано вектори та очікувані результати розробки комплексу когнітивних інструментів формування державної економічної політики, а саме: вектор ініціації ринкового інтересу до стратегічних цілей розвитку соціально-економічної системи, що висуваються (інструменти політичного маркетингу, що забезпечують збільшення інтересу учасників ринку до висунутих цілей державної економічної політики); вектор системної експрес-оцінки результатів реалізації державної економічної політики (методики експрес-оцінки результатів реалізації

державної економічної політики на основі систематизації стратегічних цілей); вектор забезпечення потреб генерації стратегічних ідей для формування державної економічної політики (центр генерації стратегічних ідей для формування державної економічної політики).

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено вирішення важливого наукового завдання, що полягає в розвитку теоретико-методичних засад і науково-практичних рекомендацій щодо формування державної економічної політики в умовах глобалізації. Отримані в процесі дослідження результати дають змогу сформулювати такі висновки:

1. Розроблено підходи до осмислення глобалізаційних та деглобалізаційних ефектів на формування стратегій державної економічної політики, що містять наступні складові, а саме: передумови (поява світової торгівлі та світового товарного ринку; монополізація виробництва та посилення транскордонних потоків капіталу; розвиток технологій транспорту та комунікації; активна лібералізація ринків капіталу; інтернаціоналізація капіталу; бурхливий розвиток зовнішньої торгівлі, банківської діяльності та становлення світового валютного ринку; технологізація фінансової сфери та розвиток глобального ринку електронних фінансових послуг), структуру (міжнародні фінансові інститути, транснаціональні корпорації, регіональні наднаціональні організації, інституційні та приватні інвестори, уряди країн), фази розвитку (фаза розширення (1990-2008 рр.); фаза стиснення (2008 р. - по теперішній час)), тренди розвитку (у фазі розширення (розширення діяльності ТНК, збільшення їх кількості та активів; різке зростання потоку прямих та портфельних іноземних інвестицій; прискорення світової торгівлі; зростання різноманітності фінансових інструментів; зростання значення інституційних інвесторів; активізація офшоризації світової економіки); у фазі стиснення (зниження обсягу світової торгівлі, стабілізація його частки до світового ВВП, і навіть просторовий перерозподіл торгових потоків; скорочення транскордонних потоків капіталу; зростання національних боргових дефолтів; поява феномена низьких реальних процентних ставок та його схожість із довгостроковою стагнацією; прискорення цифрової трансформації, що супроводжується наростаючими ризиками у сфері

кібербезпеки; поява особливих фінансово-технологічних продуктів та формування їх ринків).

2. Розвинуто підходи до визначення тенденцій трансформації державної економічної політики та державних стратегій на глобальному рівні на тлі еволюції глобального фінансового капіталу, а саме: до виникнення процесу глобалізації виявлено циклічність «лібералізм – протекціонізм»; після еволюціонування глобалізації виявлено зміну концепції державної економічної політики у циклі «ліберальна-дирижистська».

3. Визначено сутність економічної політики як комплексу дій держави, що реалізується на міжнародному, макроекономічному, галузевому та регіональному рівнях (а в окремих випадках - і на мікроекономічному рівні), і спрямований на вибір та забезпечення оптимальної інституційної моделі національної економіки та досягнення максимально ефективного (з урахуванням національних економічних інтересів та наявних ресурсів) функціонування національної економіки у світовій системі поділу праці в інтересах досягнення та підтримки високого рівня добробуту та якості життя населення в довгостроковій перспективі.

Удосконалено класифікацію завдань державної економічної політики, що на відміну від існуючого переліку розмежовує завдання і принципи, відповідно до сучасних викликів розвитку національної економіки, а саме: створення та підтримання зростання національної економіки на основі формування довгострокових конкурентних переваг у багатогалузевості, технологічній розвиненості та інноваційній орієнтованості; забезпечення повної та гідної зайнятості населення; забезпечення національної економіки фінансовими, людськими, інфраструктурними та іншими ресурсами, які необхідні для її стабільного та ефективного функціонування; створення економічної бази для захисту національної безпеки; недопущення надмірної економічної нерівності населення; створення системи соціальних гарантій; формування та підтримання

ефективної системи зовнішньоторговельних зв'язків, що дозволяють сформувати та реалізувати конкурентні переваги національної економіки на міжнародному ринку.

4. Грунтуючись на структурно-функціональних особливостях процесу глобалізації виділено властивості фінансового капіталу (глобальність, волатильність, мобільність, фіктивність, нерівномірність у розподілі), ризики глобалізації (інфекційність криз, підрив фінансової стабільності, системний ризик фінансового сектора, ризик пенсійного сектора, втеча капіталу та глобальні податкові втрати, зростаюча податкова конкуренція, криміналізація фінансової системи, нерівномірний розподіл капіталу, вразливе становище країн, що розвиваються, втрата національного суверенітету визначення національних показників на глобальному рівні) та відповідні заходи держави в економічній політиці (макропруденційний підхід та макропруденційні інструменти, інституційні зміни регулюючих органів, законодавче регулювання учасників ринку, заходи щодо деофшоризації економіки, дії держави щодо проблеми розмивання бази оподаткування та виведення прибутку з під оподаткування, національна податкова політика).

5. Розвинуто підходи до виділення взаємозв'язків за рівнями державної економічної політики, що передбачають: розвиток та впровадження інструментарію формування та управління горизонтальними зв'язками в національній економіці та стимулювання розвитку таких зв'язків; інституційну орієнтацію регіонів (стратегічні напрями розвитку регіонів з погляду їх вбудовування у світову економічну систему поділу та кооперації праці), що дозволяє класифікувати їх з погляду цілей та моделей участі у світовій системі поділу та кооперації праці, а саме: пряма чи опосередкована участь у світовій економіці (у першому випадку провідні економічні галузі регіону безпосередньо пов'язані зі світовою економікою через імпорт сировини чи експорт готової продукції. За непрямой участі економіка регіону вбудована в національні виробничі ланцюжки як проміжна ланка, і прямого виходу на світову економіку не має); орієнтація на певні ринки (наявність або відсутність географічної спеціалізації. За наявності географічної спеціалізації регіон співпрацює з конкретною країною (або групою близьких країн). Відсутність географічної

спеціалізації передбачає, що партнерами регіону є різні частини світу); додана вартість, що створюється (та вигода, яку отримує регіон від участі у світовому ринку, чи є він постачальником природних ресурсів або продукції з низькою доданою вартістю, або він виступає як повноправний учасник глобальних виробничих ланцюжків).

6. Сформовано підходи до реалізації державної економічної політики на засадах платформенної моделі, що передбачає технологічну (організується гнучка система інформаційного обміну між усіма стейкхолдерами державної економічної політики на основі цифрових технологій) і організаційну (у держави виникає можливість довести свої заходи щодо регулювання національної економіки до окремих суб'єктів підприємництва та формувати господарські об'єднання, спрямовані на досягнення цілей державної економічної політики) складові, яка відрізняється від раніше існуючих цілями створення умов для ефективного використання державних і приватних ресурсів шляхом їх гнучкого оптимального комбінування та інструментами платформенної інфраструктури для взаємодії стейкхолдерів державної економічної політики.

Розроблено комплекс функцій цифрової платформи державної економічної політики за сервісною та регулюючою компонентами, а саме: нормативно-правовий супровід діяльності (інформаційно-консультаційна підтримка діяльності організації та автоматизований контроль за дотриманням норм чинного законодавства); сприяння у підборі оптимального контрагента (інформаційно-консультаційна підтримка вибору оптимального партнера з урахуванням потреб організації та можливість вибудовування виробничих ланцюжків на користь держави); надання інструментарію для вибудовування взаємодії між контрагентами (сервісний супровід співпраці між компаніями та можливість «м'якого підштовхування» бізнесу до прийняття вигідних для нього, але при цьому відповідних інтересам держави рішень); надання інструментарію для узгодження інтересів (цифровий майданчик

для узгодження інтересів різних стейкхолдерів та автоматизований контроль виконання рішень, прийнятих у результаті погодження); підготовка рекомендацій щодо формування економічної політики (врахування інтересів різних гравців та автоматизований контроль за виконанням вимог економічної політики).

7. Удосконалено систему обліку трансформації світової економіки у державній економічній політиці за напрямками, а саме: технологічна трансформація (вжиття заходів, що дозволяють максимально повно реалізувати позитивний потенціал та знизити загрози негативних наслідків; створення національної екосистеми нового технологічного укладу); організаційна трансформація (створення нормативно-правової бази для використання гнучких форм господарювання (в т. ч. у сфері державно-приватного партнерства); вжиття заходів щодо адаптації національної економіки до організаційної трансформації); ціннісна трансформація (розробка заходів щодо використання нових технологічних та організаційних інструментів для обліку нових ціннісних запитів суспільства; створення законодавчої бази для обліку нових запитів; формування фінансових ресурсів та механізмів їх розподілу з метою задоволення ціннісних запитів (в т. ч. шляхом перегляду податкової системи)).

8. Розвинуто підходи до розвитку державно-приватного партнерства (ДПП) як інструменту реалізації державної економічної політики, що передбачають наступне: у рамках державної економічної політики виділено три рівні управління ДПП: інституційний (спрямований на формування правил використання ДПП), макроекономічний (орієнтований на створення сприятливого економічного середовища для функціонування ДПП) та мікроекономічний (реалізація конкретних ДПП-проектів); ДПП є складнішим явищем, ніж взаємодія держави та бізнесу в рамках конкретного проекту (ефективне функціонування ДПП має спиратися на сприятливе середовище - національну екосистему ДПП (сукупність стейкхолдерів, чий інтереси пов'язані з використанням ДПП як інституту); елементами політики з формування національної екосистеми ДПП в Україні є: підтримка національних ланцюжків створення цінності в тих галузях, де передбачається активне використання ДПП, розвиток фінансової компоненти екосистеми ДПП

(диверсифікація каналів фінансування ДПП), розвиток інститутів підтримки ДПП, формування каналів взаємодії та зворотного зв'язку між ключовими елементами екосистеми, протидія спрощенню екосистеми (під яким розуміється усунення конкуренції в межах однієї групи стейкхолдерів та зрощування різних груп стейкхолдерів один з одним).

9. Систематизовано вектори та очікувані результати розробки комплексу когнітивних інструментів формування державної економічної політики, а саме: вектор ініціації ринкового інтересу до стратегічних цілей розвитку соціально-економічної системи, що висувуються (інструменти політичного маркетингу, що забезпечують збільшення інтересу учасників ринку до висунутих цілей державної економічної політики); вектор системної експрес-оцінки результатів реалізації державної економічної політики (методики експрес-оцінки результатів реалізації державної економічної політики на основі систематизації стратегічних цілей); вектор забезпечення потреб генерації стратегічних ідей для формування державної економічної політики (центр генерації стратегічних ідей для формування державної економічної політики).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають: походження влади, багатства та бідності. – К. : Наш формат, 2017. – 440 с.
2. Адміністративне право України: навчальний посібник / М. М. Бурбика, А. В. Солонар, К. Д. Янішевська. Суми: Видавниче підприємство “Мрія”, 2015. 152 с.
3. Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, В. В. Зуй. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Харків: Право, 2013. – 656 с.
4. Артёмова Т.І. Засади становлення нової системи державного управління господарською діяльністю. Вісник Інституту економіки та прогнозування. 2015. С. 19–25.
5. Асоян Е. Ш. Детермінанти української державної економічної політики. Управління та адміністрування в умовах протидії гібридним загрозам національній безпеці: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22 листопада 2022 року). К.: ДУІТ, ХНУРЕ. 2022. С. 262-264.
6. Асоян Е. Ш. Нові функції та рівні державної економічної політики. Теоретичні аспекти та практичні проблеми управління, економіки та природокористування в Україні. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25-26 листопада 2022 р.) / упоряд. Сафронова О.М. Київ: УкрСІЧ, 2022. С. 48-49.
7. Асоян Е. Ш. Підходи до виділення та аналіз взаємозв'язків за рівнями державної економічної політики. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. Том 34 (73). № 2. 2023. С. 35-39.
8. Асоян Е. Ш. Теоретична сутність державної економічної політики та її завдання. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 13. С. 144-150.
9. Бакуменко В. Д. Формування системи базових знань у галузі публічного управління та адміністрування. Збірник наукових праць Національної академії

державного управління при Президентіві України. 2019. Вип. 1. С. 5-11.

10. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: Проблеми теорії, методології, практики. К.: Вид-во УАДУ, 2000. 328с.

11. Банерджі А., Дюфло Е. Дієва економіка для важких часів; пер. з англ. Р. Ключко. Київ: Наш формат. 2021. 416 с.

12. Беседін В. Ф. , Беседін І. В., Дідур С. В. Баланси як головні важелі сталого розвитку економіки. К. : Наук. світ, 2004. 80 с.

13. Бжезінський Зб. Вимір. Світове панування чи світове лідерство/ пер. з англ. А. Іщенка. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С.11.

14. Близнюк А.С., Асоян Е. Ш. Механізм та спрямованість трансформації державної економічної політики в сучасних соціально-економічних умовах. Державне будівництво. 2022. № 2 (32). С. 28-39.

15. Болтян О. Як працювати підприємцю, якщо навколо війна? *Дзеркало тижня*. 2022. 22 березня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/business/jak-pratsjuvati-pidprijemtsju-jakshcho-navkolo-vijna.html>.

16. Борщевський В. Економічний індивідуалізм дасть опір тоталітаризму сусіда. *День*. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/ekonomichniy-individualizm-dast-opir-totalitarizmu-susida>.

17. Браун П. Посібник з аналізу державної політики : пер.з англ. К.: Основи, 2000.

18. Вайс К.Г. Оцінювання: методи дослідження програм та політики / Переклад з англійської Р. Ткачук та М. Корчинська. Науковий редактор перекладу О. Кілієвич. К.: Основи, 2000. 671 с.

19. Валєвський О.Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження: Моногр. К.: НІСД, 2001.

20. Вдовиченко А., Ніколайчук С. Взаємодія фіскальної та монетарної політики в Україні: від домінування до координації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://voxukraine.org/uk/vzayemodiyafiskalnoyitamonetarnoyipolitikivukrayinividdominuvannyadokoordinatsiyi>.

21. Веймер Д., Вайнінг Е. Аналіз політики: Концепція і практика. К., 1998. С. 179.
22. Внутрішня торгівля України : моногр. ; [за заг. ред. А.А. Мазаракі]. К. : Київ. нац. торг.екон. унт, 2016. 864 с.
23. Вступ до аналізу державної політики. Навчальний посібник. В. Романов, О. Рудік, Т. Брус. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 238 с.
24. Геєць В. Новий прагматизм – інструмент досягнення кращого майбутнього. Економічна теорія. 2017. № 1. С. 5–24.
25. Глен Райт Державне управління: Переклад з англійської В. Івашка, О. Коваленка, С. Соколик. К.: Основи, 1994. 191 с.
26. Гриценко А. Політична економія розділено спільного світу: історія та сучасність. Економічна теорія. 2015. № 3. С. 14–29.
27. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія. К. : НІСД, 2014. 468 с.
28. Данн В. Н. Державна політика: вступ до аналізу. Одеса, 2005. 504 с.
29. Даценко В. Транспортна блокада Росії. Light. . *Дзеркало тижня*. 2022. 8 квітня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/transportna-blokada-rosiji-light.html>.
30. Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К. : НАДУ, 2014. 448 с.
31. Державна політика: аналіз та механізм впровадження: навч.посіб./ Укл. О.С.Лесная. Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. 76 с.
32. Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні. Навчальний посібник. За загальною редакцією В.А. Рехкала, В.В. Тертички. К.: Видавництво УАДУ, 2000. 232 с.
33. Державна політика: аналіз та механізми впровадження: конспект лекцій / Укладачі: В. П.Садковий, С. М. Домбровська, І. М. Лопатченко, А. В. Антонов. Х. :

НУЦЗУ, 2019. 65 с.

34. Державне регулювання економіки / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко. К., 2000. 320 с.

35. Державне управління : [навч. посіб.] / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко; за ред. А. Ф. Мельник. К. : Знання-Прес, 2003. 343 с.

36. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація / За ред. Н.Р. Нижник. К.: Видавництво УАДУ, 1997. 448 с.

37. Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.

38. Діденко О. Теоретичне дослідження науково-методичних підходів до дослідження сутності поняття "економічний інтерес" [Електронний ресурс]. Демократичне врядування. 2013. Вип. 12. URL: [http://lvivacademy.com/vidav\(nitstvo_1/visnik12/fail/Didenko.pdf](http://lvivacademy.com/vidav(nitstvo_1/visnik12/fail/Didenko.pdf)

39. Доброскок С.С. Проблеми та перспективи розвитку фінансової політики України. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 30(2). С. 57-59.

40. Дудкін П. Д. , Дудкіна О. П. Структурні трансформації розвитку регіональної економіки та їх інституційне забезпечення. Галицький економічний вісник. 2010. №4 (29). С. 92-97.

41. Економічна політика держави : навч. посіб. / Ю. М. Уманців, О. І. Міняйло, Л. В. Лебедева. Київ : Київ. нац. торг. -екон. ун-т, 2020. 480 с.

42. Єфименко Т.І. Розвиток інституційних засад взаємодії фіскальної та монетарної політик України. Економіка України. 2017. № 12. С. 13–33.

43. Жаліло Я. Економічне зростання: чому ми його втрачаємо? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://dt.ua/macrolevel/ekonomichnezrostannyachomu miyogovtrachayemo278200_.html.

44. Ігнатович Н.І. Реформування економіки України у контексті її модернізації. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

2017. № 4 (193). С. 21—25.

45. Ілляш О.І., Коліщенко Р.О. Якість державної політики в глобальному середовищі: економічний прорив розвинутих країн і перспективи імплементації в Україні. *Економіка України*. 2021. №8. С. 38—55.

46. Казюка Н.П. Антикризовий маркетинг у туристичному бізнесі в умовах пандемії коронавірусу. *Економічна теорія та право*. 2021. №1. С. 103—117.

47. Квіт С. Усе має змінитися: десять кроків з реформування вищої освіти після війни. *Дзеркало тижня*. 2022. 31 березня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/science/use-maje-zminitisja-desjat-kroktiv-z-reformuvannja-vishchoji-osviti-pislja-vijni.html>.

48. Кейнс Джон Мейнард. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. с. 325.

49. Кібальник Л. Економічні інтереси в системі геоeкономіки. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 1. С. 38-42.

50. Кобзистий М. О. Інституціональні умови реалізації структурних зрушень у трансформаційній економіці. *Науково-технічна інформація*. 2005. №2. С. 34-38.

51. Козак Ю.Г., Ковалевський В.В., Захарченко О.В. та ін. Міжнародні стратегії економічного розвитку: Навчальний посібник. Київ, Аврор, 2011. 262 с.

52. Колодко Гжегож В. Новий Прагматизм, або економіка помірності. *Економіка України*. 2013. № 11. С. 13—28.

53. Кораблін С. О. Державне регулювання як чинник протидії COVID-19. *Економіка України*. 2021. №7. С. 27—40.

54. Кораблін С.О. Макроекономічна динаміка України: пастка сировинних ринків : моногр. К. : Інст екон. та прогнозув. НАН України, 2017. 308 с.

55. Кравцова Т. М. Державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності: організаційно-правові засади реалізації : монографія. Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 265 с.

56. Кравчук Н.Я. Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма

формування геофінансового простору. К. : Знання, 2012. 782 с.

57. Красота О. Роль соціальної інклюзії у відновленні макроекономічної стабільності. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2020. № 6. С. 6—13.

58. Криниця С.О. Державна політика цифровізації економіки України. Фінансовий простір. 2018. №3 (31). С. 50-57.

59. Крихтін Є. І. Соціальна політика та економічна безпека / за заг. ред. д. екон. н., проф. Є. І. Крихтіна. Донецьк: Каштан, 2004. 336 с.

60. Куліш І.М. Напрями підвищення конкурентоспроможності сільських територій України в контексті використання досвіду Бразилії та Аргентини. Регіональна економіка. 2013. № 3. С. 169—177.

61. Лагутін В.Д. Економічна політика держави та ефекти її реалізації. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2017. № 4. С. 5—21.

62. Литвиненко А. В. Економічна політика держави: проблеми сучасного стану. Сучасний стан та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України : колект. монографія / Кол. авторів. Полтава: ПП «Астроя», 2021. С. 12-18.

63. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Економікс: принципи, проблеми і політика / пер. з англ. Київ: ХаГар, 1988. 785 с.

64. Макро- та мікроекономіка [Електронний ресурс] : навчальний посібник для студентів усіх спеціальностей першого (бакалаврського) рівня / М. А. Мащенко, М. С. Бріль, О. М. Кліменко та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, доцента М. А. Мащенко. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. 214 с.

65. Максимов В. Стало відомо, скільки українців втратили роботу через війну. *Today. Ua*. Режим доступу: <https://ukraine.today.ua/ru/stalo-uzvestno-skolko-ukraintsev-poteryaly-rabotu-uz-za-vojnyu>.

66. Малига В. А. Планування як правова форма забезпечення підготовки регуляторних актів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 8. С. 150-153

67. Малига В. А. Правове забезпечення збалансованості державної регуляторної політики.
68. Малига В. А. Публічність у механізмі реалізації державної регуляторної політики. Наше право. 2013. № 13. С. 5-10.
69. Малий І.Й., Корлюк Т.О. Макрорегулювання фінансового сектору : моногр. К. : КНЕУ, 2015. 303 с.
70. Манн Томас. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник: у 2 т. / за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2006. Т. 2: С. 109.
71. Марущак В.П. Державне управління: планування і ринок. К.: Видавництво УАДУ, 1998. 168 с.
72. Маршавін Ю.М. Державна політика зайнятості в Україні. Економіка і суспільство. 2016. № 7. С. 679—685.
73. Маршалок Т. Аналіз фіскальної політики та макроекономічної ситуації в Україні в умовах кризи. Світ фінансів. 2021. № 1. С. 102—111.
74. Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку / за ред. С. О. Білої : Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. 88 с.
75. Моніторинг конкурентоспроможності регіону як механізм реалізації державної регіональної політики / В.М. Бондаренко, О.А. Курей, Е.Т. Дерді, О.Д. Бутусов. Регіональна економіка. 2020. № 2. С. 33—43.
76. Нехайчук Д. В. Механізми державного регулювання фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку країни: теорія, методологія, практика: монографія. К.: ТОВ “ДКС Центр”, 2015. С. 21.
77. Олсон М. Піднесення та занепад держав. Економічний розвиток, стагфляція та соціальний застій. Харків, 2002. С. 28.
78. Осецький В.Л. Управління власністю як умова посилення функцій держави: інституційний контекст. Науковий погляд: економіка та управління. 2016. № 1. С. 61—68.
79. Пал Л. Аналіз державної політики / Пер з англ. К.: Основи, 1999. 342 с.

80. Панченко В. Г. Теоретичні підходи до визначення економічної сили та економічних інтересів держави як детермінант її економічної політики (випадок неопротекціонізму) . Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 5. С. 12–19.
81. Панченко К. Як колаборація бізнесу та держави допоможе відновлювати Україну. Українська правда. 2022. 19 липня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/19/689341/>
82. Панчишин С. Макроекономіка: Навч. посібник. К., 2001. С. 526.
83. Пельтек Л.В. Формування єдиної науково-технічної політики як умова економічного зростання і розвитку промисловості регіонів. Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 22. С. 90—93.
84. Подолянко М. Використання зарубіжного досвіду, щодо вдосконалення фінансової політики в Україні. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2010/vykorystannyazarubizhnoho-dosvidu-schodo-vdoskonalennya-finansovoji-polityky-v-ukrajini/>.
85. Пол Браун М. Посібник з аналізу державної політики. Переклад з англійської. К.: Основи, 2000. 243 с.
86. Політична економія [Електронний ресурс] : навч. посіб. / М. С. Бріль, О. М. Кліменко, І. Ф. Лісна [та ін.] ; Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 279 с. :
87. Політична модернізація : [підручник] / В. Дзюндзюк, Л. Приходченко, О.Крюков и др. Х. : Вид-во Асоціації докторів державного управління, 2011. 400 с.
88. Політологія: навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Грищук, Я. Б. Турчин та ін. ; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. К. : Знання, 2011. 415 с.
89. Політологія: Навчальний посібник / Г. П Щедрова, Ф. В. Барановський, О. В. Карчевська, О. Г. Мазур та ін. Луганськ : Вид-во СНУІм. В.Даля, 2011. 304 с.
90. Поручник А.М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі: монографія. К.: КНЕУ, 2008. 352 с.
91. Про розвиток теорії економічної політики див.: Малий І.Й., Дибя М.І., Галабурда М.К. Держава і ринок: філософія взаємодії. К., 2005. С. 94–101.

92. Прутська О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці. К., 2003. С. 88.
93. Регіональний вимір соціально-економічного розвитку і засади нової регіональної політики / за ред. С. О. Білої. К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. 82 с.
94. Реун А. Податково-митна реформа 2.0. *Дзеркало тижня*. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/business/podatkovovo-mitna-reforma-20.html>.
95. Розвиток суб'єктів господарювання України: сучасні реалії та перспективи: колективна монографія / за заг. ред. Л.М. Бандоріної, Л.М.Савчук. Дніпро: Пороги, 2017. 488 с.
96. Рокоча В. Економічні інтереси та цінності як системоутворюючий елемент національної економічної безпеки. Вчені записки Університету "КРОК". 2014. Вип. 36. С. 28-36.
97. Рябов С.Г. Політична теорія держави. Навчальний посібник. К.: Тандем, 1996. 240 с.
98. Самаєва Ю. Як працює тил. *Дзеркало тижня*. 2022. 31 березня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/jak-pratsjuje-til.html>.
99. Серєда О.Г. Повноваження профспілок у механізмі правового захисту прав працівників. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Сер.: Юриспруденція. 2015. № 15. С. 123—125.
100. Сіташ Т. Д. Фінансова політика держави : прагматика та проблематика. Академічний огляд. 2015. №1(42). С. 29-34. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/ao_2015_1_6.pdf.
101. Скорик О.О., Рябоконт Н.П. Цифрова трансформація моделі публічного управління: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. Державне управління : удосконалення та розвиток. 2020. № 7. С. 3-17. URL:http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/7_2020/52.pdf
102. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй / пер. Олександра Васильєва. К.: Наш Формат, 2018. 722 с.

103. Солових В. П. Політико-управлінські відносини: методологія та практика : [Монографія] / В. П. Солових. Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. 164 с.
104. Стеблина Н.О. Складові цифровізації політики: цифровий форум, цифровий капітал та структура цифрових можливостей. Науковий журнал "Політикус". 2020. Випуск 5. С. 126-131.
105. Структурні зміни та економічний розвиток України : монографія / за ред. Л. В. Шинкарук ; Інститут економіки та прогнозування НАН України. К., 2011. 696 с.
106. Сундук А. Регіональна диференціація як загроза розвитку національної економіки. Стратегічні пріоритети. 2008. № 4(9). С. 137–139.
107. Теоретико-методологічні засади формування національної економічної системи в умовах інтеграції у світове господарство [Електронний ресурс] : монографія / М. С. Бріль, О. М. Кліменко, М. А. Машенко та ін. ; за заг. ред. канд. екон. наук, доцента М. С. Брілья. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 208 с.
108. Тертичка В. В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. К.: Основи, 2002. 750 с.
109. Тестов П. Земля і пустеля. Україна може втратити свої ґрунти, якщо не зупинити варварське розорювання природних ділянок. 2019. URL: www.texty.org.ua
110. Толстоухов А. В. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє. К.: Вид-во ПАРАПАН, 2003. 308 с.
111. Уманців Г., Новіков В. Глобальна криза та її вплив на формування фінансової звітності підприємств. Геополітика України: історія і сучасність. 2021. №1. С. 188—200.
112. Уманців Ю.М., Мінняло О.І. Економічна політика держави за умов глобальних трансформацій. Економіка України. 2018. №9. С. 37—49.
113. Усманова М.Р. Теоретичні засади формування інноваційної інфраструктури в Україні. Вісник Східноєвропейського університету економіки та менеджменту. 2016. № 1 (20). С. 74—84.
114. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку : В 3 т. Т. 1 :

Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / За ред. чл.- кор. НАН України А. І. Даниленка. Київ : Фенікс, 2008. 468 с.

115. Хвиля (2018). Шевченко П. Китайський проект «Один пояс, один шлях» та його можливості для України. URL: <https://hvylya.net/analytics/economics/kitayskiy-proekt-odin-poyas-odin-shlyah-ta-yogo-mozhlivosti-dlya-ukrayini.html>

116. Хрустальова В. В., Дворак М. С. Економічна історія. Опорний конспект лекцій. К.: КНТЕУ, 2007. 94 с.

117. Цап М.В. Оцінювання дієвості організаційно-економічного механізму державної структурної політики регулювання імпортозаміщення в Україні. Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. Львів: РВВ НЛТУ України. 2015. Вип. 23.1. С. 248–254.

118. Через бойові дії неможливо провести посівну на 3,5 млн гектарів сільгоспземель. *Agravery*. Режим доступу: <https://agravery.com/uk/posts/show/cerez-bojovi-dii-nemozливо-provesti-posivnu-na-35-mln-gektariv-silgospzemel>.

119. Чухно А.А., Юхименко П.І., Леоненко П.М. Сучасні економічні теорії. К.: Знання, 2007. 878 с.

120. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки : Навч. посібник. К.: Знання, 2006. 435 с.

121. Шинкарук Л. В. , Барановська І. В., Герасімова О. А. Прогнозні оцінки розвитку національної економіки в умовах створення ЗВТ з ЄС. Економіка і прогнозування. 2013. № 3. С. 38–58.

122. Шульц С.Л., Луцків О.М. Структурно-технологічні зрушення в економіці регіонів у контексті перспектив розвитку смарт-спеціалізації Регіональна економіка. 2021. № 2. С. 15–26.

123. Яковенко Р. В. Національна економіка : навч. посіб. [2-ге вид., випр.]. Кіровоград : „КОД”, 2010. 548 с.

124. Якубенко В. Базисні інститути у трансформаційній економіці. К., 2004. С. 54–67.

125. Ящук В. В. Фінансова політика в умовах економічних перетворень. URL:

<https://knteu.kiev.ua/file/NzM1OQ==/ab0627d04c00563fc649a7575cb93e21.pdf>.

126. Alstadsæter A. , Johannesen N., Zucman G. Who owns the wealth in tax havens? Macro evidence and implications for global inequality. *Journal of Public Economics*. 2018. T. 162. pp. 89-100.

127. Asoian Emma. Tools for the development and implementation of state economic policy in the conditions of digital transformation. *Public Administration and Law Review*, No. 2 (2023). P. 44-51. URL: <https://public.scnchub.com/palr/index.php/palr/issue/view/15>.

128. Becker E. U.N. Study Finds Global Trade Benefits Are Uneven. *The New York Times*. Manhattan, NYC: The New York Times Company, A. G. Sulzberger, 2004.

129. Berger, W., Wagner H. *Globalization, Financial Volatility and Monetary Policy*. 2004.

130. Braun, B., Krampf A., Murau S. Financial globalization as positive integration: monetary technocrats and the Eurodollar market in the 1970s. *Review of International Political Economy*. 2020. pp. 1-26.

131. Buchanan J., Brennan G. *The Reason of Rules*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

132. Coakley J. Hilferding's Finance Capital, Capital and Class, Vol.17, 1994, pp. 134–141.

133. Coibion O. Information Rigidity and the Expectations Formation Process: A Simple Framework and New Facts. *American Economic Review*. 2015. № 105. P. 2644–2678.

134. *Comparative Politics Today: A World View* / Ed. by Almond G., Powell G. New York, 1996. pp. 9–10.

135. Danielsson, J., Valenzuela M., Zer I. Learning from history: Volatility and financial crises. *The Review of Financial Studies*. 2018. T. 31. №. 7. C. 2774-2805.

136. De la Torre A., Yeyati E.L., Schmukler S.L. Financial globalization: Unequal blessings. *International Finance*. 2002. T. 5. №. 3. pp. 335-357.

137. Didkivska, L. I. and Holovko, L. S. (2008), *Derzhavne rehuliuвання ekonomiky* [State regulation of the economy], Znannia-Pres, Kyiv, Ukraine, p. 213.
138. Egidi M., Rizzello S. Cognitive Economics: Foundations and Historical Evolution. Working paper No. 04/2003. Universita di Torino, 2003. pp. 12-34.
139. Eichengreen, B. Capital account liberalization: What do crosscountry studies tell us? *The world bank economic review*. 2001. T. 15. №. 3. C. 341-365.
140. Fischer, S. Capital Account Liberalization and the Role of the IMF. International Monetary Fund, 1997.
141. Fortune 500. URL: <https://fortune.com/fortune500/>
142. G20. URL: <http://www.g20.utoronto.ca/>
143. Global Economic Prospects. The World Bank. International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. 2017.
144. Held D. , McGrew A. Globalization. Anti – globalization. Cambridge: Polity, 2007. 283 p.
145. Held D. The changing contours of political community: Rethinking democracy in the context of globalization. *Theoria*. 1999. T. 46. №. 94. pp. 30-47.
146. Kee H.L. Constantinescu I.N., Nicita A. Is Protectionism on the Rise? Assessing National Trade Policies during the Crisis of 2008. *The Review of Economics and Statistics*. 2013. Vol. 95 (1). P. 342-346.
147. KOF. Globalization Index. URL: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>
148. Kopits G. Ed. Rules-Based Fiscal Policy in Emerging Markets: Background, Analysis, and Prospects. London, Palgrave Macmillan, 2004.
149. Kopits G., Symansky S. Fiscal Policy Rules. IMF Occasional Paper, 1998. № 162.
150. Kose M. A. Financial globalization: a reappraisal. IMF Staff papers. 2009. T. 56. №. 1. C. 8-62.
151. Kreiss, D. Digital Opportunity Structures: Explaining Variation in Digital Mobilization during the 2016 Democratic Primaries. In Carpini, Digital Media and

Democratic Futures / M. Delli – editor. Philadelphia: University of Pennsylvania. 2019. P. 42–68.

152. Krugman, P. R., Obstfeld M. International Economics: Theory and Policy. 1988. Prentice Hall, 2008. 712 p.

153. Kydland F.E., Prescott E.C. Rules rather than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans. Journal of Political Economy. 1977. Vol. 85. P. 473–492.

154. Levitt T. The globalization of markets. Harvard Business Review. 1983. № 3. pp. 92 – 102.

155. Loan L.T., Doanh D.C., Thang H.N., Viet Nga N.T., Van P.T., & Hoa P.T. (2021). Entrepreneurial behaviour: The effects of fear and anxiety of Covid-19 and business opportunity recognition. Entrepreneurial Business and Economics Review. 9 (3). P. 7—23.

156. Macroeconomics [Electronic resource] : textbook / M. Bril, O. Klimenko, I. Lisna [et al.] ; Simon Kuznets Kharkiv national university of economics. Kharkiv : S. Kuznets KhNUE, 2020. 236 p.

157. Malysh, N. A. (2007), *Makroekonomika* [Macroeconomics], 3rd.ed., MAUP, Kyiv, Ukraine, p. 184.

158. Manzi, R. H. D. Economic globalization in the global post-crisis of 2008: limits and deadlocks. Brazilian Journal of Political Economy. 2019. T. 39. №. 3. pp. 470-484.

159. Mearsheimer J. Structural Realism. International Relations Theories: Discipline and Diversity. 2013. P. 77-93.

160. Minsky H. P., Whalen C. J. Economic Insecurity and the Institutional Prerequisites for Successful Capitalism. Journal of Post Keynesian Economics. 1996 - 1997. Winter.

161. Minsky, H. P. The Financial Instability Hypothesis: An Interpretation of Keynes and an Alternative to «Standard» Theory. Wood J.C. (ed.) John Maynard Keynes. Critical Assessments. London: Macmillan. 1983.

162. Mochernyi, S. V. (2009), *Ekonomichna teoriia* [Economics], 4th.ed., VTs «Akademiia», Kyiv, Ukraine, p. 640.
163. Modelski G., Devezas T., Thompson W. Globalization as evolutionary process: modeling global change. Routledge, 2007.
164. National Bureau of Economic Research (2020). URL: <https://www.nber.org/>
165. Nelson R., Winter S. An Evolutionary Theory of Economic Change. Business & economics: economics: general, 1985. 454 p. URL: <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674272286>
166. Network T. J. The price of offshore revisited. Tax Justice Network report by James Henry. 2012.
167. Niskanen W.A. Bureaucracy and Politicians. Journal of Law and Economics. 1975. Vol. 18. pp. 617–643.
168. Niskanen W.A. The Peculiar Economics of bureaucracy. American Economic Review. 1968. Vol. 58. pp. 293–305.
169. Nordhans W. The Political Business Cycle. Review of Economic Studies. 1975. April. pp. 169–190.
170. Pham J. P. What is the National Interest? Hans Morgenthau's Realist Vision and American Foreign Policy. American Foreign Policy Interests. 2008. № 30. P. 256-265.
171. Popadynets N. , Storonyanska I. State structural policy: basic directions of its implementation. Developmental challenges of the economy and enterprises after crisis. Krakow, 2014. pp. 25-32.
172. Prasad, E., K. Rogoff, Wei S – J., Kose M.A. Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence. IMF. 2003. №17. P. 7.
173. Prianyshnykova M.V., Hudenko O.D. (2020). Corona-test of the Real Economy and Financial and Economic Imperatives to Overcome the Effects of the COVID-19 Pandemic. The Problems of Economy. № 3. P. 18—24.
174. Robertson R.. Globalization: Social theory and global culture. L, Sage, 1992. 240 p.
175. Sakharoff M. Montchrestien. Le stoïcisme ou la liberté négative. Une demi-

efficacité. *Revue des Sciences Humaines*, numéro 130, avril-juin 1968, pp. 161-167.

176. Stechenko, D. M. (2007), *Derzhavne rehulivannia ekonomiky* [State regulation of the economy], Znannia, Kyiv, Ukraine, p. 271.

177. Stiglitz J.E. *Globalization and Its Discontents*, N.Y., 2002.

178. Stiglitz, J. 2004, 'Capital-Market Liberalization, Globalization, and the IMF. *Oxford Review of Economic Policy*. Vol. 20, No. 1. pp. 57–71.

179. Stulz, R. M. The limits of financial globalization. *The journal of finance*. 2005. T. 60. №. 4. C. 1595-1638.

180. Summers, L. H. International financial crises: causes, prevention, and cures. *American Economic Review*. 2000. T. 90. №. 2. C. 1-16.

181. Tax Justice Network. James S. Henry. *The Price of Offshore Revisited*. July, 2012. URL:

https://www.taxjustice.net/cms/upload/pdf/Price_of_Offshore_Revisited_120722.pdf

182. *The Fundamentals of Economics* [Electronic resource] : textbook for self-study / L. Ukrainka, M. Mashchenko, I. Lisna [et al.] ; under the edit. M. Mashchenko; Simon Kuznets Kharkiv national university of economics. Kharkiv : S. Kuznets KhNUE, 2021. 163 p.

183. *The global Risks Report 2019*. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2019.pdf

184. UNCTAD. *Report Folders*. 2020. URL: https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en

185. *Undertakings for Collective Investment in Transferable Securities*. URL: http://loyensloeffwebsite.blob.core.windows.net/media/2702/lll_ucits_may-2012.pdf

186. *United Nations General Assembly Special Session*. URL: <https://www.unodc.org/documents/money-laundering/GPML-Mandate.pdf>

187. Walliser B. *Cognitive Economics*. Berlin, Heidelberg: Springer Verlag, 2008. pp. 125-148.